

Cilt 7
Sayı 13
Güz 2015

BİLGE STRATEJİ

Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi

YORUMLAR / COMMENTARIES

Türkiye Nasıl Bir Antarktika Stratejisi Geliştirmelidir?
Bayram ÖZTÜRK

Antarktika'da Türk Bilimsel Araştırma Üssü Kurulması
Kemal BAŞLAR

MAKALELER / ARTICLES

Ermeni "Soykırımı" İddiaları, Amerikan Kongresi ve Türkiye
A. Oğuz ÇELİKKOL

Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları
Emin ŞİHALİYEV ve Reha YILMAZ

Kendi Kaderini Tayin Kavramının Hukuki ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir İnceleme
Volkan TATAR ve Nuri Gökhan TOPRAK

PKK'nın Laiklik Söylemi: "Truva Atı" İslam'dan Demokratik İslam Kongresi'ne
Erkan ERTOSUN ve Didem TOMASLAR

Türkiye'de Askerlik Sistemi Nasıl Olmalıdır?
M. Sadi BİLGİÇ, Salih AKYÜREK ve F. Serap KOYDEMİR

Roles and Reality: Turkish and Brazilian Engagement with Africa
Patrick SYKES

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Adil Hafızanın Işığında, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu / Altay Cengizer
Hasip SAYGILI

Bölüm ve Disiplin: 100. Yılında Şikago Okulu / Andrew Abbott
Coşkun GÜLLÜ

İnsan Hakları ve Diplomasi / Numan Hazar
Hacı Mehmet BOYRAZ

BİLGE STRATEJİ

Cilt 7, Sayı 13, Güz 2015

BİLGE ADAMLAR
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

BİLGE STRATEJİ

Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi

Geo-Politics, Political Economy and Socio-Cultural Research Journal

Cilt 7, Sayı 13, Güz 2015 / *Vol.7, No.13, Fall 2015*

ISSN: 1309-212X

İmtiyaz Sahibi / Published By: Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Eğt. Dan. Tan. Lob. ve Org. Hiz. A.Ş.

Editör / Editor: Prof. Dr. Atilla SANDIKLI

Yardımcı Editör / Associate Editor: Hatice EKE

Yayına Hazırlayanlar / Editorial Staff: Erdem KAYA – Emine AKÇADAĞ – Elnur İSMAYILOV
Ali SEMİN – Türkan BUDAK – Bekir ÜNAL – Beren YILDIRIM – Seren KORKMAZ

Grafik Tasarım / Graphic Designer: Sertaç DURMAZ

Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi

Mecidiyeköy Yolu Caddesi, Celil Ağa İş Merkezi, No:10, Kat:9, Daire:36-38, Mecidiyeköy-İSTANBUL

www.bilgesam.org | www.bilgestrateji.com | bilgesam@bilgesam.org

Tel: 0 212 217 65 91 - Faks: 0 212 217 65 93

Baskı / Printing House: Elif Ofset

4. Levent İstanbul

Tel: 0 212 279 41 60 Gsm: 0532 668 91 30

Bilge Strateji yılda iki kere Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) tarafından yayımlanan hakemli bir dergidir. EBSCOhost, Columbia International Affairs Online (CIAO) ve ASOS tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir. Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlara aittir, BİLGESAM'ın düşünce ve politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

© Bilge Strateji'nin tüm hakları saklıdır. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

BILGESAM's Wise Strategy Journal is a peer-reviewed journal published on a biannual basis.

This Journal is currently indexed by EBSCOhost, Columbia International Affairs Online (CIAO) and ASOS databases.

The opinions expressed herein are those of the author and do not necessarily reflect the views and policies of BILGESAM.

© All rights reserved. No portion of this publication may be reproduced, copied, transmitted without the written permission of

BILGESAM.

BİLGE STRATEJİ

Danışma Kurulu	Salim DERVİŞOĞLU, <i>E. Oramiral</i>
<i>Advisory Board</i>	İlter TÜRKMEN, <i>E. Bakan/Büyükelçi</i>
	Kutlu AKTAŞ, <i>E. Bakan/Vali</i>
	Necdet Yılmaz TİMUR, <i>E. Orgeneral</i>
	Oktar ATAMAN, <i>E. Orgeneral</i>
	Emin Murat BİLGEL, <i>E. Oramiral</i>
	Sabahattin ERGİN, <i>E. Koramiral</i>
	Sönmez KÖKSAL, <i>E. Büyükelçi</i>
	Güner ÖZTEK, <i>E. Büyükelçi</i>
	Özdem SANBERK, <i>E. Büyükelçi</i>
	Ümit PAMİR, <i>E. Büyükelçi</i>
	A. Oğuz ÇELİKKOL, <i>Dr., E. Büyükelçi</i>
	Ahmet Ünal ÇEVİKÖZ, <i>E. Büyükelçi</i>
	Sami SELÇUK, <i>Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi</i>
	Ali KARAOSMANOĞLU, <i>Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi</i>
	Ersin ONULDURAN, <i>Prof. Dr., Ankara Üniversitesi</i>
	İlter TURAN, <i>Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi</i>
	Nur VERGİN, <i>Prof. Dr.</i>
	Orhan GÜVENEN, <i>Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi</i>
	Çelik KURTOĞLU, <i>Prof. Dr.</i>
	Sami KOHEN, <i>Gazeteci-Yazar</i>

Yayın Kurulu	Ali KARAOSMANOĞLU, <i>Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi</i>
<i>Editorial Board</i>	Hasret ÇOMAK, <i>Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi</i>
	Atilla SANDIKLI, <i>Prof. Dr., Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi</i>
	Cenap ÇAKMAK, <i>Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi</i>

Editör'den...

Uluslararası toplum, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin gelecekte sebep olabileceği felaketleri önlemek veya bu felaketlerin etkilerini asgari seviyeye indirmek için önlemler almaya yönelmektedir. Bu çerçevede Antarktika ve Güney Okyanusu'nda canlı çeşitliliği, akıntı rejimi ve suların yükselmesi konularıyla ilgili yürütülen bilimsel çalışmalar önem arz etmektedir. Belirli devletler, 2041'e kadar kıta üzerindeki bütün hak iddialarını donduran Antarktika Antlaşması'nın gözden geçirileceği aşamada söz sahibi olmayı hedeflemekte, kıtada yer alan bilim üslerindeki faaliyetlerini artırmaktadır. Türkiye de gerek güney kutup bölgesindeki bilimsel çalışmalara katkı sağlamak gerekse 2041'e doğru Antarktika'nın statüsü ve kıtadaki hak iddialarını belirleyecek karar alma süreçlerine katılmak için aktif bir politika takip etmelidir.

Bilge Strateji bu sayısında iki değerli akademisyenin kaleme aldığı yorum yazılarıyla Türkiye'nin nasıl bir Antarktika politikası geliştirmesi gerektiği sorusunu cevaplamaya çalışmaktadır. İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Deniz Biyolojisi Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Bayram Öztürk, "Türkiye Nasıl Bir Antarktika Stratejisi Geliştirmelidir?" başlıklı yazısıyla Türkiye'nin Antarktika'da ivedilikle bir bilim üssü açması gerektiğini, Ankara'nın kıtanın geleceğinde ancak bu şekilde söz sahibi olabileceğini ifade etmektedir. Öztürk, bu alanda Türkiye'de bilimsel ve iktisadi potansiyelin altını çizerek gerek akademik gerek siyasi sahada farkındalığın eksikliğini hatırlatmaktadır. Antarktika'nın hukuki statüsü üzerine çalışmaları bulunan Bilkent Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Kemal Başlar ise sivil toplum kuruluşlarının bu konudaki rolüne işaret etmektedir. Antarktika'da Türkiye tarafından bilimsel araştırma üssü kurulması gerekliliğinin nedenlerini sıralayan Başlar, siyasi karar mercilerini bu konuda somut hedefler doğrultusunda hareket etmeye davet etmektedir.

Bilge Strateji, Güz 2015 sayısında altı adet kıymetli makaleyi okuyucunun ilgisine sunmaktadır. Yüzüncü yılı içerisinde bulunduğumuz 1915 Ermeni Tehciri, uluslararası kamuoyunda Türkiye'ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmak istenmektedir. Emekli Büyükelçi Dr. A. Oğuz Çelikkol, başta ABD'de görevli bulunduğu süreçte Kongre'de olmak üzere, ulusal parlamentolarda 1915 Olayları'nın "soykırım" olarak tanınması konusundaki girişimlere değinerek hafızaları tazelemektedir. Türkiye'nin tezlerini de ifade eden Çelikkol, Türk dış politikasını meşgul edeceği düşünülen "soykırımın" tanınması girişimlerine, özgür düşünce ortamında bilimsel çalışmaların devamının teşvik edilerek cevap verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yirmi senedir çözülemeyen ve Türkiye'nin Ermenistan ve Azerbaycan'la ilişkilerini etkileyen iki devlet arasındaki çatışma Doç. Dr. Emin Şihaliyev ve Yrd. Doç. Dr. Reha Yılmaz tarafından "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları" başlıklı makalede ele alınmaktadır. Ermenistan-Azerbaycan görüşmelerinde belirleyici rol oynayan Rusya, Avrupa ülkeleri ve İran gibi ak-

törlere dikkat çeken yazarlar, yakın gelecekte sorunun barışçıl çözümünde iyimser bir tablo çizilemeyeceğini belirtmektedirler.

PKK/KCK, çözüm sürecinden itibaren İslam'ı birleştirici bir unsur olarak vurgulamaya başlamış, bu adımla birlikte örgütün yerleşik laiklik söylemi açısından yeni bir döneme girdiği değerlendirilmeleri yapılmıştır. Turgut Özal Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Erkan Ertosun ve aynı üniversitede yüksek lisans öğrencisi Didem Tomaslar, PKK'nın laiklik söylemindeki değişimi, Türkiye'nin siyasi konjonktüründeki gelişmelerle birlikte analiz etmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından sömürge yönetimlerinden ayrılarak bağımsızlığını kazanan devletlerle birlikte yoğunlaşan kendi kaderini tayin kavramı tartışmaları günümüzde de devam etmektedir. İstanbul Arel Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Volkan Tatar ve Kırklareli Üniversitesi Araştırma Görevlisi Nuri Gökhan Toprak kavramı kuramsal tartışmalar bağlamında değerlendirerek, kavramın siyasi yönünün ağır bastığını ortaya koyan ve bunun nedenlerini açıklamaya çalışmalarıyla Bilge Strateji'ye katkıda bulunmuşlardır.

Türkiye, 1998'de başlattığı Afrika'ya Açılım politikasının ardından 2000'li yıllarda ilişkilerine ivme kazandırmış ve 2010 yılında Afrika Strateji Belgesi'ni kabul ederek kıta ile ilişkilerini "Türkiye-Afrika Ortaklığı" dönemine taşımıştır. Daha önce Londra ve Beyrut'ta gazetecilik yapmış ve Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Bölümü'nde yüksek lisans eğitimi alan, Patrick Sykes Türkiye'nin Afrika politikasını Brezilya örneği ile karşılaştırmaktadır. Sykes'in Türkiye ve Brezilya'nın Afrika politikasının kuramsal ve pratik yanlarını değerlendiren "Roles and Reality: Turkish and Brazilian Engagement with Africa" isimli makalesi bu konuda güncel bir çalışmayı akademi dünyasına sunmaktadır. Güvenlik alanındaki çalışmalarıyla bilinen Dr. M. Sadi Bilgiç, Dr. Salih Akyürek ve F. Serap Koydemir "Türkiye'de Askerlik Sistemi Nasıl Olmalıdır?" başlıklı makalede zorunlu, yarı profesyonel ve profesyonel askerlik sistemlerini incelemiş, demokratik kontrolü daha kolay, daha etkin ve tasarruflulu yarı profesyonel askerlik sisteminin Türkiye için en uygun model olduğunu tespit etmişlerdir. Derginin son bölümünde ise Dr. Hasip Saygılı, Hacı Mehmet Boyraz ve Coşkun Güllü tarafından yazılan üç kitap değerlendirmesi, eser okumalarına eleştirel bir bakış getirmektedir.

Gerek uluslararası ilişkiler disiplini açısından gerekse Türkiye'nin güvenliği ve dış politikası açısından güncel konularla ilgili bilimsel analizler, öngörüler ve politika tavsiyeleriyle dolu Bilge Strateji Güz 2015 sayısının akademik dünyaya ve Türkiye'deki karar mercilerine faydalı olmasını diler, bu sayının hazırlanmasına katkı sağlayan BİLGESAM çalışanlarına teşekkür ederim.

Prof. Dr. Atilla SANDIKLI
BİLGESAM Başkanı

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yorumlar / Commentaries

Türkiye Nasıl Bir Antarktika Stratejisi Geliştirmelidir?
Bayram ÖZTÜRK _____ 1

Antarktika'da Türk Bilimsel Araştırma Üssü Kurulması
Kemal BAŞLAR _____ 11

Makaleler / Articles

Ermeni "Soykırımı" İddiaları, Amerikan Kongresi ve Türkiye
A. Oğuz ÇELİKKOL _____ 17

**Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki
Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları**
Emin ŞİHALİYEV ve Reha YILMAZ _____ 31

**Kendi Kaderini Tayin Kavramının Hukuki ve Siyasi
Yönleri Üzerine Bir İnceleme**
Volkan TATAR ve Nuri Gökhan TOPRAK _____ 55

**PKK'nın Laiklik Söylemi: "Truva Atı" İslam'dan Demokratik
İslam Kongresi'ne**
Erkan ERTOSUN ve Didem TOMASLAR _____ 71

Türkiye'de Askerlik Sistemi Nasıl Olmalıdır?
M. Sadi BİLGİÇ, Salih AKYÜREK ve F. Serap KOYDEMİR _____ 97

Roles and Reality: Turkish and Brazilian Engagement with Africa
Patrick SYKES _____ 129

Kitap Değerlendirmeleri / Book Reviews

**Adil Hafızanın Işığında, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı
İmparatorluğu'nun Sonu / Altay Cengizer**
Hasip SAYGILI _____ 157

Bölüm ve Disiplin: 100. Yılında Şikago Okulu / Andrew Abbott
Coşkun GÜLLÜ _____ 163

İnsan Hakları ve Diplomasi / Numan Hazar
Hacı Mehmet BOYRAZ _____ 169

Türkiye Nasıl Bir Antarktika Stratejisi Geliştirmelidir?

Bayram ÖZTÜRK*

Türkiye’den Antarktika’ya giderek bilimsel çalışmalar gerçekleştiren ilk Türk araştırmacı olarak Atok Karaali gösterilebilir. İyonosfer fizikçisi Atok Karaali, 1959-1965 yılları arasında ABD’nin “Operation Deepfreeze” adlı projesi kapsamında Antarktika’daki bilim üssü Plato İstasyonu’nda araştırmalarda bulunmuştur. 1968’de ABD’nin Antarktika Yer İsimleri Danışma Kurulu kıtanın batısındaki Marie Byrd Toprakları’nda yer alan Matikonis Tepesi’nin 9 km doğusundaki küçük bir kayalık bölgeye Karaali Kayalıkları (Karaali Rocks) adını vermiştir. Karaali Kayalıkları böylece Antarktika’da ilk Türk isimli yer olmuştur. Daha sonra birçok Türk araştırmacı beyaz kıtaya gitmiştir. Bunlardan Antarktika’da yukarı atmosfer çalışmalarıyla öne çıkan Ümran İnan’ın adı ise 1994’te, Ross Buz Sahanlığı’nın batısında bulunan Victoria Toprakları’ndaki bir tepeye (Inan Peak) verilmiştir. Bendeniz de Japon Kutup Araştırmaları Enstitüsü ekibiyle Kasım 2014’te Antarktika’ya gittim, Mart 2015’te geri döndüm. Antarktika’da ve Güney Okyanusu’nda biyoçeşitlilik, deniz koruma alanları ve akıntı rejimiyle ilgili bir araştırma gerçekleştirdim.

Kıtayı çevreleyen Güney Okyanusu ve Antarktika tek bir bölge olarak değerlendirilebilir. Bu bölgenin coğrafi konumu 65-90 güney enlemleri arasında yer almaktadır ve %95’i buzlar altındadır. Kıtada devletlerin kurduğu ve sayıları giderek artan bilim üsleri Antarktika’nın önemine işaret etmektedir. Kıtada hâlihazırda 29 ülkeye ait yüzün üzerinde üs bulunmaktadır. Başta ABD, Rusya Federasyonu, Japonya, Şili, İngiltere ve Arjantin olmak üzere belirli ülkeler kıtada birden fazla üsse sahiptir.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Deniz Biyolojisi Ana Bilim Dalı Başkanı

Hak İddiaları ve Antarktika Antlaşması

Avustralya Antarktika'nın %42'si üzerinde hak iddia etmektedir. Şili, Antarktika pasaportu vererek kıtada hak iddia ettiğini bildirmektedir. Birleşik Krallık Antarktika'da hak iddia ettiği bölgeyi "British Antarctic Territory" olarak tanımlamakta, kıtada görev yapan araştırmacıları vergiden muaf tutmaktadır. Arjantin'in hak iddiasında bulunduğu bölge, Şili ve Birleşik Krallık'ın iddia ettiği bölgelerle örtüşmektedir. Kıtada Amerikan üsleri de bulunmaktadır. Ancak ABD Antarktika üzerinde açık şekilde hak talep etmemekte, ek bir talepte bulunmamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu da Antarktika'daki yoğun faaliyetlerine karşın kıta üzerinde henüz hak iddia etmemiştir. Kıtada ayrıca hak iddia edilmeyen, fakat tamamen buzullarla kaplı ve penguenlerin dahi nadiren yaşadığı bazı bölgeler de vardır.

Kıtaya ilgi gösteren 12 devletin girişimiyle imzalanan ve 1961'de yürürlüğe giren Antarktika Antlaşması doğrultusunda 2041'e kadar kıta üzerindeki bütün hak iddiaları dondurulmuş durumdadır. Antarktika Antlaşması, kıtada bilimsel çalışmaların serbestçe yürütülebileceğini ifade etmekte, taraf ülkelere kıtanın bütün bölgelerine ulaşım özgürlüğü sağlamakta ve askeri faaliyetleri yasaklamaktadır. Geline aşamada Antarktika Antlaşması toplam 52 devlet tarafından imzalanmıştır. Antlaşmaya taraf olan 52 devletin 29'u danışman üye statüsündedir ve her yıl düzenlenen Antarktika Antlaşması Danışma Toplantısı'nda karar alma sürecinde oy hakkına sahiptir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu diğer gruptakiler ise antlaşmanın tarafı olmakla birlikte istisari olmayan danışman ülke konumundadır. Antarktika ile ilgili karar veren ve kıtaya ilgili gelişmeleri yöneten birinci gruptaki 29 ülkedir. Antarktika Antlaşması kapsamındaki faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te 2004'te daimi bir sekreteryaya kurulmuştur.

1991'de antlaşmanın tarafı olan 39 devlet, gelecek 50 yıl boyunca Antarktika'daki yeraltı kaynaklarının çıkarılmaması doğrultusunda bir karar almış, bu karar kapsamında imzalanan Çevre Protokolü (Madrid Protokolü) 1998'de yürürlüğe girmiştir. Kıtadaki faaliyetleri bilimsel çalışmalarla sınırlı tutan Çevre Protokolü'nün 2048'e kadar yürürlükte kalacağı beklenmektedir. 2048'de ise Antarktika Antlaşması'nın hükümlerinin ve bu kapsamda Çevre Protokolü'nün gözden geçirilmesi ihtimali bulunmaktadır. Farklı devletler antlaşma hükümleri yeniden düzenlenirken söz sahibi olmak ve kıta üzerinde pay elde etmek için belirli stratejiler izlemektedir. Devletlerin bu stratejilerinin temelinde kıtadaki kaynaklar üzerindeki güç mücadelesi yatmaktadır. Antarktika petrol, doğalgaz, değerli metal ve madenler gibi sahip olduğu doğal kaynaklarla devletleri cezbetmektedir. Dolayısıyla 2048 yılından sonra Antarktika kıtasıyla ilgili tartışmaların artması beklenmektedir.

Antarktika'daki buzullar, dünyadaki içme suyunun toplam hacminin %70'inden fazlasını ihtiva etmektedir. Antarktika'daki büyük buzulların Afrika'ya

Antarktika'daki Hak İddiaları

39. Taraflar Toplantısı'nda (2015 Bulgaristan)
Taraflar Japonya Antarktika Madalyası (JARE 56) Tevdisi

taşınmasıyla binlerce insanın su problemi çözülebilir. Fransa'nın, Birleşik Krallık'ın hatta Suudi Arabistan'ın benzer projeleri bulunmakla birlikte henüz somut bir adım atılmamıştır. Yalnız bu konu üzerinde araştırmaların başlatılması da araştırma yapan ülkeleri ilerleyen tarihlerde öne geçirebilecektir.

Türkiye Nasıl Bir Strateji Geliştirmelidir?

Ben de arkadaşlarımla birlikte Türkiye'nin Antarktika'da üs kurması talebiyle 2012 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda temaslarda bulundum. 2013'te Brüksel'de yapılan Antarktika Antlaşması Danışma Toplantısı'na heyet başkanı olarak katıldım. Aynı şekilde 2014'te Brezilya'da ve 2015'te Bulgaristan'daki taraflar toplantısına katıldım. Burada tarafıma başarılı çalışmalarım nedeniyle Japon Antarktika Madalyası tevdi edildi.

Türkiye'nin menfaatleri açısından Antarktika konusunda belirli bir strateji geliştirilmeli ve bu strateji doğrultusunda hareket edilmelidir. Öncelikle Antarktika'da faaliyet göstermenin Türkiye'nin çıkarları açısından sağlayabileceği imkânlarla ilgili farkındalığın artırılması gerekir. Farkındalık arttıkça baskı grupları oluşacaktır. Türkiye'de deniz kirliliği, petrol, balıkçılık, buz ve su konularında çalışan araştırmacıların Antarktika'ya yönlendirilmesi, Ankara'nın kıtaya yönelik geliştireceği stratejiye temel sağlayabilecektir. Bu alanlarda geliştirilecek araştırma projelerinin Antarktika Antlaşması mercilerine sunulması ve böylece antlaşma sekreteryasıyla yakın ilişkiler kurulması önem arz etmektedir. Bu konuda devlet ve vakıf üniversitelerine büyük görev düşmektedir. Çünkü üs kurulması araştırma yapılacaksa anlamlıdır. Üs kurulunca buranın lokomotif gücü bilim insanları olacaktır. Bilim yapılmayacaksa üs kurmanın bir anlamı zaten yoktur.

Diğer taraftan Antarktika'yla ilgili yürütülecek projeler kapsamında toplanan bilgi ve belgelerle kurumsal hafıza oluşturulabilecektir. Bu konuda yerinde bir adım olarak İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye'de ilk defa bir Kutup Araştırmaları Merkezi kurmuştur. Aynı şekilde ilgili diğer kurumların da kıta ile ilgili takip edilecek strateji için hazır olması gerekmektedir. Antarktika konusunda farkındalığın artırılması ve kurumların hazırlıklı hale gelmesinin yanında gündem ve kamuoyu oluşturmak elzemdir. Medya'da bu alanla ilgili çıkan haber sayısı artırılmalıdır. Konunun bir diğer önemli ayağı bilimsel yayın nitelik ve niceliğidir. Bölgeye yapılan seyahatlerle ilgili yazılardan ziyade bu konuda bilimsel yayın üretilebilmek daha çok kıymet ifade edecektir. Hâlihazırda bu konuda Türkçe yayın dâhil olmak üzere çabalar bulunmaktadır. Ancak yeterli değildir. Tarafımdan yakın zamanda yayımlanması planlanan Türkçe bir kitabın basım aşamasına gelinmiştir.

Türkiye, kıtada söz sahibi olmak için Antartika Antlaşması'nda birinci grup ülkeler sınıfına dâhil olmaya yönelik bir strateji geliştirmeli ve bu stratejiyi istikrarlı biçimde sürdürmelidir. Türkiye danışman ülke olmadan yani birinci gruba dâhil olmadan Antarktika'nın geleceğinde ne söz sahibi olabilecek ne de kıtada hak iddia edebilecektir. Antartika Antlaşması'nda danışman ülke ko-

numundan birinci gruba yükselme imkânı vardır. Bu doğrultuda Türkiye'nin atması gereken ilk adım ise kıtada bir an önce üs kurarak araştırmalara başlamasıdır. Yeterli finansal kaynağın ayrılması ve bu alanda çalışacak nitelikli ve istekli akademik kadronun yetiştirilmesi halinde Antarktika'da üs kurmak ve başarılı olmak mümkündür.

Antarktika'da üs yeri için ilk etapta çevre etki değerlendirmesinin yapılması gerekmektedir. Çevre etki değerlendirmesinin yapılabilmesi için ise Çevre Protokolü'nün imzalanması ve meclisin onayından geçmesi gerekmektedir. Konuyla ilgili Çevre Protokolü 18 Aralık 2014 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmiştir. TBMM'de Antarktika'nın gündeme gelmiş olması bu konuda bir mesafe alındığını göstermesi açısından önemlidir. Ancak meclisteki bu kanun tasarısı mevcut hükümetin düşmesiyle bugün itibarıyla kadük olmuştur. Bu nedenle tasarının yeniden meclise gelmesi ve bu konuda yeniden çalışma yapılması gerekmektedir.

Üs kurulması meselesinde iki temel husus üzerinde durulmalıdır. İlki mali kapasitedir. 10 kişilik bir yaz üssünün kurulabilmesi için gerekli olan meblağ mütevazı bir bütçeyle 5 milyon dolar civarındadır. Yıllık lojistik masraflarının tutarı da ortalama 5 milyon dolara tekabül etmektedir. Türkiye'nin ortalama 10 milyon dolarlık mali yükümlülük konusunda iktisadi gücünün yeterli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda en geç 2023 yılında üssün açılacağı hedeflenerek buna göre mali planlamanın yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte burada verilen bütçe yaklaşık bir sayıdır ve daha ayrıntılı ayrı bir incelemenin yapılması şarttır. İkinci husus ise akademik kapasitedir. Türkiye bilhassa yurtdışında akademik çalışmalarını sürdüren birçok Türk vatandaşı sayesinde bu eksikliği giderebilecek yeteneğe sahiptir. Yalnız yurtdışındaki araştırmacılar bu konuda kendilerine güvence verilmesini beklemektedir. Ancak ülke içinde de belirli sayıda yetişmiş araştırmacı bulunmaktadır.

Antarktika'da üs kurmak, kıtada yalnızca var olmak yeterli değildir. Antarktika'da yapılan bilimsel çalışmalar ile de Türkiye'nin kıtadaki etkinliği güçlendirilmelidir. Antarktika bir dünya mirasıdır ve bilimin gelişmesi için çok uygun bir alandır. Bu konu Türkiye'deki bilim insanlarına büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Gerek yurtdışındaki Türk araştırmacılara teşvik ve güvence verilmesi gerekse Antarktika'da bilimsel çalışmalar konusunda izlenecek politikanın belirlenmesi ve uygulanmasında TÜBİTAK'a büyük iş düşmektedir.

Diğer taraftan Türkiye'de konuyla ilgili alanlardaki yapısal bir takım problemlerin çözülmesi de Antarktika üzerine bilimsel çalışmalarımızın artmasını sağlayabilecek ve kıtadaki etkinliğimize yansıtacaktır. Örnek vermek gerekirse Türkiye'de üzeri buzullarla kaplı Tendürek, Ağrı, Süphan, Kato vs. gibi dağlar bulunmasına rağmen, ülkede az sayıda glasyolog (buzul bilimci) bulunmaktadır. Antarktika çalışmalarında bu alanda olduğu gibi birçok bilim dalındaki eksiklik giderilmeli, bu açığın kapatılabilmesi için yeni disiplinlerde nitelikli akademik kadronun yetiştirilmesi gerekmektedir.

Hem maddi hem de akademik anlamda yeterli kaynağa sahip olan Türkiye'nin eksiklerinden bir diğeri bu konuda adım atabilecek siyasi iradenin olmayışıdır. 1995 yılında Antarktika Sözleşmesi'ni imzalayan Türkiye, yaklaşık 20 yıldır bu alanda somut bir ilerleme kaydedememiştir. Antarktika konusunda bir strateji belirlenmesi ve bu doğrultuda hareket edilmesi yalnız hükümetteki partinin değil tüm partilerin sorumluluğundadır. Çünkü bu alanda planlı olarak yol kat etmek Türkiye'nin menfaati için önem arz etmektedir. Dolayısıyla meselelerin partiler üstü niteliği göz önünde bulundurularak tüm siyasi partilerin üzerine düşeni yapması ve işbirliği yapmaya yönelmesi gerekmektedir. Politikacıların üst geçit, viyadük veya AVM açması yerine Antarktika'da kalıcı bir üs açmasının daha yararlı olacağı görüşündeyim. Çünkü ikincisi kendilerini devlet adamlığına yükseltir.

Antarktika Buz alışmaları - Bayram ztürk

Doğu Antarktika İklim Değişikliği lçümleri

İç Antarktika Skallen Buzulu'nda Çalışmalar

Antarktika'da Türk Bilimsel Araştırma Üssü Kurulması

Kemal BAŞLAR*

Türkiye, 1959 senesinde imzaya açılan ve 1961 yılında yürürlüğe giren Antarktika Antlaşması'na 1995 yılında taraf olmuştur. Türkiye'nin Antlaşma'ya taraf olması genelde küresel sorunlara girme ve özelde Antarktika'ya karşı duyduğu siyasi veya bilimsel ilgiden çok, 1990-2005 yılları arasında hukuk sistemini Avrupa Birliği Müktesebatı'na uyumlu hale getirme çabasının dolaylı sonucudur. Antarktika Antlaşması'na taraf olunması Çevre Bakanlığının birkaç bürokratinin kişisel gayretiyle, Türkiye'nin çevre korunmasına verdiği önemi dünya kamuoyuna gösterme çabasının ötesine gitmediğinden, izleyen yıllarda hükümetler nezdinde ilgi uyandırmamış ve unutulmaya yüz tutmuştur. Bu nedenle, 1995-2013 yılları arasında Türkiye'nin Antarktika'da üs kurmasının gerekliliği, Antarktika Antlaşmalar Sistemi'ni oluşturan diğer sözleşmelere ve özellikle Çevre Koruma Protokolü'ne taraf olması veya Antarktika Antlaşması çerçevesinde iki yılda bir yapılan İstişari Devletler Toplantısına katılım sağlanması gibi konular devlet düzeyinde hiç gündeme gelmemiştir.¹

Antarktika'nın Türk dış politikasında ve kamuoyunda gündeme gelmesi 2013 yılında olmuştur. İki sivil toplum girişimi, bu süreci tetikleyen önemli olaylardandır. Bunlardan ilki, 2012 yılında kurulup 2013 yılında bakanlıklar nezdinde bilimsel araştırma üssü kurulması konusunda kamuoyu oluşturan Antarktika Kutup Bilimsel Araştırmalar Merkezi (TAKBAM) Derneğinin özverili çabalarıdır. TAKBAM, 2013 yılında yaptığı girişimlerle Dışişleri ve Çevre Bakanlıklarına Antarktika Antlaşması'na taraf olduğumuzu hatırlatarak

* Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi

¹ Antarktika'nın hukuksal sistemi ile ilgili olarak daha önce kaleme aldığım çalışmalardan ayrıntılı bilgi edinilebilir. Bakınız: Kemal Başlar, "Antarktika Antlaşmalar Sistemi: 1961-2001", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, No. 52/2 (2003): 77-100; Kemal Başlar, "Türkiye'nin Antarktika'ya Çıkma Zamanı", *Milliyet*, 10.3.2013, 22; Kemal Başlar, "Ne İşimiz Var Antarktika'da?" [What are we up to Antarctica?], *Antarktika'da Türk Araştırma Üssünün Kurulması Çalıştayı*, TÜDAV, 2013, 8-23

İstişari Devletler Toplantılarına Türkiye'nin neden katılmadığını sorgulamış; ardından kendi girişimleri ile Antarktika Antlaşması Sekretaryasına akredite olarak Türkiye adına İstişari Devletler Toplantılarına katılma hakkı elde etmiştir.² Bu bağlamda TAKBAM 2013, 2014 ve 2015 tarihleri arasında Belçika, Brezilya ve Bulgaristan'da yapılan Taraf Devletler Çevre Protokolü Toplantılarına, Türkiye adına katılmıştır. TAKBAM aynı zamanda 2013 Aralık ve 2014 Ocak-Şubat aylarını kapsayan sezonda Antarktika Kıta Havzası'na bir Türk akademisyenin gönderilmesini finanse etmiştir.

Antarktika'nın 2013 yılında gündeme gelmesinde etkili olan ikinci sivil toplum girişimi Denizci Osman Atasoy'un Antarktika'da bir Türk Üssü kurulması önerisini Ulaştırma Bakanlığı bürokratlarına iletmesiyle başlamıştır. Osman Atasoy'un girişimlerini destekleyen Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV) konuyla ilgili ilk bilimsel etkinliği 2013 yılında İstanbul'da gerçekleştirerek kamuoyu nezdinde Antarktika hakkında bir farkındalık oluşmasına aracılık etmiştir. Milliyet Gazetesinin eski Genel Yayın Yönetmeni Derya Sazak, 2013-2014 yılları arasında Osman Atasoy ve TÜDAV'ın çalışmalarının basın yoluyla yayılmasına geniş destek vererek Türk kamuoyunda Antarktika'da Türk Üssü kurulması düşüncesini sürekli gündemde tutmaya çalışmıştır.

Bu çabalar Antarktika konusuna ilgi duyan akademisyenler arasında sosyal ağların oluşmasına neden olmuştur. Antarktika konusunda etkin ve Kıta'da bilimsel araştırmalarda bulunmuş birkaç Türk akademisyenden birisi olan Burcu Özsoy Çiçek'in çabaları sonucu görev yaptığı İstanbul Teknik Üniversitesinde gemi inşaatı ve diğer mühendislik alanlarında çalışan mühendislere ev sahipliği yapacak Kutup Araştırmaları Merkezi 2014 yılında kurulmuştur. Merkez, Antarktika'yı Türkiye gündeminde hak ettiği yere taşımayı amaçlayan üniversite destekli bir girişim olarak denizcilik, enerji, savunma, kalkınma, havacılık, uzay, bilim ve teknoloji konularında çalışmalar yapmayı planlamaktadır.

Anılan kişi ve kuruluşların 2013-2015 yılları arasında Ankara'da bakanlıklar düzeyinde yaptığı girişimler sonucu Dışişleri Bakanlığı, Antarktika Antlaşması'na ek olarak hazırlanan 1991 tarihli Çevre Koruma Protokolü'ne Türkiye'nin katılımına ilişkin kanun tasarısını Kasım 2014'te kaleme alarak Bakanlar Kuruluna iletmiş; uygun bulma kanununun çıkarılması amacıyla 18.12.2014 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine iletilen tasarı 7 Haziran seçimleri öncesinde kanunlaşmadığından kadük olmuştur.

Yeni Hükümetin başta Antarktika Çevre Protokolü'ne katılımın sağlanması; ardından Kıta'nın geleceğinde oy sahibi olabilme yolunda önemli bir adım olan Türk Bilimsel Üssü kurulması konusunda bütçe ayırması ve konuyla ilgili çabaları koordine edecek bakanlıklar arası bir Antarktika Üst Kurulunun kurulması için çaba göstermesi gerekmektedir. Yeni hükümetin Antarktika ile

² Antarktika Antlaşmalar Sistemi ile ilgili olarak bakınız: Secretariat of the Antarctica Treaty, www.ats.aq

ilgili olarak köklü bir kutup araştırmaları politikası oluşturmasını gerektiren nedenler aşağıda ana başlıklar halinde özetlenmiştir.

Antarktika'nın Türk Dış Politikası Gündemine Alınmasını Haklı Kılan Nedenler

1. Antarktika'nın Yönetiminde Söz Hakkı Elde Etmek

İlk olarak, Antarktika Antlaşması'na taraf olma Kıta üzerinde doğrudan söz hakkı sahibi olma anlamına gelmemektedir. Türkiye'nin Antarktika Kıtası'nın tamamı ile 60 derece güney enleminin içerisinde yer alan canlı ve doğal kaynak rezervlerinin işletilmesi konusunda karar almaya yetkili Antarktika Antlaşması Danışman Devletleri (ATCPs) arasına girebilmesi için Antarktika'da ciddi bilimsel araştırmalar yapması gerekmektedir. Bunun da yolu bilimsel araştırma üssü kurmaktan geçmektedir. Bugün Antarktika Antlaşması'na taraf olan 52 devlet bulunmaktadır. Bu devletlerden 23'ü Türkiye gibi oy hakkına sahip olmayan devletlerdir. Üye devletlerin 29'u danışman devlet statüsünde yer almaktadır. 23 devlet içerisinde Kıta ile hiçbir ilgisi olmayan beş ilke bulunmaktadır. Bunlar Moğolistan, Monako, Slovakya, Papua Yeni Gine ve Türkiye'dir.

1994 Ekonomik Krizi'nin hemen ardından iç politika sorunlarıyla uğraşan Türkiye'de Antarktika konusunun gündeme gelmemesinin haklı nedenleri olabilir. Aynı şekilde 2001 Ekonomik Krizi'nin ardından bir bilimsel araştırma üssü kurulması düşüncesinin ekonomik nedenlerle 2010'lu yılların başına kadar Bakanlıkların gündemine gelmemesini izah edebilir. Ancak, 2010'lu yılların başından itibaren bütçe dengesini sağlamış ve dünyanın en gelişmiş 18. büyük ekonomisine sahip Türkiye'nin adının Moğolistan, Monako, Slovakya ve Papua Yeni Gine gibi üye devletler ile birlikte anılmasından rahatsızlık duymalıyız.

2. Oy Kullanma Hakkı için Bilimsel Araştırma Yapma Zorunluluğu

Danışman Devletler arasında yer alabilmek için Türkiye'nin Kıta ile ilgilendiğini göstermesi gerekmektedir. Örneğin, Polonya 1961'de Antarktika Antlaşması'na imza atan ilk 12 devletten birisi olmuş; Kıta'nın yönetiminde kendisine oy hakkı ancak 1977 yılından itibaren verilmiştir. Bulgaristan ise 1978'de Antarktika Antlaşması'na, 1998 yılında ise Çevre Protokolü'ne taraf olmuş; hemen ardından 1998'de kendisine oy kullanma hakkı verilmiştir. Antlaşmanın ilk üyelerinden birisi olan Çek Cumhuriyeti, Çevre Koruma Protokolü'ne 2004 yılında taraf olmasından tam 10 yıl sonra 2014 yılında Danışman Devletler arasında kendisine yer bulabilmiştir. Benzeri şeyler Ekvator, Finlandiya, Ukrayna ve Uruguay için de söylenebilir. Türkiye gibi oy kullanma hakkına sahip olmayan 23 devletin, oy hakkı olan Danışman Devletler arasına katılmaları için bilimsel araştırmalara daha fazla kaynak ayırmaları gerekmektedir. Bu devletler ilgilerini istikrarlı bir şekilde gösterdikten sonra 'Aristokratik Kulübe' kabul edilmektedirler. Söz gelimi, oy

kullanma hakkı olmayan Kanada 1988 yılında taraf olmasının ardından yaptığı bilimsel araştırmalara rağmen henüz Danışman Devletler arasına alınmamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin vakit geçirmeden Kıta'ya ilgisini ciddi olarak gösterecek atılımlar yapması gerekmektedir.

3. Küresel Oyuncu Olmanın Gereklere

Küresel sorunlar ve bölgeler konusunda Türkiye bugüne kadar oldukça ilgisiz kalmıştır. Oysa Malezya ve İran, kutupları bir dış politika aracı olarak kullanarak İslam dünyasında ön plana çıkmak istemektedirler. Örneğin, 1980'li yıllardan itibaren Malezya, Antarktika'yı bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır. Mahatir Mohamad'ın Batılı devletlerin aristokratik yönetimine karşı başlattığı mücadele Malezya'ya İslam ülkeleri nezdinde prestij kazandırırken, aynı zamanda 1980'li yıllarda Aristokratik Kulübe yeni üyelerin kabul edilmesine neden olmuştur: Brezilya (1983), Hindistan (1983), Çin (1985), Uruguay (1985), İtalya (1987), Doğu Almanya (1987), İsveç (1988) ve İspanya (1988) ile Aristokratik Kulüp, oligarşik bir kimlik kazandı. İran da aynı şekilde Antarktika'yı kendisine uluslararası saygınlık kazandıracak bir dış politika aracı olarak değerlendirmektedir. İran önümüzdeki yıllarda varlığını Güney sularında hissettirecek bir kutup gemisi inşa ettirmektedir.

Türkiye gibi G20 içerisinde yer alan devletler Antarktika'da bilimsel araştırmalar için düzenli bütçe ayırmaktadırlar. Örneğin, süper güç olma yolunda olan Hindistan, 2012-2013 yılı bütçesine kutup araştırmaları için yaklaşık 54 milyon dolar (Rs 290 crore) ayırmıştır. 1988-1989 yılından itibaren faaliyette olan Maitri Üssü'nde yazları 70, kışları 25 bilim insanı görevlendirilmektedir. 2012 yazında, Hindistan üçüncü araştırma üssünü açmıştır.³

Bu açıdan bakıldığında son zamanlarda Türkiye'de ciddi bir vizyon değişikliği gözlenmektedir. TÜBİTAK'ın hibe destek programları 2002 yılından sonra geçmişle kıyaslanamayacak şekilde artmış; 2002'de 390 bin dolar olan bütçesi 2013 yılı sonrası 2 milyar doları aşmıştır. Bunun sonucu olarak, Türkiye aradan geçen 10 yıl içerisinde Ar-Ge harcamalarında birçok ülkeyi geride bırakmış; yaptığı yatırımların sonuçlarını almaya başlamıştır.

Dünya siyasetinde kendisine yer edinmek isteyen Türkiye'nin küresel müşterekleri dış politikasının içerisine alması gerekmektedir. Türkiye'nin uzay ve uzaydaki doğal kaynaklar konusundaki girişimi, gelecekte oluşturulacak kutup politikalarına örnek olmalıdır. Bu nedenle, TÜBİTAK'ın Uzay Teknolojileri Araştırma Enstitüsü'ne benzer kendi bünyesinde bir Kutup Araştırmaları Enstitüsü kurması zamanı çoktan gelmiştir. Bunun için yaklaşık 5-10 milyon dolar araştırma bütçesi ayırması ve bilimsel araştırma üssü kurulması için uzun dönemde 100 milyon dolarlık bir bütçe tahsis etmesi gerekmektedir.

³ PTI, "India's 3rd research base in Antarctica begins on trial basis", http://zeenews.india.com/news/economy/india-s-3rd-research-base-in-antarctica-begins-on-trial-basis_767575.html (Erişim: 13.3.2013).

4. Antarktika'da Bulunan Maden ve Petrol Rezervleri

Türkiye'nin Antarktika ile ilgili bir bilim stratejisi ve dış politika oluşturması zorunluluğunun dördüncü nedeni Antarktika'da bulunan maden ve petrol rezervlerinin geleceği ile ilgilidir. 1988 yılında hazırlanan "Antarktika'nın Maden Kaynaklarının İşletilmesinin Düzenlenmesi Sözleşmesi" (CRAMRA), Fransa ve Avustralya'nın muhalefeti nedeniyle yürürlüğe girmemiştir. 1991 Çevre Koruma Protokolü, 1998 yılında yürürlüğe girdikten sonra Antarktika madenlerinin işletilmesine 50 yıl boyunca moratoryum getirildi. Elli yıllık süre 2048 yılında dolacaktır. Hâlihazırda emtia fiyatları dikkate alındığında, Antarktika'daki kömür, demir, platinyum, krom, nikel, altın ve diğer 20 çeşit madeni çıkarma yönünde ekonomik açıdan makul bir neden olmamakla birlikte; petrol için aynı şey söylenemez.

Yeni Zelanda'nın kontrol ettiği Ross Sea bölgesinde Suudi Arabistan'ın sahip olduğu petrol rezervlerinden sonra dünyanın en büyük ikinci rezervi bulunmaktadır. Bilim adamları, Weddell ve Ross Sea denizlerinde 50 milyar varil civarında petrol olabileceğini tahmin etmektedir.⁴ Avustralya'nın hak iddia ettiği bölgelerde de petrol rezervleri bulunmaktadır. İngiltere, egemenlik iddia ettiği toprakların uzantısı olan deniz yatağında, yaklaşık 932 bin kilometre karelik alanın kıta sahanlığı kapsamında kendisine ait olduğunu duyurmak için hazırlık yapmaktadır.⁵ 2048 yılına kadar devam edecek yasağın protokole taraf olmaktan vazgeçen devletleri bağlamayacağını veya hidrokarbon (petrol) rezervlerinin maden kategorisinde olmadığı için yasak kapsamına girmediğini düşünmemiz gerekiyor. Ayrıca, dünya petrol rezervinin hızla azaldığı gerçeği karşısında, petrol fiyatlarının 200-300 dolarları gördüğü yıllarda ekonomileri zarar gören Çin gibi dünya dev(let)leri, petrol rezervlerinin işletilmesi için 2048 yılına kadar beklenmesinin gerekmediğini savunabilirler.⁶ Bu durumda dünya yeni bir "soğuk" savaşla karşı karşıya kalacaktır. Muazzam petrol rezervlerini bir avuç devlete bırakmak istemeyen Çin, Hindistan ve Almanya gibi büyük devletler Kıta'nın rejimi üzerine ciddi tartışmaları başlatacaklardır.

Artan dünya nüfusunun ihtiyaç duyduğu madenler, Antarktika'yı önümüzdeki on yıllarda ciddi tartışmaların odağında tutacaktır. Türk Dışişleri daha fazla gecikmeksizin Kıta'nın geleceği ile ilgili tartışmalarla yakından ilgilenmelidir. Bunun yolu da şimdiden Kıta'da araştırma yapacak uzmanlarımızı ve küresel müşterekler hukukunu bilen diplomatları yetiştirmekten geçmektedir.

5. Antarktika'nın Gizemli Yapısı

Antarktika'nın paranormal olaylara konu olan gizemli bir yapısı bulunmaktadır. Hitler döneminden itibaren okült inanışlar için kutuplar önemli bir inceleme

⁴ Robert Lamb, "5 Most Coveted Offshore Petroleum Reserves", *How Stuff Works*, 15 September 2008 <http://science.howstuffworks.com/environmental/energy/5-offshore-petroleum-reserves4.htm> (Erişim: 13.3.2013)

⁵ Robert Lamb, *5 Most Coveted*

⁶ A.M., "Possibilities of Antarctic Petroleum Extraction", *The Author Portal*, <http://theauthorportal.com/2013/02/11/possibilities-of-antarctic-petroleum-extraction/> (Erişim: 13.3.2013)

ve araştırma merkezi olmuştur. Hitlerin UFO teknolojisini buzulların altında kurduğu üslerde geliştirmesi İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başta ABD olmak üzere diğer devletlerin ilgisini çekmiştir. Dünya üzerindeki enerji bölgeleri (ley hatları) ve bunların kontrolüyle ilgilenen devletler açısından Antarktika metafizik yönüyle keşfedilmesi gereken bir kıtadır. UFO'lar ve benzeri olayların gerçek boyutunun anlaşılabilmesi için Antarktika'nın bilinmeyen yönlerinin keşfedilmesi gerekmektedir. Kıtada çalışan devletlerin bilim adamları bu tür gizemli bilgileri diğer devletlerle paylaşmadıklarından Türk bilim insanlarının Kıta'da Türkiye adına bağımsız araştırmalar yapması önem arz etmektedir.

Üst kurmak için bir başka devletten izin alma zorunluluğu bulunmamasına rağmen stratejik konumları seçmek için acele edilmelidir. 14 milyon kilometre karelik alanda herhangi bir yerde bilimsel araştırma üssü kurmak bir değer taşımamaktadır. Bilimsel araştırmalarda diğer devletlerden farklı ve özgün sonuçlar bulmaya yarayacak bir konum seçmek için daha fazla geç kalınmamalıdır.

Ermeni “Soykırım” İddiaları, Amerikan Kongresi ve Türkiye Armenian “Genocide” Claims, US Congress and Turkey

Teslim: 29 Haziran 2015
Onay: 3 Temmuz 2015

A. Oğuz ÇELİKKOL *

Öz

Anadolu’da meydana gelen 1915 olaylarını “soykırım” olarak uluslararası topluma ve Türkiye’ye kabul ettirme çabaları 1970’li yılların ikinci yarısında başlamıştır. İlk Türkiye’ye karşı Ermeni örgütlerin terörizm eylemleriyle başlayan kampanya, sonrasında üçüncü ülkelerin parlamentolarında kabul edilen kararlarla devam etmiştir. Ermeni lobisi, soykırım iddialarını uluslararası topluma kabul ettirme ve Türkiye üzerinde baskı oluşturma yönünde bugüne kadar önemli ilerleme sağlamıştır. Türkiye, Ermeni lobisinin bazı ülkelerden destek alan bu kampanyasına konunun siyasileştirilmeden tarihçilere bırakılması, tek bir grubun çektiği acılar üzerinde odaklanmanın yanlışlığı, 1915 olaylarının o zamanki tüm Anadolu nüfusu üzerindeki etkilerinin dikkate alınması temelinde karşı çıkmaktadır. Birçok Avrupa ülkesi parlamentosunun aldığı “soykırım” kararlarından sonra ABD Kongresi’nin konuya yaklaşımı daha da önem kazanmıştır. Bu makale 1990 yılında ABD Senatörleri Robert Dole ile Robert Byrd arasındaki konuyla ilgili yaşanan mücadeleyi okuyucunun dikkatine sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1915 Olayları, Soykırım, Terörizm, Parlamento Kararları, ABD Kongresi

Abstract

Armenian lobby has started its activities to pressure the international community and Turkey to accept the events of 1915 that happened in Anatolia as “genocide” during the second half of the 1970s. This campaign first took the shape of the activities of the Armenian terrorist organizations against Turkey and later turned into political as third country parliaments have begun to accept Armenian genocide resolutions negatively affecting Turkey’s relations with these countries. US Congress position on the subject has become more important after the parliaments of many European countries have adopted “Armenian Genocide” resolutions. This article aims at bringing to the attention of the readers the struggle between senators Dole and Byrd on an Armenian genocide resolution presented in the US Senate in 1990.

Keywords: Genocide, Terrorism, Parliamentary Resolutions, US Congress, US Senate.

* Emekli Büyükelçi, Dr., BİLGESAM Bilge Adamlar Kurul Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu’da meydana gelen olayları ‘‘soykırım’’ olarak nitelendirme ve bunu Türkiye’ye kabul ettirme konusundaki çabalar 1970’li yılların ortalarından itibaren hız kazanmış, giderek düzenli ve organize bir hareket halini almıştır. 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilmesi yönünde çalışan güçlü lobi ile mücadele Türk dış politikasını meşgul eden önemli konular arasında ön plana çıkmıştır.

Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi Türklerin Anadolu’ya geldikleri 11. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler sosyal ve siyasi hayatta önemli bir rol oynamışlardır ve ‘‘millet’’ sistemi içerisinde Türk-Ermeni ilişkilerinde önemli bir sorun yaşanmamıştır. Ancak 19. yüzyıldan itibaren duraklama ve geri çekilme dönemlerinde İmparatorluğun diğer Hıristiyan toplumları gibi Ermeniler içinde de bağımsızlık hareketinin başlamasıyla Osmanlı Ermenilerinin Osmanlı toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurma girişimleri olmuştur. Üstelik bu yönde uluslararası güçlerin artan müdahaleleriyle mesele daha da karmaşık bir hal almıştır. Karşılıklı şiddet hareketleri Birinci Dünya Savaşı sırasında doruk noktasına ulaşmış ve Anadolu’da Ermeniler ile tüm Müslüman grupları çok olumsuz bir şekilde etkileyen bir trajediye dönüşmüştür.

1915 Olayları ve Osmanlı Devleti’nin yaşanan trajedideki rolü konusunda tarihçiler arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Aralarında Orta Doğu konusunda uzman saygın tarihçilerin de bulunduğu önemli sayıdaki bilim adamının aksi yöndeki görüşlerine rağmen, Ermeniler ve özellikle soykırım üzerinde çalışan çok sayıdaki bilim adamı 1915 olaylarının soykırım olduğunu ve 20. yüzyılın ilk soykırımını teşkil ettiğini ileri sürmektedir.¹ Birçok bilim adamı ise ‘‘soykırım’’ nitelendirmesini kabul etmemekte, Ermenilerin yanında Anadolu Müslüman nüfusunun da olaylardan etkilendiğine işaret etmektedir.

Bazı bilim adamları ve tarihçiler ise 1915 olaylarının ve Birinci Dünya Savaşı’nda Anadolu’da patlak veren olayların henüz yeterli bir şekilde incelenmediğini ve tarafların olaylardaki rollerinin tam olarak ortaya konulmadığını belirtmektedir. Ayrıca bu kesim ilgili tüm ülkelerin arşivlerini açmaları halinde tarihçilerin olaylara daha fazla açıklık getirebileceğini ve tarafların rollerinin bundan sonra daha açık bir şekilde ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Tüm tarihçilerin üzerinde mutabık kaldıkları husus ise Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu’da yaşanan olaylardan Osmanlı Ermeni nüfusunun büyük ölçüde etkilendiği ve bölgede bir felaketin yaşandığıdır.

Ermeni karar tasarılarının ABD Kongresinden geçirilmeye çalışıldığı bir dönemde 1985 yılında, ABD’de Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu tarihiyle yakından ilgilenen 69 bilim adamı bir bildiri yayınlarak, 1915 olaylarının

¹ Genel soykırım çalışması içinde Ermeni iddialarını örnek olarak kabul eden bir çalışma için bakınız: Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century* (Yale University Press, 1981).

“soykırım” olarak nitelendirilmesine karşı çıkmışlardır. Bu bildirin yayınlamasında Heath Lowry, Justin McCarty, Stanford Shaw ve Bernard Lewis gibi bilim adamları önemli rol oynamıştır.²

Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise 1970 yıllarının ortalarına kadar Türk-Ermeni ilişkilerinde önemli bir sorun yaşanmamıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın ABD’ye yaptığı resmi ziyaret sırasında Amerikalı Ermeniler tarafından sıcak bir şekilde karşılandığı bilinmektedir. 1980’li yıllarda bile Ermenilerin Türk müziğine ve Türk filmlerine düşkünlüklerini Beyrut’taki görevim sırasında yerinde görmüş, Beyrut’un Ermeni mahallesi Burj Hammud’da sinemalarda hala Türk filmleri gösterildiğini izlemiştim. Bu sinemalar uğradıkları bombalı saldırılar sonucu Türk filmi göstermeyi o yıllarda durdurmuşlardı.

1. ERMENİ SOYKIRIMI İDDİALARINI KABUL ETTİRME ÇABALARI

Türkiye’ye Ermeni soykırımını kabul ettirme baskısı ilk olarak 1970’li yılların ikinci yarısında Türk menfaatlerine ve Türk büyükelçiliklerine yönelik yoğun bir terörizm kampanyasıyla başlamıştır. Bu kampanyanın Türkiye’nin 1973 Kıbrıs müdahalesinden hemen sonra başlaması dikkat çekici bir husustur.

1980’li yılların sonlarına kadar süren 10 yıllık bu dönemde ASALA ve Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları adlı iki Ermeni terör örgütü Türkiye’ye yönelik çok sayıda terörist saldırı gerçekleştirmiş, bu saldırılarda Türk vatandaşları ve Türk diplomatları hayatlarını kaybetmiştir. 1982 yılında Ankara Esenboğa Havaalanında düzenlenen saldırı ile Türkiye’nin Ottawa ve Lizbon Büyükelçiliklerinin ele geçirilmesi bu saldırılar arasında en ses getirenler arasında yer almıştır. Türkiye’nin ABD, Fransa, Kanada, Lübnan, Portekiz, İtalya, Yugoslavya, Yunanistan gibi ülkelerdeki diplomatik misyonları ve diplomatları Ermeni terör örgütlerinin hedefi olmuştur.³ 1915 Olaylarının ‘soykırım’ olarak nitelendirilmesini kabul etmeyen bildiriye imza atan 69 bilim adamından bazıları da bu şiddet kampanyasının hedefi haline getirilmiştir. Bugün terörizm konusunda hassasiyet gösteren Batılı ülkelerin o dönemde Ermeni terörizmiyle mücadele konusunda Türkiye’ye yardımcı olduklarını veya Türkiye ile dayanışma içine girdiklerini söylemek zordur.

Ancak Ermeni teröristlerin 1983 yılı Temmuz ayında Paris’te Orly Havaalanında Türk Hava Yolları kontörünü hedef aldığı eylemde Fransızların da yaranmasından sonra Batılı ülkelerin Ermeni terörizmi karşısındaki tutumunda değişme başlamıştır.⁴ Bunun üzerine Ermeni terör örgütleri eylemlerini 1985

² Bildirinin metni için bakınız: The Assembly of Turkish American Associations, *Armenian Allegations; Myth and Reality: A Handbook of Facts and Documents* (Washington DC.:1987), 103-104.

³ The Central Intelligence Agency, “The Armenian Secret Army for The Liberation of Armenia: A Continuing International Threat,” *FOIA Collection*, 1 Ocak 1984, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0005462031.pdf, 18, 19.

⁴ William Echikson, “Armenian bombing at Orly ends pact between Socialists and terrorists,” *The Christian Science Monitor*, 19 Temmuz 1983, <http://www.csmonitor.com/1983/0719/071947.html>

yılından sonra azaltmışlar, Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ise durdurmuşlardır. Ermeni terörist örgütlerinin Lübnan’ın 1970 ve 80’lerde içinde bulunduğu karmaşık iç savaş durumundan ve kaotik ortamdan yararlandıkları görülmektedir.⁵

2. ERMENİ İDDİALARI VE ULUSAL PARLAMENTOLAR

Ermenilerin 1915 olaylarını soykırım olarak kabul ettirme yönündeki siyasi faaliyetleri ise 1970’li yılların ikinci yarısında başlamış, Ermenistan’ın Sovyetler Birliği’nin yıkılması sırasında bağımsızlığını kazanmasından sonra da devam etmiştir. Bu kampanyanın ilk aşamada iki amacının olduğu anlaşılmakta, ilk önce uluslararası toplumun 1915 olaylarını soykırım olarak tanımasını, ikinci olarak Türkiye’nin bu ‘‘gerçeği’’ tanımaya zorlanmasının istendiği görülmektedir.

Soykırım tanımını getiren ve soykırımı uluslararası bir suç olarak kabul eden ‘‘BM Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması’’ sözleşmesinin 1948 yılında İkinci Dünya Savaşından sonra kabul edilmiş olmasına rağmen, Ermenilerin 1915 olaylarını bu hukuki tanımlama içine sokmak ve böylece dünyaya ve Türkiye’ye soykırım iddialarını kabul ettirmek yönünde gösterdikleri yoğun çabanın temelinde toprak ve tazminat isteklerinin yattığını düşünenlerin sayısı oldukça fazladır. Ancak Ermenilerin 1915 olaylarını 1948 yılında kabul edilen soykırım tanımlamasının içine sokulması yönündeki çabalarına destek veren Batılı ülkelerin ve Batılı siyasetçilerin, en azından bu aşamada, Ermenilerin toprak ve tazminat isteklerine destek vermeye ne ölçüde hazır oldukları açık değildir.

Avrupa Parlamentosu’nun 1987 yılında aldığı ve 1915 olaylarını soykırım olarak kabul eden ve Türkiye’yi de bu tanımlamayı kabul etmeye çağıran kararda çok açık şekilde ‘‘Ermeni Soykırımı’ndan’’ bugünkü Türkiye Cumhuriyeti’nin sorumlu tutulamayacağı, bu kararın Türkiye’ye yönelik siyasi ve maddi taleplerde temel alınamayacağı belirtilmiştir. Avrupa Birliği Adalet Divanı da daha sonra, bazı Ermeni ailelerin yaptığı başvuru üzerine aldığı kararda bu hususu vurgulamış, Avrupa Parlamentosu’nun kararının siyasi niteliğinin altını çizerek Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde hukuki sonuç doğurmayacağını açıklamıştır.

Bugüne kadar çoğu Avrupa ve Latin Amerika’da olmak üzere yirminin üzerinde ülke parlamentosu 1915 olaylarını soykırım olarak tanıyan kararlar kabul etmiştir. Fransa ve Yunanistan haricinde bu kararların hemen hepsi tavsiye niteliğinde olup, o ülkelerin yürütme organları için bağlayıcı değildir. İsviçre ve Yunanistan 1915 olaylarının soykırım olduğunu kabul etmeyen görüşlerin açıklanmasını suç saymaktadır. Fransa’da benzer bir parlamento kararı ifade

(Erişim: 10.06.2015)

⁵ Ermeni terörizmi konusunda kapsamlı bir çalışma için bakınız: Micheal M. Gunter, *Pursing the Just Cause of Their People, A Study of Contemporary Armenian Terrorism* (Greenwood Press, 1986).

özgürlüğünü ihlal ettiği gerekçesiyle Fransız Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.⁶ Parlamentoları 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlayan kararları kabul eden ülkelerin çoğunluğunun ortak özelliği bu ülkelerde Ermeni asıllıların sayısının yüksek olması ve Ermeni lobisinin varlığından bahsedilebilmesidir.

Ermeni grupları milli parlamentolar yanında etkili oldukları ülkelerde yerel yönetimler üzerinde de baskı uygulamakta, “soykırım” tasarılarının yerel parlamentolardan geçmesi için çalışmaktadır. ABD’de 50 eyaletten 43’ü “Ermeni Soykırımı” tasarılarını kabul etmiştir. ABD yanında İngiltere, İspanya, Avusturya, Arjantin, Brezilya gibi ülkelerde de yerel parlamentolar düzeyinde kabul edilmiş kararlar bulunmaktadır. ABD’de eyalet düzeyinde alınmış “Ermeni Soykırım” iddialarının okul müfredat programlarına sokulmasını öngören birçok karar da vardır.

Bugün 29 bin kilometrekareden biraz büyük olan Ermenistan’ın nüfusu 3 milyon kadarken Ermeni diasporası 7 milyon civarındadır. Rusya’da 1,5 milyon, ABD’de 1 milyon, Fransa’da yarım milyona civarında Ermeni yaşarken, Gürcistan, Lübnan, Arjantin ve İran gibi ülkelerde de Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Özellikle kolaylıkla asimile olabilecekleri Batı ülkelerinde yaşayan Ermeniler için soykırım iddiaları çerçevesinde birleşmek Ermeni kimliklerini devam ettirmek için bir hareket noktası olarak kullanılmakta, diaspora Ermeni kuruluşları Türkiye karşıtlığını istismar edebilmekte, Ermeni Kilisesi de Türk karşıtlığını körükleyebilmektedir.

Ermenistan’ın 1915 olaylarını “soykırım” tarifi içinde kabul ettirme istikametinde sürdürülen kampanyaya verdiği desteğin, devlet düzeyinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi yönünde başlatılan gayretleri olumsuz şekilde etkilediği açıktır. Türkiye, 1990 yılında bağımsızlığını kazanan Ermenistan’ı ilk tanıyan ülkeler arasında yer almış, ancak iki ülke arasında normal diplomatik ilişkiler bugüne kadar kurulamamıştır. Ermenistan’ın 1993’te Azerbaycan’la başladığı savaş nedeniyle Türkiye-Ermenistan sınırı da kapatılmıştır. Ermenistan’la Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunu ve Azerbaycan topraklarının %20 kadarının (Karabağ sayılmadığı takdirde bile %9 kadarının) Ermenistan işgali altında bulunması Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkileri daha da karmaşık hale getirmektedir. Ermenistan, Türkiye’nin ortaya attığı ortak tarihçiler komisyonu önerisini kabul etmemiştir. 2007 yılında İsviçre’nin başlattığı süreç de ikili ilişkileri düzenleyecek iki önemli protokol imzalanmasına rağmen bugüne kadar sonuç vermemiş, protokollerin onaylanması Ermenistan tarafından dondurulmuştur. Yukarı Karabağ sorununun çözümü yönünde adımlar atılması Türkiye-Ermenistan ilişkilerine de olumlu yansımalar yapacaktır.

⁶ Maxime Gauin, “Le Communautarisme Arménien Echoue Encore à Extorquer de l’Argent au Contribuable Français,” *Turquie News*, 15 Ekim 2013. <http://www.turquie-news.com/rubriques/editos-tribune-libre/16989-le-communautarisme-armenien-echoue.html> , (Erişim: 12.06.2015)

3. ERMENİ İDDİALARI VE ABD KONGRESİ TEMSİLCİLER MECLİSİ

Ermeni diasporasının Amerikan Kongresi’nin 1915 olaylarını soykırım olarak tanınmasını sağlamak yönündeki çabaları 1977 yılından sonra hız kazanmıştır. Bu yöndeki karar tasarıları ilk önce Kongre’nin Temsilciler Meclisi kanadına getirilmiş, Amerikan Ermeni lobisi 1980’li yılların ilk yarısında hemen her yıl girişimde bulunmasına karşılık Temsilciler Meclisi’nden bir soykırım kararı geçirtmekte başarılı olamamıştır. Türkiye’nin ısrarlı direnişini karşısında Amerikan yönetimleri başlangıçta ‘‘Kongre’den her yıl çok sayıda geçen basit anma kararları arasında’’ saydıkları Ermeni karar tasarısına karşı çıkmaya ve Türkiye’nin karar tasarısının Kongre tarafından kabulü halinde Türk-Amerikan ilişkilerinin ‘‘ciddi şekilde’’ zarar göreceği söylemini ciddiye almaya başlamışlardır.

Türkiye, Amerikan Kongresi’ne getirilen karar tasarılarına diğer bazı ülkelerde parlamentolarda görüşülen benzer kararlara karşı çıktığı gerekçelerle itiraz etmektedir. Türkiye, üçüncü ülkelerin parlamentolarının siyasi niteliğine işaret ederek, itirazlarını parlamentolar gibi siyasi organların tarihi konularda karar alma yetkisinin olmadığı ve tarihin tarihçiler tarafından yazılması gerektiği hususları üzerine kurmuştur. Türkiye bu karar tasarılarının soykırımı hafife aldığı, tarihte yaşanan büyük acıların hepsinin soykırım olarak nitelendirilemeyeceği, soykırım konusundaki kararların ancak uluslararası hukuka uygun kurulan uluslararası mahkemelerce alınabileceği görüşlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca Ankara, birçok tarihinin derin acı sonuçlar doğursa da 1915 Olaylarının soykırım tanımı içine sokulamayacağını, sadece Ermenilerin acılarına yoğunlaşılmasının ve Müslüman nüfusun çektiği acıların görmezlikten gelinmesinin tarihi gerçeklere ve hakkaniyete uygun olmadığını vurguladığına da dikkat çekmektedir.

Amerikan Ermeni lobisi, Ermeni ‘‘soykırımı’’ karar tasarılarını ABD Kongresinden geçirmek için birçok kez harekete geçmiş, 1915 olaylarını ‘‘soykırım’’ olarak kabul etmeyi öngören bu karar tasarıları 1989 yılına kadar Kongre’nin Temsilciler Meclisi kanadına hemen her dönem getirilmiş, tasarılar komitelerden geçmesine rağmen Temsilciler Meclisi Genel Kurulu’na gelmeden engellenebilmiştir. Türkiye, karar tasarılarının engellenebilmesi için ABD yönetiminin, Türkiye ile iş yapan Amerikan firmalarının, bir dönem Amerikan Yahudi lobisinin, profesyonel lobi firmalarının desteğini aramış, sonuçta Temsilciler Meclisi başkanlarının son anda karar tasarılarını gündemden çıkartmaları sonucu Temsilciler Meclisi Genel Kurulu’na gelmemiş ve oylanmamışlardır. Karar tasarılarının Amerikan Ermeni ve Rum lobilerinin gayretlerine karşın Genel Kurul’da oylamaya gelmeden engellenebilmesi Türkiye’nin başarısı olarak kabul edilmiştir. Üstelik bu çabalar ABD’de (Rum ve Ermenilerle karşılaştırıldığında) sayıları çok az olan Türk asıllı Amerikalıların ve Türklerin de bir araya gelmesini ve lobi faaliyetlerine başlamalarını da

beraberinde getirmiştir. Türk Amerikalıların kurduğu Türk Amerikan Dernekleri Asamblesi 1985-1990 yılları arasında Ermeni iddiaları konusunda Amerikan Kongresi ve Amerikan kamuoyuna yönelik yayınlar çıkartmıştır.⁷

4. ABD SENATOSUNDAKİ MÜCADELE

Ermeniler “soykırım” karar tasarılarını Kongre’nin Senato kısmına ilk kez 1989 yılında getirmişler ve Senato’da ciddi bir mücadele başlatmışlardır. Ermeni karar tasarısı, Senato’ya, o dönemde iktidarda olan Cumhuriyetçi Parti’nin Kansas eyaleti senatörü Robert Dole tarafından getirilmiş; Senatör Dole’un parti ve Senato içindeki gücü, daha önce partinin başkan adayları içinde yer alması ve Senato’da çoğunluk lideri olması sebebiyle karar tasarısının Senato’dan geçişine kesin gözüyle bakılmıştır.

Bu sırada Washington Büyükelçiliğinde müsteşar olarak görevliydim ve Kongre’yle ilişkilere bakmaktaydım. Tanınmış ve çok etkili bir siyasetçi olan Senatör Dole’nin Ermeni karar tasarısının savunuculuğunu üstlenmesi Büyükelçilikte ve Ankara’da ciddi bir endişe doğurmuştu. Bu sırada ABD Başkanı George Bush’tu. Daha önce Cumhuriyetçi Parti’nin başkan adaylığı için yarışan Bush ile Dole arasındaki ilişkilerin hassas olduğu ve Başkan Bush’un Senato çoğunluk lideri olan Senatör Dole ile ilişkilerini daha da bozmak istemediği bilinmekteydi. Büyükelçiliğin beklediği gibi Bush yönetiminin Ermeni karar tasarısıyla mücadele konusunda istekli olmadığı ve Dole’u karşısına almak istemediği kısa sürede ortaya çıkmıştı.

Senatör Dole’un Ermeni soykırımı karar tasarısına kısa sürede 61 ortak sunucu toplaması tasarımın Senato’dan geçişinin engellenmesinin hemen hemen imkânsız olduğunu göstermekteydi. Senatör Robert Dole Türk Büyükelçiliğinin ısrarlı görüşme isteklerini kabul etmemekteydi. Büyükelçilik kısa bir süre içinde Dole’un Ermeni lobisiyle yakın ilişkiler içinde olduğunu öğrendi. Senatör, 2. Dünya Savaşı sırasında İtalya’da kolundan ciddi şekilde yaralanmış, ABD’ye dönüşünden sonra tedavisini bir Ermeni doktor yapmış ve kolunu kesilmekten bu doktor kurtarmıştı. Senatörün hem Ermeni doktoruyla olan ilişkisi hem de devam eden siyasi hedefleri için Ermeni lobisinden destek sağlama isteği nedeniyle karar tasarısını Senato’dan geçirmekte kararlı olduğu anlaşılmaktaydı.

George Bush yönetiminin Senatör Robert Dole’a açıkça karşı çıkmak istemesi nedeniyle Türkiye, Kongre’nin Senato kanadında yalnız kalmış görünmekteydi. Ancak, Büyükelçiliğin Kongre’de yaptığı temaslarda Senato’daki çok önemli bir senatörün, Senatör Robert Byrd’ün, karar tasarısının getirilmesine ve kabul edilmesine karşı çıktığı, Demokrat Parti West Virginia eyaleti senatörü Byrd’ün bir süre önce Türkiye’yi ziyaret etmiş olduğu, bu ziyareti sırasında Türkiye’nin Batı güvenlik sistemine yaptığı katkıdan son

⁷ Bunlardan biri için bakınız: Justin McCarty and Carolyn McCarty, *Turks and Armenians, A Manual on the Armenian Question* (Washington DC: The Assembly of Turkish American Associations, 1989).

derece etkilendiği, bu karar tasarısıyla Türk-Amerikan ilişkilerinin yara almasından çekindiği ortaya çıkmıştı. Senato’nun Tahsisler Komitesi Başkanı olan, Demokrat Parti içinde ve Senato’da güçlü olduğu bilinen Senatör Byrd’un Ermeni ‘‘soykırımı’’ karar tasarısına karşı muhalefeti yürütmeyi üstlenmesi Senato’daki durumu tamamen değiştirmekte ve karar tasarısını iki güçlü senatör, Dole ve Byrd arasında bir güç mücadelesi durumuna getirmekteydi.

Durumdaki bir acayıplik de karar tasarısına karşı çıkan Robert Byrd’un Demokrat Parti, karar tasarısını sunan ve savunan Robert Dole’un Cumhuriyetçi Parti üyesi olması, karar tasarısını önlemesi beklenen ABD yönetiminin başında da Cumhuriyetçi Partiden bir başkanın, George Bush’un bulunmasıydı. Bu üç güçlü Amerikan devlet adamının arasındaki ilişkiler karar tasarısı üzerindeki mücadeleyi çok daha karmaşık ve ilginç bir duruma sokmaktaydı.

Senatör Dole, Ermeni ‘‘soykırımı’’ karar tasarısını 54 ortak sunucuyla 1989 Eylül ayı sonunda Senato’da sundu, kısa sürede 7 senatörün katılmasıyla tasarının ortak sunucuları 61’e çıktı. Karar tasarısı Ekim ayı başında Senato Adalet Komitesi’nden kolaylıkla geçti. Ancak tasarıya Senatör Byrd’un muhalefeti hızlandıkça tasarının Senato Genel Kurulu’na gelmesi de gecikmekteydi. Bazı ortak sunucular da isimlerini geri almaya başlamışlardı. Büyükelçiliğin temas ettiği bu senatörler ‘‘basit bir anma günü’’ olarak takdim edilen tasarıya ortak sunucu olduklarını, ancak konunun ‘‘basit’’ olmadığını görmeye başladıklarını, tasarının doğuracağı sonuçlar nedeniyle ortak sunucu olmaktan vazgeçtiklerini ifade etmekteydiler.

Büyükelçiliğin görüştüğu çok sayıda senatör ve yardımcıları karar tasarısının getirilmesinin yanlış olduğunu kabul etmekle beraber, seçim bölgelerindeki seçmen baskısını dikkate almak zorunda olduklarına da işaret etmekteydiler. Senato hemen hemen Dole ve Byrd’ü destekleyenler olarak ikiye bölünmüştü. Kaliforniya, Massachussets, New York gibi Ermeni ve Rum lobisinin güçlü olduğu eyaletleri temsil eden senatörler Dole’u desteklerken dış politikayla daha yakından ilgilenen senatörler Byrd’ü destekleme eğilimindeydiler. Senato Silahlı Kuvvetler Komitesi Başkanı Georgia Demokrat Senatörü Sam Nunn gibi senatörler açıkça karar tasarısına karşı çıkmaya başlamış, 1990 Ocak ayı geldiğinde tasarının ortak sunucu sayısı 61’den 46’ya düşmüştü.

George Bush yönetimini karar tasarısına karşı daha ciddi mücadeleye sevk edebilmek amacıyla Türkiye, 1990 yılı Aralık ayında ABD ile askeri işbirliği konusunda bazı kısıtlayıcı tedbirleri uygulamaya koyduğunu açıkladı. Türkiye’nin bu kararlı tutumuna karşı George Bush yönetimini Senatör Dole’a karşı harekete geçirtmek mümkün olamamaktaydı. Bush yönetiminin Türkiye’yi tatmin edebilmek ve tasarıya karşı direnci kırabilmek için tasarıya ‘‘Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde meydana gelen 1915 soykırımından sorumlu tutulamayacağını’’ vurgulayan ifadeler sokulması gibi önerileri de Türkiye tarafından kabul edilmedi.

Bu dönemde Senato çoğunluk lideri Demokrat Parti Maine Senatörü George Mitchell'di. Maine eyaletinde önemli sayıda Rum Amerikalı yaşaması sebebiyle Mitchell Cumhuriyetçi Parti azınlık lideri Dole tarafından getirilen karar tasarısını desteklemekle beraber, kendi partisinden olan Robert Byrd'i de dikkate almak durumunda kalmıştı. Ancak, Senatör Mitchell tasarımı tutamayacağını ve oylama için Senato Genel Kurulu'na getirmek zorunda olduğunu belirtmekteydi.

Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal karar tasarısını Türkiye-ABD ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde önemli bir engel olarak görmekte ve karar tasarısının Senato'dan geçişinin Orta Doğu'da zor gelişmelerin yaşandığı bir dönemde ikili ilişkilerde ciddi sorunlar ortaya çıkartmasından endişe etmekteydi. Cumhurbaşkanı Özal 1990 Ocak ayında Washington'a yaptığı ziyarette Bush yönetimini uyarmasının yanında Senatör Robert Dole ile de Kongre'de bir görüşme yaptı ve Dole'u karar tasarısı ısrarından vazgeçirmeye çalıştı. Türkiye Cumhurbaşkanı'nın protokol kurallarına uymayan bir şekilde kendisini Kongre'de ziyaret etmesine rağmen Senatör Dole karar tasarısının kabulünde ısrar etmeye devam etti.

Senatör Byrd karar tasarısının Senato'dan geçmesinin engellenmesi yönündeki taktiğini karar tasarısının Genel Kurul'da oylanmasının engellenmesi üzerine kurmuştu. Bu nedenle tasarı üzerindeki görüşmelerin bitmesini, oylamaya geçilmesini engellemeyi ve gerekirse Senato'da "saatlerce" konuşmayı planlamaktaydı. Türkçeye "kürsü engellemesi" olarak çevrilebilecek "filibuster" denilen bu taktiği geçmenin tek yolu görüşmelerin kapanmasını istemek, 100 kişilik senatoda 60 oy bularak görüşmeleri "kapatmak" ve oylamaya geçilmesini sağlamaktı. Karar tasarısının kabul edilmesi için ise basit çoğunluk olan 51 oy yeterliydi.

Dole'un Ermeni "soykırımı" karar tasarısı Senato Genel Kurulu'na 21 Şubat 1990 tarihinde geldi. Dole ve destekçileri Ermeni "soykırımının" bir gerçek olduğunu ve uluslararası toplumun bu "gerçeği" kabul etmesi, Türkiye'nin de tarihteki bu gerçekle "yüzleşmesi" gerektiği yönündeki Ermeni görüşlerini dile getirdiler. Türkiye'nin "tarihi bir gerçeği" kabul etmesinin Türkiye ile ABD arasındaki yakın ilişkileri etkilememesi gerektiğini vurguladılar. Senatör Byrd ve destekçileri ise 1915 olaylarıyla ilgili karar verecek yerin ABD Senatosu olmadığını, siyasetçilerin tarihçi yerine geçmemesi gerektiğini vurgulayan Türk görüşlerini esas alan konuşmalar yaptılar. Ayrıca, karar tasarısının önemli bir müttefik olan Türkiye'yle ilişkileri tehlikeye düşüreceğini dile getirirken, Byrd ve bazı senatörler açıkça 1915 olaylarıyla ilgili bilim adamları arasında görüş birliği bulunmadığını, bu nedenle olayların "soykırım" olarak nitelendirilmesinin doğru olmayacağını da belirttiler.

Senator Byrd'ün "filibuster"inin sona erdirilmesi ve görüşmelerin tamamlanarak karar tasarısı üzerinde oylamaya geçilebilmesi için oylama 22 Şubat günü yapıldı. Oylama 49 oya karşı 49 oyla sonuçlandı, 2 senatör ise oy kullanmadı. Senatör Dole "filibuster"in bitmesi için gerekli 60 oyu sağlayamamıştı. 27

Şubat günü ikinci bir oylama daha yapıldı. Bu kez Dole taraftarları 48, Byrd taraftarları ise 51 oy aldı ve 1 senatör oylamaya katılmadı. Böylece karar tasarısı üzerindeki esas oylamaya geçilmesi Senatör Byrd’in girişimleriyle başarıyla engellenmişti. Ayrıca ikinci oylamada ‘‘filibuster’’ kırılsa da Dole, karar tasarısının kabulü için gerekli 51 oyun sağlanamayacağını açıkça göstermişti. Bu sonuç Senatör Byrd için bir ‘‘zafer’’, Senatör Dole için ise bir ‘‘yenilgi’’ olarak nitelendirildi.

5. SENATÖR ROBERT BYRD’ÜN TÜRKİYE ZİYARETİ

Sonuçtan Türkiye ve Bush Yönetimi son derece memnundu. Senatör Robert Byrd Amerikan Türk toplumu ve Türkiye nezdinde bir ‘‘kahraman’’ durumuna gelmişti. Cumhurbaşkanı Özal, Senatör Byrd’ü resmi bir ziyaret amacıyla Türkiye’ye davet etti. Bir cumhurbaşkanının bir senatörü resmi ziyaret için daveti protokol kuralları dışındaydı. Senatör Byrd’ün bu ziyareti 1990 yılı Ağustos ayının ikinci yarısında Orta Doğu bölgesinde çok önemli gelişmelerin meydana geldiği bir zamanda gerçekleşti. Irak, İran’la yaptığı sekiz yıllık bir savaştan hemen sonra, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt’i işgal etmişti ve ABD’nin Kuveyt’i kurtarmak üzere Irak’a karşı askeri müdahalesi beklenmekteydi. ABD’nin Körfez operasyonu için Türkiye’ye olan ihtiyacının artması Senatör Byrd’ün Türkiye ziyaretini çok daha önemli hale getirmiş ve ziyaretin odak noktası Ermeni iddialarından Irak’a çevrilmişti.

Senatör Byrd, Türkiye’ye yanında Cumhuriyetçi Parti Mississippi Senatörü Thad Cochran’la birlikte ABD Başkanı’nın sağladığı özel uçakla geldi. Senatör Byrd’e bu ziyaretinde devlet başkanlarına yapılan uygulamalara benzer bir protokol uygulandı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal Senatör Byrd şerefine Çankaya Köşkü’nde aralarında Başbakan ile Dışişleri Bakanının da bulunduğu çok sayıda Bakanın ve yabancı Büyükelçinin katıldığı resmi bir akşam yemeği verdi.

Senatör Byrd ve ofisiyle yaptığımız temaslardan senatörün Türkiye ziyaretinde Ankara ve İstanbul dışında Türkiye’nin başka bölgelerini de görmek ve mümkün olduğu ölçüde halkla bir araya gelmek istediği anlaşılmaktaydı. Bu nedenle programına Ankara ve İstanbul dışında İzmir, Çanakkale, Antalya ve çevresi de eklendi. Senatörün isteği doğrultusunda İzmir’den İstanbul’a seyahat Çanakkale ve Gelibolu üzerinden özel otobüsle gerçekleştirildi. Senatör Byrd ve heyetine Türkiye ziyareti sırasında Dışişleri Bakanlığı mihmandarı olarak ben de eşlik ettim.

Senatör Byrd, bu ziyaret sırasında en fazla Side çarşısında halk tarafından kendisine gösterilen sevgi gösterilerinden ve Gelibolu yarımadasındaki Çanakkale savaş abidelerinden etkilendi. Yaşına ve hastalığına rağmen Side çarşısını yürüyerek gezen Senatör Byrd’e çarşı esnafının ve halkın gösterdiği ilgi ve sevgi gerçekten etkileyiciydi. ABD Kongresi’nde uzun süre senatör olarak görev yapan Robert Byrd hayatını kaybettiği 2010 yılına kadar Türkiye’ye olan ilgisini ve Türkiye dostu olmayı devam ettirdi.⁸

⁸ ‘‘Turkey’s ‘Best Friend’ in US Senate dead at 92,’’ *Hurriyet Daily News*, 28 Haziran 2010.

Senatör Robert Dole ise yeni bir Ermeni soykırım karar tasarısını Senato'ya getirmemekle beraber, Amerikan Ermeni lobisiyle temaslarını devam ettirdi ve 1995 Ermenistan depremi sırasında Türkiye'yi eleştiren konuşmalar yaptı. Bu dönemde Ermenistan'ı da ziyaret eden Dole, 1996 yılı Başkanlık seçimlerine Cumhuriyetçi Parti adayı olarak katıldı, ancak seçimi Demokrat Parti adayı Bill Clinton'a karşı kaybetti.

ABD Ermeni lobisi 1990 yılından sonra da Temsilciler Meclisi ve Senato'ya Ermeni soykırım tasarılarını getirmeye devam etmiş, ancak bu karar tasarıları Kongre'nin iki kanadında da Genel Kurula gelmeden, ABD Başkanlarının doğrudan müdahaleleriyle engellenmiştir. İki senede bir seçime giden ve yerel baskılardan çok daha fazla etkilenen Temsilciler Meclisi'nde karar tasarısının oylamaya sunulması halinde geçişine kesin gözüyle bakılmaktadır. Şimdiye kadar ABD Başkanları Temsilciler Meclisi Başkanlarına yazdıkları ve karar tasarısının kabulünün ABD'nin ulusal menfaatlerini zedeleyeceğini vurgulayan mektuplarla karar tasarılarının Genel Kurula getirilmesini ve oylanmasını engellemişlerdir.

ABD Başkanlarının Kongre'ye doğrudan müdahaleleri ABD Yönetimlerinin Türkiye ile ilişkilere verdikleri önemi göstermektedir. ABD Başkanları Kongre'ye bu müdahaleleri başkanlık seçim kampanyalarında kendilerinin Ermeni lobisine verdikleri söze rağmen yapmışlardır. Nitekim 1989 yılından bu yana seçilen dört Başkan da (George H. W. Bush, Bill Clinton, George W. Bush ve Barak Obama) seçim kampanyalarında Başkan seçilmeleri halinde Ermeni "soykırımını" tanıyacakları yönünde taahhütte bulunmuşlar, ancak seçildikten sonra Ermeni soykırım karar tasarılarının Kongre'den geçmesine karşı çıktıkları gibi 24 Nisan'da yayınladıkları anma günü bildirisinde de "soykırım" kelimesini kullanmamışlardır. Bu durum ABD'de konunun bir yandan ne kadar siyasileştiğini, diğer taraftan ise anlamsızlaştığını göstermektedir.

Bununla birlikte önümüzdeki dönemde de ABD Ermeni lobisinin 40 seneden beri sürdürdüğü ABD Kongresi ve Yönetimi'ne 1915 olaylarını "soykırım" olarak kabul ettirme gayretlerinden vazgeçmeyeceği, Ermeni "soykırım" iddialarının Türkiye-ABD ilişkilerini etkilemeye devam edeceği görülmektedir. Türkiye konunun bilim adamları ve tarihçilerin alanına girdiği tezini savunmaya devam etse de ABD'de konu, Ermenilerin yoğun yaşadığı diğer ülkelerde olduğu gibi, "siyasileşmiş" daha doğrusu özellikle seçim dönemlerinde iç siyasetin bir parçası durumuna gelmiştir.

SONUÇ

1915 olaylarının 100. anma yılı olan 2015'te Ermeni lobisinin beklenmedik bir şekilde Almanya, Avusturya ve Lüksemburg gibi Ermeni nüfusunun esasında fazla olmadığı, ancak yabancı düşmanlığı ve İslamofobyanın yaygın

olduğu bazı ülkelerde destek bulması konunun önümüzdeki dönemde de Türk dış politikasını meşgul etmeye devam edeceğini göstermektedir. Türkiye’de birçok evre bu üç ülkenin Ermeni soykırım iddiasını kolaylıkla benimsemesinin arkasında ‘‘20. yüzyılın ilk soykırımının Avrupa’da Almanlar tarafından değil esasında Avrupalı olmayan Türkler tarafından yapıldığı’’ ve ‘‘Hitlerin Alman ırkçılığından değil Ermeni örneğinden esinlendiği’’ iddia ve tezinin Alman siyasetçiler için çekiciliğinin bulunduğuna inanmaktadır. Ancak Türkiye açısından bu gelişmeler gerek Ermenistan gerek diaspora Ermenileriyle ilişkilerde daha aktif ve etkili olunmasını ve yeni açılım ve ıkışlar düşünülmesini gerekli hale getirmektedir.

Konu Ermenistan ve Ermeni diasporasında hala tabu iken ve bazı Avrupa lkeleri yasaklamalar peşinde koşarken Türkiye’de 1915 Olaylarıyla ilgili çok daha serbest ve sağlıklı bir tartışma ortamı oluşması olumludur. Türkiye’nin konunun tarihçiler ve bilim adamları tarafından ele alınması gerektiği tezine de uygun bir gelişmedir. Türkiye’nin konuyla ilgili farklı görüş ve yorumların özgürce ortaya konulup savunulabileceği bu serbest tartışma ortamını ve tarihe açıklık getirecek bilimsel çalışmaları teşvik etmeye devam etmesi de önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Aharonian, Kersam. *A Historical Survey of the Armenian Case*. Massachusetts: Baikar Publications, 1989.

Echikson, William. "Armenian bombing at Orly ends pact between Socialists and terrorists." *The Christian Science Monitor*, 19 Temmuz 1983. <http://www.csmonitor.com/1983/0719/071947.html> (Erişim: 10.06.2015)

Gaun, Maxime. "Le Communautarisme Arménien Echoue Encore à Extorquer de l'Argent au Contribuable Français." *Turquie News*, 15 Ekim 2013. <http://www.turquie-news.com/rubriques/editos-tribune-libre/16989-le-communautarisme-armenien-echoue.html> , (Erişim: 12.06.2015)

Gunter, Micheal M. *Pursuing the Just Cause of Their People, A Study of Contemporary Armenian Terrorism*. Greenwood Press, 1986.

Gürün, Kamüran. *Ermeni Dosyası (Armenian Files)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.

H.B., Boghosian. *Highlights of Armenian History and Its Civilization*. Pasadena, 1957.

Hovannisian, Richard G. *The Republic of Armenia, Vol. II: From Versailles to London, 1919-1920*. Berkeley: University of California Press, 1971.

Kuper, Leo. *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*. Yale University Press, 1981.

Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University, 1968.

Lowry, Heath W. *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*. The Isis Press, 1990.

Lütem, Ömer Engin (Der.). *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*. Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

McCarty, Justin and Carolyn McCarty. *Turks and Armenians, A Manual on the Armenian Question*. Washington DC: The Assembly of Turkish American Associations, 1989.

McCarty, Justin. *Death and Exile, the Ethnic Cleansing of the Ottoman Muslims, 1821-1922*. Princeton: Darwin Press, 1995.

McCarty, Justin. *Muslims and Minorities, the Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*. New York University, 1983.

Shaw, Stanford ve Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808–1975, volume II*. New York: Cambridge University Press, 1977.

Sonyel, Salahi Ramsdan. *The Ottoman Armenians: The Victims of Great Power Diplomacy*. London: K. Rustem and Brother Press, 1987.

Uras, Esad. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

The Assembly of Turkish American Associations. *Armenian Allegations; Myth and Reality: A Handbook of Facts and Documents*. Washington DC.: 1987.

The Central Intelligence Agency. ‘‘The Armenian Secret Army for The Liberation of Armenia: A Continuing International Threat.’’ *FOIA Collection*, 1 Ocak 1984, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0005462031.pdf (Erişim: 10.06.2015)

‘‘Turkey’s ‘Best Friend’ in US Senate dead at 92.’’ *Hurriyet Daily News*, 28 Haziran 2010. <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey8217s-8216best-friend8217-in-us-senate-dead-at-92-2010-06-28> (Erişim: 20.04.2015)

Willimann, Isidor ve Micheal N. Dobkowski. *Genocide and the Modern Age, Etiology and Case Studies of Mass Death*. New York: Greenwood Press, 1987.

Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları

Armenian-Azerbaijan Conflict: The Main Obstacles to the Solution and the Future Scenarios

Teslim: 11 Mayıs 2015

Onay: 25 Mayıs 2015

Emin ŞİHALİYEV*
Reha YILMAZ**

Öz

Üzerinden 20 seneyi aşkın bir süre geçmesine rağmen çözüme kavuşamayan Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının ne zaman çözüleceği belirsizliğini sürdürmektedir. Ateşkesin sağlanmasına rağmen Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan'ın işgali altındadır. Çatışan taraflar arasında uzlaşma sağlanamadığından sorunun barışçı yollarla çözümü AGİT üyesi devletlere havale edilmiştir. Minsk Grubu'nun girişimiyle çözüm bulma çabalarına hız verilmiş ancak 1994 senesinden beri devam eden barış görüşmelerine rağmen nihai aşamaya varılamamıştır. İlgili devletler ve AGİT'in Minsk Grubu sorunun yalnız çatışan taraflar arasında ve barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu makalede Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözüme kavuşamamasındaki önemli etkenler, Rusya faktörü, Batı'nın çifte standartlar politikası ve Ermenistan devleti toprakları olarak belirlenmiştir. Bu etkenlere bağlı olarak problemin çözümü çeşitli şekillerde gerçekleşebilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan-Azerbaycan çatışması, Rusya, Batı devletleri, çifte standartlar politikası, geleceğe yönelik senaryolar*

Abstract

Despite the fact that the Armenian-Azerbaijani conflict started twenty years ago there is no resolution for this conflict and the one is not expected in the near future. Twenty percent of the Azerbaijan lands are under the Armenian occupation though there has not been hot clashes between two countries. There has not been compromise between two sides and the solution for this problem has been entrusted to the OSCE Minsk Group. However, expectations for peace and the final resolution have not been reached since the OSCE Minsk Group launched the negotiation process in 1994. The states and the OSCE Minsk Group declared that the resolution could only be reached between the sides of this conflict by the peaceful means not the war. This article argues that there are some factors why there is no resolution for the Armenian-Azerbaijani conflict: Russian factor, Western double standards policy, Armenian state. The solution to problems will be realized in various ways depending on these factors.

Keywords: *The Armenian-Azerbaijani conflict, Russia, Western powers, double standards policy, the future scenarios*

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Şubesi, Nahçıvan Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

1. SORUNUN TARİHİ GELİŞİMİ

Yaklaşık yirmi yıldır çaba sarfedilse de Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının ne zaman çözüme kavuşacağı belirsizliğini halen korumaktadır. Öncelikle her iki ülke karşılıklı olarak birbirlerine asla bir araya gelemeyecek düşman gözüyle bakmaktadır. Böyle bir durumda çatışan taraflar arasında uzlaşmanın mümkün olamayacağı ve barışın sağlanamayacağı kanaati yaygındır. 1994 yılında ateşkes sağlansa da Azerbaycan topraklarının % 20'si işgal altındadır. Ateşkesin ilanından sonra soruna Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu'nun girişimiyle çözüm bulma çabalarına hız verilse de, yirmi yıldan fazla devam eden barış görüşmelerinde beklentiler karşılanmamış ve bir sonuç elde edilememiştir. Çatışmanın çözüm yollarının doğru belirlenmesi için öncelikle onun ortaya çıkma sebeplerini ve sonuçlarını objektif olarak değerlendirmek gerekmektedir. Ermenistan'ın iddiasına göre çatışma Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenilerin (self determination) kendi kaderlerini tayin etme isteği ve bu isteğin Azerbaycan tarafından güç uygulanması ile engellenmesi sonucu ortaya çıkmıştır.¹ Ermenistan Dağlık Karabağ Ermenilerini desteklemek amacıyla çatışmaya girmiş ve sonuçta "status-quo" oluşmuştur. Azerbaycan tarafı ise çatışmayı Ermenistan'ın "Hai-Taht" doktrininin, "Büyük Ermenistan" ideolojisinin ve işgalci politikasının sonucu olarak değerlendirmektedir.²

Çatışmanın sebeplerinden çok sonuçları düşündürücüdür. Çatışmanın sonuçlarına yaklaşım konusunda genel bir görüş mevcuttur: Ermenistan Dağlık Karabağ'a hiçbir şekilde ait olmayan ve sırf Azeri nüfustan oluşan yedi bölgeyi yirmi yılı aşkın bir süredir işgal altında tutmaktadır. Böyle bir durumda "sebeup ve sonuç" ilişkisinde çok ciddi yaklaşım farklılığı meydana gelmiş ve çatışmanın çözümü çıkmaza girmiştir. Yürütölen girişimlerde Azerbaycan tarafı çatışmanın ilk aşamada sonuçlarının, Ermenistan tarafı ise sebeplerinin ortadan kaldırılmasında ısrarlıdır. Minsk Grubu eşbaşkanları çözüm önerilerinde bu iki amacın uzlaştırılmasına çalışmaktadır. 1994 senesinden itibaren devam eden barış görüşmelerinde uzlaşmanın sağlanmasına çalışılsa da, somut hiçbir ilerleme kaydedilememiştir. Çünkü öneriler ya çatışan taraflarca kabul görmemiş ya da taraflardan birinin sıcak baktığı öneriyi diğere taraf kabul edilemez bulmuştur. AGİT'in Minsk Grubu bugüne kadar değişik tarihlerde üç teklif sunmuştur:

¹ Robert Koçaryan, "İskat Vıgodı v Sglajivaniı Protivoretçiy" (Zıtlıkların Ortadan Kaldırılmasında Çözüm Yolları), *Mejdunarodnaya jizn*, No. 2, 31-32.; Vladimir Kazimirov, *Mir Karabahu. Posredniçestvo Rossii v Uregulirovanii Nagorno-Karabahskogo Konfliktı (Karabağ'a Barış. Dağlık Karabağ Çatışmasının Çözümünde Rusya'nın Arabuluculuğu)* (Moskova: izdatelstvo Mejdunarodniye otnoşeniya, 2009), 271.

² Emin Şihaliyev, *Ermenistan-Azerbaycan Münakaşası Sivilizasiyalararası Münasebetler Kontekstinde* (Bakü: Elm ve Tehsil yayınları, 2011), 106-124.; Emin Şihaliyev, "Psihologičeskaya i Religioznaya Podopleka Armyanskogo Voprosa" (Ermeni Meselesinin Psikolojik ve Dini Boyutu), *Jurnal "Naslediye"*, No. 6/48, 48-51; Haleddin İbrahımlı, *Değişen Avrasya'da Kafkasya* (Ankara: ASAM yayınları, 2001), 43-53.

- a) 17 Temmuz 1997 tarihinde sunulan “Paket Çözüm”;
- b) 2 Aralık 1997’de sunulan “Aşamalı Çözüm”;
- c) Kasım 1998’de ise sunulan “Ortak Devlet” önerisi.

Önerilerin ilk ikisi Ermenistan, sonuncusu ise Azerbaycan tarafından reddedilmiştir. Bu tekliflerden başka 29 Kasım 2007 tarihinde İspanya’nın başkenti Madrid’de Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ile AGİT’in Minsk Grubu eşbaşkanları arasında gerçekleşen görüşmede sorunun çözümü için daha sonra “Madrid ilkeleri” olarak adlandırılacak yeni bir yol haritası çizilmiştir.³ Madrid ilkeleri Ermenistan silahlı güçlerinin Dağlık Karabağ’ın dışında işgal ettikleri 7 bölgeden kademeli olarak çekilmesini ve sonrasında Karabağ’da referanduma gidilmesini sağlayacak bir sürecin başlamasını içeriyordu. Erivan, Madrid ilkelerini kabul etmemiştir.⁴ Ermenistan Dağlık Karabağ’ın nihai statüsü belirlenmeden işgal altında tuttuğu 7 bölgeyi boşaltmamakta ısrarlıdır. Ermenistan’ın düşüncesine göre şayet ordu 5 bölgeden çekilirse askeri ve jeo-politik bakımdan elverişsiz duruma düşecek, Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığı tehlikeye girecek, Ermeniler savaş hattında bulunan savunma sistemini ortadan kaldırıncaya, yani 5 bölgeyi geri iade edince Azerbaycan askeri bakımdan avantajlı, Ermenistan ise zayıf ve dezavantajlı duruma gelecektir. Bu sebepten Ermenistan işgal ettiği bölgelerden çekilmemek konusunda direnmektedir. Ermenistan tarafı çözümün yalnız Karabağ’a bağımsız devlet statüsü verilirse mümkün olabileceğini dile getirirken, Azerbaycan tarafı Karabağ’a bir otonomi hakkı verilmesinin ötesinde bir çözümün olamayacağını vurgulamaktadır.⁵

Sorunun çözümüne yönelik diğer bir adım da Kasım 2008’de imzalanan Moskova Deklarasyonu’dur. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan arasında imzalanan deklarasyon sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde barışçı yollarla çözülmesine, ayrıca 2007 Madrid prensiplerine dikkat çekmiştir.

Bugün Dağlık Karabağ çatışmasında haklı veya haksız tarafın belirlenmesi konusunda devletlerin ve uluslararası kurumların tutumu açık olarak tespit edilememiştir. Süreç içerisinde işgalin sona erdirilmesine yönelik BM Güvenlik Kurulu’nda bazı kararlar alınmıştır. Bunlar 822 (30 Nisan 1993), 853 (29

³ Rövsen İbrahimov, “Dağlık Karabağ Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, *Karabağ: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz* içinde (Der.) Reha Yılmaz, (Bakü: Kafkaz Üniversitesi Beynelhalk Münakaşaları Araştırma Merkezi, No. 002, 2010), 395.

⁴ Elnur İsmayilov, “Türkiye-Ermenistan Münasebetleri Kontekstinde Dağlık Karabağ Münakaşası”, *Karabağ: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz* (Bakü: Kafkaz Üniversitesi Beynelhalk Münakaşaları Araştırma Merkezi, No. 002, 2010), 173-174.; Kamer Kasım, “Türkiye’nin Kafkasya Politikası: Fırsatlar ve Güvenlik Problemleri,” *Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri* (Ankara, 2009), 63.; Şhaliyev, *Ermenistan-Azerbaycan Münakaşası Sivilizasyalararası Münasebetler Kontekstinde*, 65.

⁵ Samir Hamitov, “Dağlık Karabağ Münakaşası 2020 Yılında: Barış, Yoksa Müharebe?,” *Dirçeliş-XXI Asır Dergisi*, No. 153-154, 151.

Temmuz 1993), 874 (14 Ekim 1993) ve 884 (11 Kasım 1993) sayılı kararlardır. Bu kararlarda işgalci güçlerin işgal edilen bölgelerden çekilmesi talep edilse de işgale uğrayan ve işgalci devletlerin isimleri belirtilmemiş, karar yürürlüğe girse de işgalci taraf bu kararları uygulamamış, herhangi bir yaptırımla da karşılaşmamıştır. Bu durum işgalci Ermenileri daha da cesaretlendirmiştir.⁶

BM Genel Kurulu'nda 14 Mart 2008 tarihinde alınan karar ise konu ile ilgili son dönemlerdeki en önemli karardır. 39 lehte, 7 karşı oy ile alınan karar Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmakta ve Ermeni silahlı güçlerinin işgal ettikleri topraklardan çekilmesini istemektedir. Karar ayrıca yerinden edilen nüfusun geri dönme hakkını da içermektedir. 14 Mart 2008'de BM Genel Kurulu'nun 62. oturum çerçevesinde düzenlenen toplantısında talepte bulunulan "*Ermeni güçlerinin kayıtsız, şartsız işgal edilmiş Azerbaycan topraklarını derhal terk etmeleri*" ile ilgili 2. madde oylamaya sunulurken AGİT'in Minsk Grubu eşbaşkanları olan Rusya, ABD ve Fransa'nın karşı oy kullanmaları ve bu kararın yürürlüğe girmesine tepki göstermeleri ise Azerbaycan'da Minsk Grubu'na olan güveni sarsmıştır. Eğer bu madde yerine getirilmiş olsaydı, çatışma tamamen çözüme kavuşmuş olacaktı. Fakat sorunun çözümünü engelleyen Minsk Grubu'nun eşbaşkanları (Rusya, ABD ve Fransa) kararın Ermenistan'ın da rızasının alınmasıyla yürürlüğe girebileceğini belirterek, dengeli toprak bütünlüğü tekliflerini öne sürdüler.⁷ Halbuki uluslararası hukukta dengeli toprak bütünlüğü terimine rastlanmamaktadır.

Bütün bunlar arabuluculuk misyonunu yüklenen devletlerin BM Genel Kurulu'nda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyan ve Ermenistan'ın işgalci devlet olduğunu beyan eden karara tepki göstermekle Ermenistan'ı desteklediklerini açık şekilde ispat etmektedir. Azerbaycan tarafı bütün resmi ve gayri resmi boyutlarda düzenlenen görüşmelerde çatışmanın barış yolu ile çözümünün yalnız uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde mümkün olduğunu defalarca beyan etmesine rağmen, problemin çözümünde istekli görünmeye çalışan güçler, tarafların karşılıklı tavizlerde bulunmasını daha gerçekçi kabul etmektedirler. Tavizler hangi boyutta olabilir? Yani Azerbaycan işgal altında tutulan toprakları için tavizler mi vermeli, yoksa XXI. yüzyılın modern devleti olmak için Ermenistan'la karşılıklı işbirliğine mi gitmelidir? Tabii ki, bu reel çözüm yolu değildir. Ermenistan'ın da işgal ettiği topraklardan gönüllü olarak çekileceği bir hayli gerçek dışı gözükmektedir. Azerbaycan tarafı Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekileceği ana kadar onunla herhangi bir ilişki kuramayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla Minsk Grubu'nun çatışmanın çözümü ile ilgili yaptığı girişimler sonuç vermekte ve bu çerçevede tarafların uzlaşmaya varması uzak görünmektedir. Çözüme yönelik spesifik adımlar atılması gerekliliğini gören taraflar açısından Minsk Grubu'na yönelik

⁶ Şihaliyev, *Ermenistan-Azerbaycan Münakaşası Sivilizasyonlararası Münasebetler Kontekstinde*, 215.; Araz Aslanlı, "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor mu?," *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, No. 9, 104.

⁷ Aziz Mustafa, "Vasiteçilerden Növbeti Riyakarlık," *Zaman Gazetesi*, Azerbaycan, 19 Mart 2008.

en temel eleştirisi, bu kurumun sorunun çözümüne olanak sağlayacak adımlar atmasına karşın baskı oluşturmak konusunda “isteksiz” davranmasıdır. Bu eleştirisi özellikle Azerbaycan tarafından dile getirilirken, Ermenistan’ın bu durumdan şikayetçi olmadığı görülmektedir. Sonuçta her birinin kendi gündemi ve politikası olan aktörler nedeniyle Minsk Grubu’nun faaliyetleri diğer şartlarla birleştiğinden başarıya ulaşamamaktadır. Sorun çok taraflı ve çok boyutlu olduğundan, çözüm çabalarının sekteye uğramasının birden fazla nedeni bulunmaktadır. Minsk Grubu’nun eşbaşkanlarından ve bölgedeki etkinliği tartışılmaz durumdaki en önemli aktör olan Rusya’nın tavrına özellikle değinmek gerekmektedir.

2. SORUNUN ÇÖZÜME KAVUŞMASINA ENGEL OLAN FAKTÖRLER

2.1. Rusya Faktörü

Ermenistan-Azerbaycan çatışması Rusya’nın jeopolitik öncelikleri ve çıkarları çerçevesinde farklı bir konuma sahiptir. Çatışmayı Rusya’sız düşünmek mümkün değildir. Güney Kafkasya’yı arka bahçesi olarak gören Rusya bölgede kendi gücünü yeniden tesis edebilmek amacıyla Karabağ sorununu dış politika araçlarından biri olarak kullanmakta ve çatışmayı kendi denetiminde tutmaya çalışmaktadır. Rusya sorunun çözümünde Minsk sürecini destekler gibi görünse de, Ermenistan’ı hiçbir şekilde kaybetmeyeceği aşıkardır. Dahası Dağlık Karabağ sorununun varlığı neticesinde Rusya askeri ve siyasi olarak bölgede varlığını sürdürmekte ve bölgedeki en önemli aktör durumunda bulunmaktadır. Rusya kendisini çatışma yörüngesine dahil ettirmekle sorunun anahtarının bizzat kendi elinde olduğunu bir kez daha beyan etmiştir. Bu durumu fırsat olarak değerlendiren Ermenistan kendisini Kafkasya’da Rusya’nın jeopolitik operasyon alanı ve “uygulayıcısı” olarak görmektedir. Rus askeri kuvvetleri Azerbaycan’dan ve Gürcistan’dan çıkarıldığı için Ermenistan Rusya’nın bölgedeki tek müttefiki haline gelmiştir. Ermenistan Rusya’nın bu siyaseti devam ettiği sürece Azerbaycan topraklarından geri çekilmeme görüşündedir. Rus stratejisti Aleksandr Dugin, Ermenilerin ve Ermenistan’ın Rusya açısından önemini şu şekilde değerlendirmektedir: *“Ermeniler Rusya ile jeopolitik bağlantılarını çok canlı idrak eden Hıristiyan bir halktır. Türkiye’den Azerbaycan’a ve Orta Asya’ya giden yolun Ermenistan ve Karabağ’dan geçmesi nedeniyle Ermeniler son derece stratejik önemdeki topraklarda bulunmaktadır. Erivan Türkiye’yi kıta içi mekanlardan koparan önemli bir stratejik halka haline gelmiştir”*.⁸

Son derece doğru ve mantıklı bulduğumuz bu yaklaşımla birlikte Ermenistan jeopolitiğinin Rusya açısından önemini aşağıdaki şekilde de değerlendirmek mümkündür:

- Ermenistan’ı Türkiye, ABD, NATO ve Avrupa Birliği’nin Kafkasya politikasına karşı denge unsuru olarak kullanmak;

⁸ Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım* (İstanbul: Küre yayınları, 2004), 78.

- Ermenistan sayesinde Kafkasya'daki politik ve askeri varlığını
- koruyarak, bölgede konuşlandığı üslerle Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı kontrol altında tutmak;
- Ermenistan ve Ermeniler aracılığı ile bölgede etnik çatışmalar çıkarabilme olanağına sahip olmak;
- Ermenistan'ı Rusya'nın bölgedeki politik ve ekonomik çıkarlarının korunması yönünde bir bekçi haline getirmek;
- Genel olarak Kafkasya'yı savunma ve kontrol sayesinde Rusya'nın kendisine yönelik güneyden yapılabilecek müdahaleler karşısında gereken önlemleri almak.

Konuya daha geniş açıdan bakacak olursak, "Ermeni faktörü" Rusya'nın politik olmakla birlikte, ekonomik açıdan da Azerbaycan'a ve Gürcistan'a yönelik bir baskı aracıdır. Burada öncelikle Rusya'nın, Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın bağımsızlığını ve her iki devletin enerji projelerinde varlığını hazmedememesinin etkisi büyüktür.

Rusya, Batı sermayesini Hazar Denizi'nden uzak tutmanın mümkün olmadığını anladıktan sonra bütün yolları deneyerek Azerbaycan petrolünü taşıyacak boru hatlarını kendi sınırları içerisinde geçirmeye çalışmıştır. Moskova, Kuzey güzergahının çok daha güvenli olduğunu ispat etmek için 1994 yılının Aralık ayında Çeçenistan Savaşı'nı başlatmış ve ardından Batı ülke ve şirketlerine baskı yaparak 1995 yılında Bakü-Novorossiysk hattını ilkin petrol ihracı hattı olarak kabul ettirmeyi başarmıştır. Rusya aynı zamanda bölgede ciddi etnik ve politik sarsıntılarının vuku bulabileceğini iddia ederek Bakü-Tiflis-Ceyhan'a yönelik geniş bir kampanya da başlatmıştır.⁹ Bütün baskılara rağmen Azerbaycan petrol politikasını değiştirmemiş ve sahip olduğu doğal servetler üzerindeki milli haklarını korumayı başarmıştır. Diğer taraftan, 27 Haziran 2006 yılında Avrupa Komisyonu Karadeniz bölgesinden üç ülke (Türkiye, Bulgaristan, Romanya), Macaristan ve Avusturya "Nabucco"yu gerçekleştirmek için anlaşmıştır. Bu hat Türkmenistan ve Azerbaycan'dan Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan yolu ile Avusturya'ya 30 milyar m³ civarında doğal gaz nakledebilecek boru hattıdır.¹⁰

Alternatif enerji projeleri dünya pazarlarına, özellikle Avrupa'ya en büyük petrol ve gaz tedarikçisi Rusya için hiç de elverişli değildir. Moskova'yı rahatsız eden asıl mesele Rusya'nın politik ve ekonomik açıdan eski Sovyet cumhuriyetleri ve Avrupa ülkeleri üzerinde kurmuş olduğu baskının azalması

⁹ Ali Hasanov, *Müasir Beynelhalk Münasebetler ve Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti* (Bakü: Azereşr, 2005), 672.

¹⁰ Nika Chitadze, "Gürcistan-Rusya Savaşının Ardından Güney Kafkasya'da Güvenlik," *Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri* (Ankara,2009), 123.

ve transit ücretlerinden gelen ek gelirlere mahrum bırakılmasıdır.¹¹ Bütün bunları değerlendiren Rusya dünyanın büyük güçlerinden biri olarak eski nüfuzunu kazanmak için kesin olarak harekete geçmeye karar vermiştir. O, bir taraftan alternatif enerji projelerinin gerçekleşmesine engel olmak, diğer taraftan da Avrupa'yı ekonomik açıdan bağımlı hale getirmek için 8 Ağustos 2008'de Gürcistan'a saldırmış, onun toprak bütünlüğünü bozarak bölgede Güney Osetya ve Abhazya gibi yapay bağımsız devletler oluşturmuştur. Bu, aynı zamanda Batı'ya verilen en ağır cevap olarak da nitelendirilebilir.¹²

Gürcü araştırmacı Nika Çitadze, Rusya'nın Gürcistan'a saldırısını Moskova'nın Asya'dan Avrupa'ya giden enerji nakil hatlarını kendi tekeline alma niyeti¹³ ve Gürcistan ile Azerbaycan topraklarından geçen boru hatları üzerinde kontrol kurma arzusu ile izah etmektedir.¹⁴

Böylece, Rusya hem Azerbaycan'da, hem de Gürcistan'da ciddi etnik ve politik gerginliklere ortam hazırlayarak enerji projelerinin gerçekleşmesine engel olmaya çalışmış, kontrolü elden bırakmamak için her iki bölgedeki ayrımcı güçleri desteklemiş ve Ermenistan'da Rus askeri üs sayısını artırmıştır. Ermenistan ise Azerbaycan ve Türkiye'den gelebilecek askeri müdahale tehditleri karşısında Rusya'nın askeri desteğine ihtiyaç duymuştur. 1991 senesinden beri Rusya ile askeri ilişkilere önem veren Ermenistan, Azerbaycan topraklarının işgal edilmesinde de Rusya'nın tam desteğini almıştır.

Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra başta Rusya olmakla Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çerçevesinde askeri ilişkilerini geliştirmiş, bu bağlamda 15 Mayıs 1992'de BDT'ye üye devletlerin Taşkent'te imzaladığı Kolektif Güvenlik Anlaşması'na katılmış ve 7 Ekim 2002'de bu anlaşma çerçevesinde kurulan örgütün tüzüğü de Ermenistan Parlamentosu'nda onaylanmıştır.¹⁵ 10 Şubat 1995'te "Kollektif Güvenlik Anlaşması'na Üye Devletler Arasında Kollektif Güvenlik Konsepti"ni kabul etmiş ve Kasım 1995'te Ermenistan Parlamentosu bu anlaşmayı onaylamıştır. Ermenistan, BDT çerçevesinde "Hava Savunma Sistemi Koordinasyon Komitesi" ve "Askeri Teknik Komite" olmakla iki askeri organda temsil edilmektedir.¹⁶

İki ülke arasındaki askeri işbirliğinin temeli Ermenistan ve Rusya cumhurbaşkanlarının 21 Ağustos 1992 yılında Ermenistan'da konuşlandırılan Rus silahlı kuvvetlerinin hukuki statüsü konusunda Moskova Anlaşmasını imzaladıkla-

¹¹ Çitadze, *Gürcistan-Rusya Savaşının Ardından Güney Kafkasya'da Güvenlik*, 124.

¹² Çitadze, *Gürcistan-Rusya Savaşının Ardından Güney Kafkasya'da Güvenlik*, 125.

¹³ Çitadze, *Gürcistan-Rusya Savaşının Ardından Güney Kafkasya'da Güvenlik*, 129.

¹⁴ Çitadze, *Gürcistan-Rusya Savaşının Ardından Güney Kafkasya'da Güvenlik*, 132.

¹⁵ Natsionalnoe Sobranie Armenii Ratifiçirovalo Ustav Organizatçii Dogovora o Kollektivnoy Bezo-pasnosti, <http://www.newspb.ru/allnews/155192/> (Erişim: 15.04.2003).

¹⁶ Hatem Cabbarlı, *Ermenistan-Rusya İlişkileri veya Rusya'nın Bir Eyaleti "Bağımsız Ermenistan"* (Ankara: ASAM yayınları, 2004), 21.

rı zaman atılmıştır.¹⁷ İki ülke arasındaki askeri işbirliği özellikle Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan döneminde daha da gelişmiş, çeşitli askeri anlaşmalar imzalanmıştır. 1992 yılına kadar eski Sovyetler Birliği'nin 7. Ordusu Ermenistan'da bulunmuştur. Aynı yılın ortalarında bu orduya bağlı 16 ve 17. Tümen Ermenistan'a devredilmiştir. Ermenistan ve Rusya arasında 21 Ekim 1994'te imzalanan anlaşma şartlarına göre, Rusya'ya Gümrü ve Erivan'da olmak üzere iki askeri üs kurmasına izin verilmiştir.¹⁸ Aslında bu askeri üsler daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce de Ermenistan'da bulunmaktadır. Ancak Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra bu üslerin hukuki statüsü ile ilgili belirsizlik söz konusu olmuştur. Ermenistan bu üsleri ulusal bağımsızlıklarının garantisi olarak gördüğü için bu konuda Rusya'ya sorun çıkarmamıştır. Ağustos 1997'de Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan Rusya ile Dostluk ve Yardımlaşma Anlaşması'nı imzalamıştır. Anlaşmanın şartlarına göre, şayet anlaşmanın tarafları, herhangi bir silahlı saldırı tehlikesi ile karşılaşır veya silahlı saldırıya uğrarlarsa, güvenliğin sağlanması için BM anlaşmasınının 51. maddesi gereğince askeri yardım da dahil olmak üzere birbirlerine yardım edecektir.¹⁹

Gümrü'de konuşlanan Rus askeri üssünün gayrimenkulları ile birlikte karşılıksız olarak yirmi beş yıllığına Rusya'nın kontrolüne verilmesini öngören ve taraflar isterlerse 5 yıl daha uzatılması konusunda 2000'de taraflar arasında bir anlaşma imzalanmıştır.²⁰ 20 Ağustos 2010'da ise Rusya Ermenistan'da konuşlanan askeri üslerin müddetini 2044 yılına kadar uzatmıştır.²¹

Bu anlaşmalardan ortaya çıkan duruma göre, Azerbaycan kendi yasal haklarından yararlanarak işgal altında olan topraklarını geri almak için girişimlerde bulunursa, Rusya'nın askeri müdahalesi ile karşılaşacaktır. Ermenistan'da Rus askeri varlığının bulunması Rusya'ya sadece Ermenistan'a değil, aynı zamanda tüm Kafkasya'da gelişen siyasi olaylara müdahale etmek olanağı sağlamıştır. Günümüzde Rusya'nın Ermenistan'ın Gümrü şehrinde 12, Ahuryan'da 4, Aragaç'ta 2, Eşterek'te 1, Erivan'da 7, Kafan'da 1 ve Nubaraşen kasabasında 2 askeri üs olmak üzere toplam 29 askeri karakolu bulunmaktadır. Rus askeri üslerinin yerleştiği bölgelere dikkat edilirse toplam 14 üssün Türkiye sınırına yakın bölgelerde konuşlandığı görülmektedir. Ermenistan bununla da yetinmeyip 22 Aralık 2002'de Gürcistan'dan çıkan askeri birliklerin bir kısmını kendi sınırlarında konuşlandırmıştır. Bu birlikler, Rusya'nın Güney Kafkasya Askeri Birlikleri Komutanlığı'na verilmiştir.²²

¹⁷ Emin Şihaliyev, *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü* (Ankara: Naturel yayıncılık, 2004), 113.

¹⁸ Marat Kenjetaev, "Oboronaya Promışlennost Respubliki Armeniya," <http://cast.ru/russian/publish/1997/oct-dec/1.html> (Erişim: 17.12.1999).

¹⁹ Cabbarlı, *Ermenistan-Rusya İlişkileri veya Rusya'nın Bir Eyaleti* "Bağımsız Ermenistan," 21-22. 20Dina Malışeva, "Problemi Bezopasnosti na Kavkaze," http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/05.malishr.shtml (Erişim: 07.02.2003).

²¹ Elhan Şahinoğlu, "Rusya-Ermenistan Askeri İşbirliğine Karşı Türkiye-Azerbaycan İşbirliği," 21. *Yüzyıl Enstitüsü*, <http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=5350&kat1=1> (Erişim: 02.12.2003).

²² Hatem Cabbarlı, "Ermenistan'ın Askeri Problemleri ve Güvenlik Endişesi: Rusya Kurtarıcı mı?,"

Askeri işbirliği çerçevesinde imzalandığı tarihlerden itibaren Rusya tarafından Ermenistan'a silah ve cephane yardımı yapılmaktadır. "Media Forum"un elde ettiği bilgilere göre sadece 2008 yılında gönderilen silahların toplam değeri 800 milyon dolardır.²³ AGİT'in Minsk Grubu'nun eşbaşkanlarından biri olarak Rusya'nın bu adımı onun arabulucu misyonu için kabul edilemez bir durumdur. Rusya bir taraftan çatışan ülkeler arasında arabuluculuk yapmakta, diğer taraftan da Ermenistan'ı silahlandırmaktadır. Fakat Rusya bu adımı atmakla sırf Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü çerçevesinde Ermenistan'la ilişkiler kurduğunu ve bunun AGİT'in Minsk Grubu'ndaki faaliyeti ile hiçbir bağlantısının olmadığını iddia etmektedir. Hatta eğer Azerbaycan da bu örgütün üyesi olsaydı, onun da Rusya'dan aynı yardımı alabileceğini belirtmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki, Rusya ile Gürcistan arasında vuku bulan Ağustos 2008 savaşından sonra Moskova Erivan'la daha sıkı askeri işbirliğine yönelmiştir. Rusya atmış olduğu bu adımla Karabağ sorununun çözümünün Moskova'nın çıkarlarına uygun olmadığını ortaya koymuştur ve Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'a 800 milyon ABD doları tutarında silah ve cephane vermesi bunun bir göstergesidir. Bu hareket bölgede barışa hizmet etmemiş, Güney Kafkasya'da gerilimin artması ve istikrarın bozulmasına ortam yaratmıştır. Genel olarak Moskova'nın dış politika açıklamaları göstermiştir ki, Güney Kafkasya'yı kendisinin özel bir jeostratejik çıkar bölgesi olarak gören Rusya sadece Karabağ çatışmasında değil, bölgede ortaya çıkan bütün çatışmalarda kilit konuma sahiptir.

2.2. Batı'nın Çifte Standart Politikaları

"Ermeni faktörü"nü Rusya'nın politik olmakla birlikte, ekonomik açıdan da hem bölge devletlerine hem de ilgili devletlere yönelik baskı aracı olduğu bir gerçektir. Rusya yukarıda da belirtildiği gibi, Ermenistan'ı Türkiye, ABD, NATO ve Avrupa Birliği'nin Kafkasya politikasına karşı denge unsuru olarak kullanmakta, Ermenistan sayesinde Kafkasya'daki politik ve askeri varlığını koruyarak, bölgede konuşlandığı üslerle Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı kontrol altında tutmakta ve yapılabilecek müdahaleler karşısında gereken önlemleri almaktadır. Güney Kafkasya'yı kendi arka bahçesi olarak gören Rusya, dolayısıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve enerji projelerinde varlığını hazmedememekte ve bu suretle Azerbaycan'a acı bir ders vermek için Ermenistan'ı korumakta ve silahlandırmaktadır. Bu açıdan Azerbaycan karşısında Ermenistan'ın Rusya tarafından desteklenmesi anlaşılabilir. Fakat Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında Batı'nın kararsızlığı ve Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi ile ilgili BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına tepkileri Batı'nın anlaşılmayan politikasını ortaya koymaktadır.

1News, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20130613015557076.html> (Erişim: 28.01.2015).

²³"Rusya'nın Ermenistan'a Verdiği 800 Milyon Dolarlık Yeni Silahların Listesi Su Yüzüne Çıktı," *Media Forum*, http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=azp&age=00&article_id=20090108032400605 (Erişim: 11.11.2011).

Ermenistan-Azerbaycan çatışması tek bir sebep yüzünden dondurulmuş (frozen conflict) vaziyettedir: Çatışan tarafların karşıt tutumları. Her iki taraf “Sıfır Sonuçlu Oyun”un içerisinde yer almaktadır. Eğer Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü tanınırsa, Dağlık Karabağ “de facto” bağımsızlığından ve Ermenistan da “Büyük Ermenistan” iddialarından vazgeçmek zorunda kalacaktır. Dağlık Karabağ’ın “de facto” bağımsızlığı “de jure” olursa, o zaman Azerbaycan kendi topraklarının büyük bir kısmını kaybedecek ve toprak bütünlüğü bozulmuş olacaktır. Bu yüzden Rusya istisna olmakla AGİT’in diğer Batılı eşbaşkanlarının – ABD ve Fransa – ve de diğer Avrupa devletlerinin tutumu belirsizliğini korumaktadır. Diğer bir deyişle, Batılı devletler çatışan taraflardan birine yönelik attığı adımı diğerine yönelik attığı adımla dengelemek zorunda kalmıştır. Minsk Grubu’nun eşbaşkanları olmayan Batılı devletler Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sorunu her zaman AGİT’in Minsk Grubu çerçevesinde değerlendirerek her iki ülke ile karşılıklı samimi ilişkiler kurmak istediklerini belirtmektedir. Minsk Grubu’nun Batılı eşbaşkanları olan ABD ve Fransa sorunun barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği talebinde bulunsalar da, hukuki açıdan BM Genel Kurulu’nun kararlarına açık şekilde karşı çıkmaktadır. Onlara göre öncelikli mesele çatışan taraflar arasında uzlaşmanın sağlanmasıdır. Güney Kafkasya sorunları üzerine Amerikalı uzman Tomas Ambrosio ABD’nin çatışma ile ilgili tutumunu net olarak şu şekilde açıklamıştır: “*Taraflar arasında anlaşma sağlanıncaya kadar ABD’nin tutumu değişmeyecek ve gelecekte de değişmesi zor. Diğer uluslararası ve yerel sorunlar dikkate alınırsa, Dağlık Karabağ çatışması ABD yönetiminde fazla önem taşımamaktadır.*”²⁴

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ABD’nin, bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerle ilişkilerin kurulabilmesi için beş koşul öne sürdüğünü hatırlatmakta fayda vardır. Bu koşullardan ilki, bu cumhuriyetlerden biri diğerine yönelik toprak iddiasında bulunursa, ABD tarafından tanınmayacağı şeklindeydi.²⁵ Fakat değil toprak iddiasında bulunmak, Azerbaycan’ın % 20’sini işgal eden Ermenistan ABD tarafından tanınmış, üstelik İsrail’den sonra en fazla ABD yardımı alan ülke konumuna yükseldi.²⁶ Azerbaycan ise Ermenistan’a ambargo uygulamak ve saldırı amaçlı güç kullanmakla suçlanmıştır. ABD Kongresi tarafından kabul edilen, her türlü yardımın kesilmesini öngören Özgürlüğü Destekleme Yasası’nın 907 sayılı ek madde ile ekonomik ambargoya uğramış²⁷ ve tüm eski Sovyet cumhuriyetleri arasında Amerikan ambargosu uygulanan tek ülke konumuna düşmüştür.²⁸ Fakat 11 Eylül 2001 olaylarından sonra Azerbaycan ABD ile koordineli hareket ederek onun des-

²⁴ “Amerikalı Analitik Dağlık Karabağ Münakaşasının Halli İle Bağlı Bedbin Prognoz Verib,” *APA*, <http://az.apa.az/news.php?id=228962> (Erişim: 12.07.2011).

²⁵ Füzuli İsmayilov, *Karabağ Konfliktü ABŞ’in Global Siyaseti Kontekstinde* (Bakü: Azerbaycan Milli Ensiklopedisi yayınları, 2001), 50.

²⁶ Kamer Kasım, “Ermeni Sorunu’nun Uluslararası İlişkiler Boyutu”, *Ermeni Sorunu El Kitabı (genişletilmiş ikinci baskı)* (Ankara, 2003), 129.

²⁷ Elman Nesirov, *Azerbaycan-ABŞ Münasebetleri (1991-1997)* (Bakü: Kanun Yayınları, 1998), 17.

²⁸ Vedat Gürbüz, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları 1988-1994,” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, No. 10, 102.

teğini alma fırsatı elde etmiştir. 11 Eylül sonrası dönemde uluslararası teröriste karşı oluşturulan koalisyona Azerbaycan'ın da dahil olmasıyla Bush yönetimi 907 sayılı ek maddenin uygulanmasının geçerliliğini durdurmuştur. Bu ek maddenin geçici olarak durdurulması Azerbaycan'a bir takım faydalar sağlamıştır, fakat çatışmanın çözümünde hiç bir ilerleme olmamıştır. Olayların gidişatı AGİT'in Minsk Grubu'nun eşbaşkanlarından biri olmasına rağmen Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının ABD'nin ulusal çıkarları açısından hayati önem taşımadığını göstermektedir.

Rusya'nın açık şekilde Ermenistan'a destek verdiği, Batı'nın da Ermeni yanlısı tutum sergilediği aşikârdır. Özellikle 14 Mart 2008 yılında BM Genel Kurulu'nun 62. oturumu çerçevesinde düzenlenen toplantıda karara bağlanan "Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Bölgelerinde Durum" başlıklı kararına Batılı eşbaşkanların gösterdikleri tepki bunun en açık ispatıdır. Batı'nın Ermeni yanlısı tutumu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kurulması, sınır kapılarının açılması yönünde Ankara'ya yapılan baskılarda da kendini göstermiştir. 20 yılı aşkın devam eden işgal gerçeği karşısında Batılı devletler Ermenistan üzerinde baskıda bulunmamaktadırlar. Fakat buna rağmen Ankara'ya baskı yaparak Türkiye-Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına çalışan ABD ve AB, Dağlık Karabağ çatışmasında arabuluculuk misyonunda inisiyatifini Rusya'ya bırakmış durumdadır.

Çatışmanın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümünde yalnız Azerbaycan tarafı ısrarlıdır. Arabulucular daha çok Ermenistan lehine barış elde etmek için işgale uğrayan devletin tavizde bulunması yönünde baskı uygulamaktadır. Rusya'nın Güney Kafkasya'da ileri karakolu olan Ermenistan'a destek çıkan devletlerin subjektif yaklaşımları devam eden sorunun çözümünde olumsuz etkisini göstermektedir. Arabulucuların gösterdikleri tek çaba bölgede hiçbir silahlı çatışmanın yaşanmaması, gereken önlemlerin alınması ve istikrarın korunmasıdır. Batılı devletler açısından bu durum Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması ve oluşabilecek tehlikelerin önlenmesi için gereklidir.

Batı'nın, özellikle Avrupa devletlerinin çifte standartlar siyasetinin ve Ermeni yanlısı tutum sergilemelerinin perde arkasında hangi sebeplerin yattığı hiç kuşkusuz düşündürücüdür. Kanaatimizce, Avrupa devletlerinin Azerbaycan'ın içinde bulunduğu duruma yaklaşımı sırf Ermenistan-Azerbaycan çatışması yönünde değil, Batı-Türk medeniyetlerinin çatışması boyutunda da şekillenmiştir. Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının uzaması Rusya'nın Kafkasya politikasından kaynaklansa da, gerçekte Batı'nın çıkarlarıyla da birebir uyum göstermektedir. Batılı devletler Ermeni meselesini milli, dini ve psikolojik açıdan göz önünde bulundurarak, Ermenistan'a destek vermektedirler. Bu desteğin kökünde geçmişten miras kalan Türk ve İslam karşıtı zihniyetin yattığını söylemek mümkündür.

Samuel P.Huntington medeniyetlerarası çatışmayı 1) yerel veya mikro düzey 2) küresel veya makro düzey olmakla iki farklı şekilde izah ederek, yerel veya mikro düzeyde olan çatışmaların farklı medeniyetlere mensup komşu devletler

arasında, küresel veya makro düzeyde olan çatışmaların ise farklı medeniyetlerin büyük devletleri arasında yaşandığını belirtmektedir.²⁹

Farklı medeniyetlerin büyük devletleri arasında yaşanan çatışmaların farklı medeniyetlere mensup komşu devletler üzerinde büyük etkisi olduğu ise tartışılmaz bir gerçektir. Bu çatışmalardaki meseleler uluslararası politikanın klasik sorunlarından. Kuşkusuz bu meseleler tarih boyunca devletler arasında yaşanan çatışmaların kaynağıdır. Farklı medeniyetlere mensup komşu devletler arasında yaşanan çatışmalar aynı zamanda medeniyetler arasındaki küresel güç dengesinde meydana gelen değişikliklerden de kaynaklanabilir. Ermenistan-Azerbaycan çatışması da jeopolitik çıkarlar çatışmasının bir uzantısı olmakla birlikte medeniyetlerarası savaşın, yani Batı-Türk medeniyetleri arasındaki savaşın da potansiyel kaynaklarından.³⁰

Günümüzde Batılı devletlerin Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında sergilediği tutum Batı-Türk medeniyetleri arasındaki savaşın gerçek bir yansımasıdır. Ermeni meselesi tarihsel bir gelenek olan Türk düşmanlığının çok önemli bir parçasıdır. Millî ve dini bakımdan geçmişten miras kalan bu nefret psikolojisinin Azerbaycan'dan daha çok Türkiye'ye yönelik olduğu bir gerçektir, fakat ortada "Ermeni meselesi" olduğundan bu düşünce ve psikoloji Azerbaycan'ı da kendi kısıncasına almıştır. Çünkü Azerbaycan da Türk ve İslam Dünyası'nın bir parçası, Türk-İslam medeniyetinin taşıyıcılarından biridir. Ermenistan ise Batı'nın çıkarlarına cevap veren bir devlet haline gelmiştir. Bu bakımdan Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında dolaylı da olsa destek Ermenistan'a verilmektedir. Şayet çatışmada Azerbaycan'ın lehine kararlar kabul edilirse veya Ermenistan'a baskılar uygulanırsa o zaman Batı'nın "Ermeni kartı" çökebilir.

2.3. Ermenistan Devleti'nin Kendi İşgal Politikasını Meşrulaştırması ve Rusya'ya Olan Bağımlılığı

Çatışmanın çözüme kavuşmamasındaki önemli etkenlerden biri de Ermenistan Devleti'nin kendi işgal politikasını meşrulaştırmasıdır. Her iki taraf (Ermenistan ve Azerbaycan) Dağlık Karabağ'a diğer taraftan önce geldiğini ve bu topraklar üzerinde kendi varlığının meşru olduğunu iddia etmektedirler. Ermeni iddialarına göre sadece Karabağ değil, Kura Nehri ile Aras Nehri arasındaki bütün Azerbaycan toprakları "Büyük Ermenistan"ın bir parçasıdır, Doğu Ermenistan olarak bilinir.³¹ Dikkat edilirse, Türkiye'nin doğu illeri Batı

²⁹ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (İstanbul: Okuyan Us yayınları, 2005), 306.

³⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Emin Şhaliyev, "The Armenian Question in the Context of the Clash of Civilizations and Geopolitical Interests, Its impact on Armenia-Azerbaijani Relations and Vision of the Near Future," *Review of Armenian Studies. A Biannual Journal of History, Politics and International Relations*, No. 27, 89-129.

³¹ A.Ş.Mnatsakanyan, *O Literature Kavkazskoy Albanii (Kafkas Albanyası'nın Edebiyatı hakkında)* (Erevan: izdatelstvo Akademiya Nauk Armyanskoy SSR, 1969), 47-48, 60.; B.A.Ulubabyan, *Oçerki İstoriy Vostochnogo kraya Armenii (V-VII vv.) (Ermenistan'ın Doğu Eyaletlerinin Tarihi Kompozisyonları)* (Erevan: izdatelstvo Akademiya Nauk Armyanskoy SSR, 1982), 40.

Ermenistan, Azerbaycan ise Doğu Ermenistan olarak Ermeni tarihine geçmiştir. Bu iddialar “denizden-denize Büyük Ermenistan” ideolojisinin gerçekleşmesi için komşu ülkelerin toprakları üzerinde yoktan var edilen fantastik hak iddialarıdır. Halbuki belgeler Ermenilerin bölgeye, günümüzdeki Dağlık Karabağ sorununa da sebebiyet veren, 1828 yılında Rusya ile İran arasında yapılan Türkmençay Antlaşmasının XV. maddesi gereğince Ruslar tarafından göç ettirildiklerini göstermektedir. Bu konuda Rus bilim adamı Nikolay Şavrov şu bilgileri vermektedir: “Biz kolonizasyona Güney Kafkasya’ya Rusları değil, diğerlerini yerleştirerek başladık. 1826-1828 savaşlarından sonra 1828-1830 yılları arasında iki senede 40.000’den fazla İran Ermenisi ve 84.000 Osmanlı Ermenisini en iyi kamu arazilerine yerleştirdik... Bu yüzyıl başında Güney Kafkasya’da sayıları 1,3 milyon olan Ermenilerin 1 milyondan çoğu bu bölgenin yerli halkı olmayıp, bizim tarafımızdan yerleştirilenlerdir...”³²

Ermeni tarihçisi M.G.Nersisyan da Türkmençay Antlaşmasından sonra Karabağ ve Revan bölgesine İran ve Osmanlı’dan Ermenilerin göç ettirildiği gerçeğini doğrulamaktadır: “XIX. yüzyılın 20’li yıllarının sonunda bu bölgelere 40.000’den çok, Osmanlı’dan ise yaklaşık 90.000 Ermeni göç ettirilmiştir...”³³

Göç politikası ile ilgili bilgiler İ. K. Yenikolopov,³⁴ S. V. Şostakoviç,³⁵ Ç. P. Agayan³⁶ gibi Rus ve Ermeni bilim adamlarının da eserlerinde yer almaktadır. Konuya tarihi gerçekler ışığında bakılırsa, Ermenilerin Dağlık Karabağ’a Azerbaycan Türklerinin kendilerinden sonra gelmişlerdir ve bu topraklar üzerinde kendi varlıklarının meşru olduğunu iddia etmelerinin hiçbir dayanağı bulunmamaktadır. Fakat sorunun tarihi belgeler esasında çözüleceği, gerçeği hiçbir şekilde yansıtmamaktadır. Zaten Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan kendisinden önceki başkanlar gibi “hedeflerinin hiçbir zaman Dağlık Karabağ’ı Azerbaycan yönetimine bırakmak olmadığını” net bir şekilde ifade etmiştir.³⁷

³² Nikolay Şavrov, *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye: Predstoyaşaya Rasprodaja Muga-ni İnorodtsam (Güney Kafkasya’da Rus İşinin Yeni Tehditleri)* (Sankt-Petersburg: Reprint izdaniya, 1911), 63-64.

³³ M.G.Nersisyan, *İz İstorii Russko-Armyanskikh Otnoşeniy (Rus-Ermeni İlişkileri Tarihinden)* (Erevan: izdatelstvo Akademiyaya Nauk Armyanskoy SSR, 1956), 227.

³⁴ İ.K.Yenikolopov, *Griboyedov i Vostok (Griboyedov ve Doğu)* (Erevan: izdatelstvo Aypetrat, 1954), 137.

³⁵ S.V.Şostakoviç, *Diplomatiçeskaya Deyatelnost A.S.Griboyedova (A.S.Griboyedov’un Diplomatik Faaliyetleri)* (Moskova: izdatelstvo Sotsialno-ekonomiçeskoy literaturı, 1960), 154.

³⁶ Ç.P.Agayan, *Rol Rossii v İstoriiçeskih Sudbah Armyanskogo Naroda (k 150 Letiyu Prisoyedineniya Vostoçnoy Armenii k Rossii)* (Ermeni Halkının Tarihi Kaderinde Rusya’nın Rolü) (Moskova: Nauka, 1978), 220.

³⁷ “Azerbaijan and Armenia: Peace Prospects, Military Realities&the Role of the Armenian Diaspora,” *Caspian Information Center*, No. 16 (October 2011), 2 <http://www.caspianinfo.com/wp-content/uploads/2011/10/OP-No-16-Armenia-and-Azerbaijan-Peace-Prospects-Military-Realities-and-the-Role-of-the-Armenian-Diaspora.pdf>

Bu açıklamalardan Ermenistan'ın hiçbir şekilde ulusal işgal politikasından vazgeçmeyeceği anlaşılmaktadır. Bunun da asıl sebebi Ermenistan'ın "Büyük Ermenistan" ideolojisini gerçekleştirme düşüncesi ve Türkiye ile Azerbaycan'dan duyduğu tehdit algısı nedeniyle Rusya'ya yönelmesidir. Rusya'nın Erivan'a verdiği destek Azerbaycan ve Türkiye ile ihtilafli ilişkileri olan Ermenistan için hayati önemdedir. Erivan Rusya'dan aldığı silahlar sayesinde güvenliğini artırdığını düşünse de Rusya'ya olan bağımlılığı da artmaktadır. Ermenistan Rusya'ya artan bağımlılığına rağmen kendisini güvende hissetmektedir. Ermenistan'ın komşuları ile olan sorunlu ilişkileri nedeniyle fazlasıyla Rusya'ya yaklaşması sonucu oluşan bağımlılık, kendisini özellikle enerji alanında hissettirmektedir. 2001 yılında 100 milyon dolarlık borçlarına karşılık birçok sanayi tesisini ve enerji üretim şirketini Rusya'nın işletmesine devreden Ermenistan, 2004 yılında ise enerji üretim kapasitesinin %80'ini Rus kontrolüne bırakmıştır.³⁸ Rusya'nın Ermenistan'ın güvenlik ve ekonomi alanlarındaki ağırlığı, iki ülke arasında imzalanan askeri işbirliği anlaşmaları ve Ermenistan'da enerji, telekomünikasyon, ulaşım, finans ve maden sektörlerinde devlet kontrolünde olan şirketlerin kabaran borçlarına karşılık Rusya'ya devredilmesi ile daha da artmıştır.³⁹ Böyle bir durumda Ermenistan'ın Rus ekseninden kopması beklenemez. Zira anılan ilişki Erivan açısından yaşamsal değer arz eden bir stratejik himaye, Moskova açısından ise Güney Kafkasya'da önemli ve bağımlı bir unsurun varlığı anlamını taşımaktadır.

3. GELECEK SENARYOLARI

Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının ne zaman ve nasıl sonuçlanacağı konusunda zihinlerde bir takım soru işaretleri bulunmaktadır. Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözümü ile ilgili yürütülen çalışmalara dayanarak sorunun gelecek senaryolarını aşağıdaki biçimde belirlemek mümkündür: Kalıcı ateşkes veya savaş.

3.1. Kalıcı Ateşkes

1994'te "Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmesiyle sonuçlanan ateşkes" in sağlanmasına rağmen o tarihten itibaren her iki devlet arasında "ne savaş, ne de barış" gibi belirsiz bir durum söz konusudur. Çatışmanın başladığı tarihlerden itibaren her iki taraf arasında karşılıklı suçlamalar devam etmekte ve her iki ülke de karşılıklı olarak birbirlerine asla bir araya gelemeyecek düşman gözüyle bakmaktadır. Böyle bir durumda çatışan taraflar arasında uzlaşmanın mümkün olamayacağı ve barışın sağlanamayacağı kanaati oluşmuştur. Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinde ortaya çıkan bu belirsiz ve karmaşık durumu analiz eden Ermeni siyaset bilimci Artyom Vartanyan çatışmayı "sıcak çatışma" (*smouldering conflict*) olarak tanımlamış, daha uzun süre sorunun çözülemeyeceğini belirtmiştir. Fakat Vartanyan sorunun çözümü için öncelikle Dağlık Karabağ'ın geçici olarak Rusya'nın man-

³⁸ Emily Danielyan, "Russia Tightens Grip on Armenia with Debt Agreements," Eurasianet, 6 May 2003, <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav050703.shtml> (Erişim: 05.01.2011).

³⁹ M. Turgut Demirtepe (Der.), "Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun," *USAK Raporları*, No. 11-07 (Ankara: 2011), 47.

dasına verilmesini, bunun 20 yıl veya daha uzun süreli olmasını önermekte, gelecekte bölgede bir referandumun yapılması ile Dağlık Karabağ sorununun nihayetinde çözüme kavuşacağına mümkün olabileceğine işaret etmektedir.⁴⁰ Dolayısı ile Vartanyan Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının Rusya'nın tekeline bırakılmasını daha gerçekçi ve makbul bulmaktadır.

Azerbaycanlı siyaset bilimci Samir Hamitov sorunu "labirent" olarak değerlendirmiş,⁴¹ diğer bir Azerbaycanlı dış politika uzmanı Zaur Şiriyev ise "Filistin Sendromu"na benzetmiştir.⁴²

Gerçekten de sorunu labirent olarak adlandırmak mümkündür. Zira labirentin girişi olsa da çıkışı zor bulunur ve yolları karmakarışıktır. Labirente girip belirli bir mesafe kat ettikten sonra doğru yolu bulamadıkça giriş ve çıkışın statüsü eşit hale gelir. Böylece, çıkış yolu bulmak ümidi ile sıkılana dek ortada dolaşmaktan başka bir yol kalmamaktadır. İşte Ermenistan-Azerbaycan çatışması da aynı labirent gibidir. Barış görüşmelerinin gelişim süreci gözden geçirilirse, sorunun her defa düzene sokulması yolunda durgunluk ortaya çıktığında ve Azerbaycan alternatif çözüm yolları aramaya başladığında, AGİT'in Minsk Grubu'nun eşbaşkanları hemen yeni öneriler sunarak Azerbaycan'ın görüşmelere ilişkin olumsuz ve sarsılmış güvenini yeniden sağlamaya çalışmaktadır. Görüşmeler nihai aşamaya geldiğinde Ermenistan tarafının geri çekilmesi sonucu bütün işlemler yeniden durma noktasına gelmektedir. Ateşkesin sağlandığı 1994 yılından günümüze değin aynı durgunluk devam etmektedir. Uzun süre zarfında sorunun bu senaryo doğrultusunda devam etmesi olasılığı yüksektir. Çözüm yolunda AGİT'in Minsk Grubu nezdinde hiçbir ilerleme kaydedilememesi ve her defasında yeniden durma noktasına gelmesi, dolayısıyla "Filistin Sendromu" veya "Keşmir Sendromu" gibi dondurulmuş çatışmaya dönüşmesi sorunun daha uzun yıllar devam etmesi yönünde kaygılar uyandırmaktadır.

3.2. Savaş

Son dönemde çatışmaya çözüm yolu bulunamadığı için savaş faktörü daha ağırlık kazanmaktadır. Fakat olası bir savaş Azerbaycan'a nasıl bir gelecek vadediyor? Ermenistan'ın Rusya ile ittifak kurarak Türkiye ve Azerbaycan'a karşı bölgede tesis etmeye çalıştığı güç dengesi Azerbaycan'ı askeri bir hareketin olası etkileri konusunda belirsizliğe itmektir.⁴³ Bu husus savaş olasılığı azaltmaktadır.

⁴⁰ Artyom Vartanyan, "Problema Uregulirovaniya Konflikta v Nagornom Karabahe i Rol Mejdunarodnih Organizatçiy" (Dağlık Karabağ'da Sorunun Çözülmesi Meselesi ve Uluslararası Örgütlerin rolü), Moskva 2011, tema dissertatçii i avtoreferata po VAK 23.00.04, <http://www.dissercat.com/content/problema-uregulirovaniya-konflikta-v-nagornom-karabakhe-i-rol-mezhdunarodnykh-organizatsii> (Erişim: 25.10.2012).

⁴¹ Samir Hamitov, *Dağlık Karabağ Münakaşası 2020 Yılında: Barış, Yoksa Müharebe?*, 156.

⁴² Zaur Şiriyev, "Azerbaycan'ın Karabağ Politikası ve Stratejik Vizyonu", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6/12, 112.

⁴³ Gayane Novikova, "Implications of the Russian-Georgian War in the Nagorno-Karabakh Conflict: Limited Maneuverability" *Caucasus Edition*, <http://caucasusedition.net/analysis/implications-of-the-russian-georgian-war-in-the-nagorno-karabakh-conflict-limited-maneuverability> (Erişim: 18.09.2012).

Bazı uzmanlara göre, Azerbaycan'ın askeri bir harekate başlaması için öncelikle Rusya'nın tarafsızlığını sağlaması gerekmektedir. Bunun için Moskova'ya siyasi, askeri veya ekonomik alanda tavizler verilmeli, enerji ulaşımı ve üretimi konusunda Rusya muhatap kabul edilmeli, Azerbaycan topraklarında Moskova'ya askeri üs verilmeli ve Azerbaycan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye olmalıdır.⁴⁴

Azerbaycan'ın topraklarının %20'sini işgal altında tutan Ermenistan'ın bu örgütte yer aldığı dikkate alınır, Azerbaycan'ın da aynı örgüte üye olması hiçbir şekilde düşünülemez. Ermenistan bu örgüte üye olmakla kendisini Türkiye ve Azerbaycan'dan korumak istemiştir. Azerbaycan'ın aynı örgüte üye olması halinde düşmanı ile aynı çatı altında "saldırmazlık" prensiplerini kabul etmiş bir durumda olacağından problemini, özellikle de savaş yoluyla çözmesi mümkün olmayacaktır. Diğer bir taraftan, Azerbaycan'ın BDT'ye üye olması, Gebele Radar üssünü Rusya'ya kiralaması ve Moskova ile geliştirilen enerji alanındaki işbirliği Dağlık Karabağ sorununun Moskova'nın tutumunda hiçbir değişime yol açmamıştır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın verebileceği hiçbir taviz Rusya'nın sorunun çözümünde radikal bir değişikliğe giderek Bakü'yü desteklemesine yol açmayacaktır. Aksine, Azerbaycan'ın yukarıda belirtilen tavizleri vermesi durumunda, aynı Ermenistan gibi Rusya'ya bağımlı bir devlete dönüşmesi kaçınılmaz bir son olacaktır.

Bazı araştırmacılar Azerbaycan ordusunun işgal altındaki topraklarını ele geçirebilecek geniş çaplı bir askeri operasyonu gerçekleştirebilecek yeteneğe sahip olmadığını ileri sürmektedir.⁴⁵ Aslında Azerbaycan gelişen ekonomisi ve askeri gücü ile Ermenistan karşısında kıyas edilemeyecek bir üstünlüğe sahiptir. Azerbaycan ordusu Ermeni kuvvetlerini işgal altındaki topraklarından da atabilme gücüne sahiptir. Fakat bu çatışma tam olarak Ermenistan-Azerbaycan savaşı ile sınırlı kalmış olsaydı, Azerbaycan tarafı bizzat bunu çözebilirdi. Burada Rusya'nın Ermenistan'a yaklaşık 1 milyar dolar değerinde silah verdiği gerçeğini ve 2010 yılında imzalanan anlaşma gereğince Ermenistan'da konuşlanan Rus askeri üslerinin süresini 2044 yılına kadar uzattığını da hatırlatmak gerekmektedir.⁴⁶ Yeni anlaşmanın en önemli maddesi Rusya'nın askeri üslerinin Ermenistan'ın güvenliğini koruyacağı ve olası bir silahlı saldırı karşısında askeri desteğini esirgemeyeceğidir. Eğer Azerbaycan kendi yasal haklarından yararlanarak işgal altında bulunan topraklarını geri alma girişiminde bulunursa, Rusya'nın silahlı müdahalesi ile karşılaşacaktır. Çünkü Ermenistan'ın güvenliği Rusya'nın garantisi altındadır.

⁴⁴ Aleksandra Jarosiewicz, Krzysztof Strachota, "Nagorno-Karabakh-Conflict Unfreezing," *Center for Eastern Studies*, 6 <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2011-10-26/nagorno-karabakh-conflict-unfreezing> (Erişim: 18.09.2012).

⁴⁵ C.W.Blandy, *Azerbaijan: Is War Over Nagorny Karabakh a Realistic Option?*, (United Kingdom: Advanced Research and Assessment Group, Caucasus Series, 2008), 7.

⁴⁶ Elhan Şahinoğlu, "Rusya-Ermenistan Askeri İşbirliğine Karşı Türkiye-Azerbaycan İşbirliği," *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 2003, <http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=5350&kat1=1>

Azerbaycan'ın dışarıdan askeri ve politik destek alması bugün için mümkün gözükmemektedir. Zaten çatışmanın çözümü yolunda AGİT'in Minsk Grubu'nun kararsızlığı ve devletlerin soruna çifte standartla yaklaşımı Azerbaycan'da Batı'ya olan güveni tamamen sarsmıştır. Azerbaycan tarafı Rusya'nın gücünü ve Batı'nın güven vermeyen "dostluğunun" ve kararsızlığının en iyi örneğini Rusya-Gürcistan savaşında görmüştür. Saldırının asıl amacı Rusya'nın hala sert oynayabileceğini göstermekti. Zira Rus ordusunun 1990'lardaki çöküşünün ve Rusya ordusunun artık eski gücünde olmadığı fikrinin hafızalardan silinmesi gerekmektedir. Aynı zamanda eski Sovyetler Birliği üyelerine Amerikan dostluğunun ve garantilerinin bir değeri olmadığını da göstermek hedeflenmektedir. Gürcistan savaşı küçük bir devlete karşı küçük bir saldırıydı ama ABD'ye fazlasıyla yaklaşmış bir devlete saldırı olması açısından bir çok anlam taşımıştır. Operasyona Amerika'nın tepkisizliği ve Avrupa'nın aldırmaazlığı hem bölgeyi, hem de Doğu Avrupa'yı şaşırtmıştır. Diplomatik notalarla sınırlı kalan ABD eylemsizliğinin gösterdiği mesaj Amerika'nın çok uzak, Rusya'nın ise çok yakın olduğudur ve ABD kara kuvvetlerini Orta Doğu'ya bağladığı sürece bu harekete geçememe durumu devam edecektir.⁴⁷ Rusya kuşkusuz bu adımını ABD'nin gerçek çıkarlarının Güney Kafkasya'da değil, Orta Doğu'da olduğunu düşünerek atmıştır. Nitekim, Gürcistan'a tutamayacak sözler veren Batı'ya Azerbaycan'ın zaten çok önceden güveni sarsılmıştır.

Batının desteğini alamadığının farkında olan Azerbaycan'ın tek başına Rusya'yla savaşa tutuşması hiç kuşkusuz onun geleceğini ciddi şekilde etkileyecektir ve Azerbaycan yönetimi bu durumu yakından bilmektedir. Diğer bir taraftan, Azerbaycan kendi toprak bütünlüğünü korumak amacıyla askeri operasyonlara başlayacağı takdirde dünyanın demokratikleşmesi için girişimlerde bulunan Batılı devletler ile uluslararası kurumlarla işbirliği ve bu kurumlara entegre sürecinde ciddi engeller ortaya çıkarması mümkündür. Çünkü çatışmanın savaş yolu ile çözümü Azerbaycan'ın işbirliği içerisinde olduğu ve üyeliği bulunan hiçbir uluslararası kurumca kabul görmemektedir. Savaş halinde Azerbaycan'ın bu kurumlarda üyeliğinin dondurulması ve hatta Bakü'nün bu kurumlardan dışlanması ihtimali de yüksektir. Bununla birlikte devletlerin ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a başka bir seçenek bırakmamaları durumunda, herşeye rağmen savaş tercihi kaçınılmazdır. Fakat bu seçenek, uzun zaman istemektedir. Azerbaycan, işgal altında tutulan topraklarını geri almak için uzun süreli olsa bile uygun stratejik ortamı beklemek zorundadır. Aksi takdirde hazırlıksız savaşa başlamak ülkede ciddi kaosa neden olabilecektir. Eğer Azerbaycan Ermenistan üzerinde kesin zafer kazanamazsa ve savaş yeniden uzama sürecine girerse, ülkede hoşnutsuzluk başlayacaktır. Özellikle burada Rusya faktörü göz ardı edilmemelidir.

Azerbaycan kendi yasal haklarından yararlanarak işgal altında bulunan topraklarını geri alma girişiminde bulunursa, ikili anlaşmalar çerçevesinde ve Ko-

⁴⁷ George Friedman, *Gelecek 10 Yıl* (İstanbul: Pegasus yayınları, 2011), 169-170.

lektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün üyesi olarak Rusya'nın silahlı müdahalesi ile karşılaşabilecektir. Rusya'nın askeri müdahalesi dikkate alınır, olası bir savaş çok sayıda insan hayatına mal olabilir, yeni toprak kayıplarına yol açabilir.⁴⁸ Dış müdahaleler hoşnutsuzluğu daha da artıracığından iç karışıklık ve kaos durumu oluşabilecektir. Böyle bir durumda Azerbaycan 1990'ların başında olduğu gibi yeniden etnik sorunlarla karşılaşabilir ve ülkenin bağımsızlığını tehlikeye girmesi ihtimali kuvvetlenebilir.

SONUÇ VE TEKLİFLER

Azerbaycan Ermenistan çatışması kökü derinlere inan, geçmişi uzun, bugünü karışık, geleceği belirsiz olan bir sorundur. Sorunun ortaya çıktığı günden bugüne çözüm için bir çok denemede bulunulsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve yakın gelecekte de çözüm beklenmemektedir. Azerbaycan çözüm için uygun stratejik ortamı beklemek zorundadır. Uygun stratejik ortamın ne zaman veya hangi şartlarda oluşabileceği hususunu aşağıdaki gibi analiz etmek mümkündür.

Azerbaycan öncelikle askeri eğitimini tamamlamalı, uzun süreli savaşa tam hazır, uzun süreli ekonomik ve politik yaptırımlara dayanabilecek güçte olmalıdır. Hesaba katılması gereken durum dış güçlerin müdahalesidir. Yani burada Rusya ve Batı faktörü göz ardı edilmemelidir. Zira çatışma gerçekten Ermenistan-Azerbaycan savaşı olsaydı, Azerbaycan tarafı bizzat kendisi bu sorunu çözebilirdi. Ancak sorun bugün bölgede menfaati bulunan devletlerce de müdahale edilir bir duruma gelmiştir. Bu nedenle de çözüm için etkin faktörlerin dikkate alınması zorunludur.

Uygun stratejik ortamın oluşmasını sağlayacak ikinci etken Rusya'nın bölgesel güç konumunun tamamen zayıflamasıdır. Rus ordusunun zayıflığı konusunda çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki dönem için söylenenlerin doğru olduğu düşünülebilir. Ancak özellikle Putin sonrası dönemde Rusya'nın zayıflamadığı, hatta güçlendiği bir gerçektir. Post-Sovyet alanında ortaya çıkan bütün çatışmaların anahtarını elinde bulunduran Rusya, Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında da kilit konuma sahiptir.

Uygun stratejik ortama etki edecek bir diğer etken, Rusya gibi İran'ın da bölgesel güç konumunu kaybetmesidir. İran Orta Doğu ülkeleriyle karşılaştırıldığında oldukça güçlü bir devlet gibi görünse de, kendi içinde bir çok sorunlara sahiptir.⁴⁹ Bu sorunlar içinde etnik problem en önemlisidir. Bugün Güney Azerbaycan sorununun en önemli parçası haline gelmiştir. İslam Dünyası'nın halklarından biri olan Azerbaycan halkının Şii olması ve onunla tarihi ve kültürel yakınlıkları olmasına rağmen İran Ermenistan'ın, Azerbaycan'a karşı askeri hareketini üstü kapalı şekilde desteklemiş ve bölgede kendisine stra-

⁴⁸ Amanda Paul, "Nagorno-Karabakh – A Taking Time Bomb," *European Policy Center*, 2010, 2. http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1148_nagorno-karabakh.pdf. (Erişim: 18.12.2012).

⁴⁹ Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, *Amerika ve Dünya* (İstanbul: Profil yayınevi, 2012), 77.

tejik partner olarak Ermenistan'a büyük üstünlük vermiştir. İran-Ermenistan ilişkilerini stratejik ittifaka götüren faktörler içerisinde Güney Azerbaycan ve Dağlık Karabağ sorununun ayrı bir yeri vardır. Dağlık Karabağ sorununun devam etmesi İran'ın çıkarları için en uygun durumdur. İran'ın çıkarlarına uygun olarak Azerbaycan topraklarını işgal altında tutan Ermenistan İran'ın kuzeyini Azerbaycan'ın etkisinden koruyan bir etkidir. Dünyanın en önemli stratejistlerinden Zbigniew Brzezinski'ye göre, "eğer Azerbaycan istikrarlı bir siyasal ve ekonomik gelişmede başarılı olursa İranlı Azeriler, daha fazla büyük bir Azerbaycan düşüncesine bağlanacaklardır".⁵⁰ Dolayısıyla Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözümüne giden yol Güney Azerbaycan'dan başlar. Doğal olarak bu düşüncenin önüne geçmek isteyen İran, Ermenistan'la ilişkilerini artırmakta ve Müslüman bir devletin – Azerbaycan'ın – zayıf kalmasını kendi açısından yaşam kaynağı olarak değerlendirmektedir.

Uygun stratejik ortamı sağlayabilecek etkenlerden bir diğeri, Ermenistan'ın gittikçe artan ekonomik sıkıntılarından kurtulmak için Azerbaycan'la anlaşmaya varmak zorunda kalmasıdır. Bunun için Ermenistan'ın kendini tamamen Rusya'dan kurtarması zorunludur. Ermenistan'ın Rusya'ya ekonomik açıdan gittikçe artan bağımlılığı Moskova'nın Erivan'ın diğer devletlerle ilişkilerindeki gelişim temposunu istediği şekilde yönlendirmesine olanak sağlamıştır. Özellikle 2003 yılında Rusya'nın borçlarını ödemesi talebinde bulunması sonucu Ermenistan kendi ekonomisinin stratejik önem taşıyan işletmelerini borç karşılığında Rusya'ya devretmiştir.⁵¹ Bu durum da Ermenistan'ın Rusya'dan kurtulmasının son derece zor olduğunu göstermektedir.

Ermenistan'ın ekonomik olarak nefes almasını sağlayan yegane devletin İran olduğu bir gerçektir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan İran'ın Erivan için önemini şu şekilde açıklamaktadır: "İran Ermenistan için çok önemli stratejik bir ülkedir. Yüzyıllardır samimi komşuluk ilişkileri içerisindeyiz. Diğer sebepler de vardır. İran bizim için dış dünyaya açılan kapı konumundaki iki ülkeden biridir. İran'ın yaptırımlara uğraması Ermenistan'ın nefes aldığı borunun gittikçe daralması anlamına gelir".⁵²

Fakat bölgede gittikçe büyük bir güç kazanan, uranyumun zenginleştirilmesi yönünde araştırmalarını daha da yoğunlaştıran, Orta Doğu'da ortaya çıkan problemler nedeniyle son dönemde sık sık adından söz ettiren ve küresel güçlere meydan okuyan devletlerden biri olarak İran'la iyi ilişkiler içerisinde olmasına rağmen Ermenistan bu nedenlerden dolayı İran'ın ABD'nin muhtemel saldırısına uğradığı takdirde ekonomisinin büyük darbeler alacağını

⁵⁰ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere* (İstanbul: Sabah Kitapları, 1998), 122-123

⁵¹ Emily Danielyan, "Russia Tightens Grip on Armenia with Debt Agreements," *Eurasianet*, 6 May 2003, <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav050703.shtml> (Erişim: 05.01.2011).

⁵² Eho Moskvi/Peredaçi/İntervyu/Çetverg, 27.01.2011: Serj Sarkisyan Prezident Armenii. <http://www.echo.msk.ru/programs/beseda/744902-echo.phtml> (Erişim: 13.04.2011).

da farkındadır. İran etrafında oluşan uluslararası baskılar ve İran-Batı ilişkilerinde yaşanan gerginlikler Ermenistan'ın geleceğini çıkmaza sürüklemektedir. Bu durum Azerbaycan'ın çıkarları çerçevesindedir. Sıkışmış durumda olan Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini gözden geçirmek zorundadır. Ermenistan Azerbaycan'ın işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmeli, toprak iddialarından vazgeçmelidir. Ancak bu şekilde ekonomik tenezzülden kurtulabilir ve hatta entegrasyon sürecinde ve enerji projelerinde yer alabilir. Aksi takdirde Ermenistan ekonomik olarak Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin baskılarına dayanmak zorunda kalacaktır. Bu durumu Ermenistan'ın bazı devlet adamları veya stratejistleri tespit etmiş fakat bu tespitlerinde ya geç kalmış ya da mevcut durumu lehlerine çevirecek gücü kendilerinde bulamamışlardır. Örneğin, dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan "*Savaş mı, yoksa barış mı? Karar verme zamanı*" isimli makalesinde savaşın "galibiyet havası"na kapılan Ermenistan açısından yıkıcı sonuçlar doğuracağını belirterek, sorunun "çözumsuzlüğü" Ermenistan'ı felakete sürükleyeceğini, uzlaşımın şart olduğunu ileri sürmüştür.⁵³ Fakat Ermenistan sorunun çözümünde hiçbir adım atmamakta, Rusya ve Batı'nın politik oyunları devam ettiği süre içerisinde "Büyük Ermenistan" ideolojisini gerçekleştirme düşüncesindedir. Durum böyle devam ettiği sürece Ermenistan Türkiye ve Azerbaycan'ın baskılarına dayanmak zorunda kalacaktır.

Bugün sorun Dağlık Karabağ olarak tanımlanmıştır. Ancak sorunu sadece "Ermenistan-Azerbaycan çatışması" bağlamında değerlendirmek doğru değildir. Eğer bu çatışma gerçekten "Ermenistan-Azerbaycan çatışması" olsaydı, Azerbaycan tarafı bu sorunu barış veya savaş yolu ile bizzat kendisi çözebilirdi. Bu değerlendirmelerden şöyle bir sonuca varılabilir: Sorunun çözümü gerçek anlamda Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin elinde değildir. Azerbaycan sorunun barışçıl çözümüne taraf olmakla birlikte toprak bütünlüğü konusunda asla taviz vermeyeceğini ve son aşamada gerekirse askeri yola başvuracağını da belirtmiştir. Dolayısıyla Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının yakın geleceğinde "barış" seçeneğinin yeri bulunmamaktadır. Çatışmanın "uzun süreli ateşkes" senaryosuna uygun olarak devam edeceği öngörüsünde bulunmak mümkündür.

⁵³ Levon Ter-Petrosyan, "Voyna ili Mir? Vremya Prizadumatsya" (Savaş yoksa Barış? Düşünme Zamanı), *Gazeta "Respublika Armeniya"*, No. 209/1534, Erevan, 5 Kasım 1997.

KAYNAKÇA

Agayan Ç.P. *Rol Rossii v İstoriçeskih Sudbah Armyanskogo Naroda: k 150 Letiyu Prisoyedineniya Vostoçnoy Armenii k Rossii (Ermeni Halkının Tarihi Kaderinde Rusya'nın Rolü)*. Moskova: Nauka, 1978.

Aslanlı, Araz. "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor mu?." *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, sy. 9 (2003): 94-117.

Blandy, C.W. *Azerbaijan: Is War Over Nagorny Karabakh a Realistic Option?*. United Kingdom: Advanced Research and Assessment Group. Caucasus Series:17.08.2008.

Brzezinski, Zbigniew ve Brent SCOWCROFT. *Amerika ve Dünya*. İstanbul: Profil Yayınevi, 2012.

Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*. İstanbul: Sabah Kitapları, 1998.

Cabbarlı, Hatem. "Ermenistan'ın Askeri Problemleri ve Güvenlik Endişesi: Rusya Kurtarıcı mı?." *INews*. <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20130613015557076.html> (Erişim: 28.01.2015).

Cabbarlı, Hatem. *Ermenistan-Rusya İlişkileri veya Rusya'nın Bir Eyaleti "Bağımsız Ermenistan"*. Ankara: ASAM Yayınları, 2004.

Caspian Information Center. "Azerbaijan and Armenia: Peace Prospects, Military Realities & the Role of the Armenian Diaspora." No.16 (October 2011): 1-2. <http://www.caspianinfo.com/wp-content/uploads/2011/10/OP-No-16-Armenia-and-Azerbaijan-Peace-Prospects-Military-Realities-and-the-Role-of-the-Armenian-Diaspora.pdf>

Chitadze, Nika. "Gürcistan-Rusya Savaşının Ardından Güney Kafkasya'da Güvenlik." *Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*. Ankara (2009): 121-135.

Danielyan, Emily. "Russia Tightens Grip on Armenia with Debt Agreements." *Eurasianet*, 6 May 2003, <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav050703.shtml> (Erişim: 05.01.2011).

Dugin, Aleksandr. *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*. İstanbul: Küre yayınları, 2004.

Eho Moskva/Peredaçi/İntervyu/Çetverg, 27.01.2011: Serj Sarkisyan Prezident Armenii. <http://www.echo.msk.ru/programs/beseda/744902-echo.phtml> (Erişim: 13.04.2011).

Friedman, George. *Gelecek 10 Yıl*. İstanbul: Pegasus yayınları, 2011.

Gürbüz, Vedat. “Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları 1988-1994.” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, No. 10 (2003): 82-108.

Hamitov, Samir. “Dağlık Karabağ Münakaşası 2020 Yılında: Barış, Yoksa Müharebe?,” *Dirçeliş-XXI Asır Dergisi*, No. 153-154 (2011): 146-159.

Hasanov, Ali. *Müasir Beynelhalk Münasebetler ve Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti*. Bakü: Azernesr, 2005. <http://az.apa.az/news.php?id=228962> (Erişim: 12.07.2011).

Huntington, Samuel P. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. İstanbul: Okuyan Us yayınları, 2005.

İbrahimli, Haleddin. *Değişen Avrasya'da Kafkasya*. Ankara: ASAM yayınları, 2001.

İbrahimov, Rövsen. “Dağlık Karabağ Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi,” *Karabağ: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz*. Bakü: Kafkaz Üniversitesi Beynelhalk Münakaşaları Araştırma Merkezi. No. 002 (2010): 395-438.

İsmayilov, Elnur. “Türkiye-Ermenistan Münasebetleri Kontekstinde Dağlık Karabağ Münakaşası,” *Karabağ: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz*. Bakü: Kafkaz Üniversitesi Beynelhalk Münakaşaları Araştırma Merkezi. No. 002 (2010): 169-177.

İsmayilov, Füzuli. *Karabağ Konfliktini ABŞ'in Global Siyaseti Kontekstinde*. Bakü: Azerbaycan Milli Ensiklopedisi Yayınları, 2001.

Jarosiewicz, Aleksandra, Krzysztof Strachota. “Nagorno-Karabakh Conflict Unfreezing.” *Center for Eastern Studies*. <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2011-10-26/nagornokarabakh-conflict-unfreezing>. (Erişim: 18.09.2012).

Kasım, Kamer. “Ermeni Sorunu'nun Uluslararası İlişkiler Boyutu.” *Ermeni Sorunu El Kitabı (genişletilmiş ikinci baskı)*. Ankara, 2003

Kasım, Kamer. “Türkiye'nin Kafkasya Politikası: Fırsatlar ve Güvenlik Problemleri.” *Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk Dış Politkası Sempozyumu Tebliğleri*. (sf. 61-76) Ankara, 2009.

Kazimirov, Vladimir. *Mir Karabahu. Posredničestvo Rossii v Uregulirovanii Nagorno-Karabakhskogo Konfliktı (Karabağ'a Barış. Dağlık Karabağ Çatışmasının Çözümünde Rusya'nın Arabuluculuğu)* Moskova: izdatelstvo Mejdunarodniye otnoşeniya, 2009.

Kenjetaev, Marat. “Oboronaya Promışlennost Respubliki Armeniya.” (Ermenistan Cumhuriyeti’nin Savunma Sanayisi) <http://cast.ru/russian/publish/1997/oct-dec/1.html> (Erişim: 17.12.1999).

Koçaryan, Robert. “İskat Vıgodı v Sglajivanii Protivoretçiy.” (Zıtlıkların Ortadan Kaldırılmasında Çözüm Yolları) *Mejdunarodnaya jizn*, No. 2 (2003): 28-34.

Malışeva, Dina. “Problemı Bezopasnosti na Kavkaze” (Güney Kafkasya’nın Güvenlik Sorunları). http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/05.malishr.shtml (Erişim: 07.02.2003).

Media Forum. “Rusya’nın Ermenistan’a Verdiği 800 Milyon Dolarlık Yeni Silahların Listesi Su Yüzüne Çıktı.” http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=azp&age=00&article_id=20090108032400605 (Erişim: 11.11.2011).

Mnatsakanyan, A.Ş. *O Literature Kavkazskoy Albanii* (Kafkas Albanyası Edebiyatı Hakkında), Erevan: izdatelstvo Akademiya Nauk Armyanskoy SSR, 1969

Mustafa, Aziz. “Vasiteçilerden Növbeti Riyakarlıg.” *Zaman Gazetesi*, 19 Mart 2008.

Natsionalnoe Sobranie Armenii Ratifiçirovalo Ustav Organizatçii Dogovora o Kollektivnoy Bezopasnosti (Ermenistan Milli Meclisi Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü Tüzüğünü Onayladı). <http://www.newsru.ru/allnews/155192/> (Erişim: 15.04.2003).

Nersisyan, M.G. *İz İstorii Russko-Armyanskih Otnoşeniy (Rus-Ermeni İlişkileri Tarihinden)*. Erevan: izdatelstvo Akademiya Nauk Armyanskoy SSR, 1956.

Nesirov, Elman. *Azerbaycan-ABŞ Münasibetleri (1991-1997)*. Bakü: Kanun Yayınları, 1998.

Novikova, Gayane. “Implications of the Russian-Georgian War in the Nagorno-Karabakh Conflict: Limited Maneuverability”. *Caucasus Edition*. <http://caucasusedition.net/analysis/implications-of-the-russian-georgian-war-in-the-nagorno-karabakh-conflict-limited-maneuverability>. (Erişim: 18.09.2012).

Paul, Amanda. “Nagorno-Karabakh – A Taking time bomb”, *European Policy Center*. http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1148_nagorno-karabakh.pdf. (Erişim: 18.12.2012).

Şahinoğlu, Elhan. “Rusya-Ermenistan Askeri İşbirliğine Karşı Türkiye-Azerbaycan İşbirliği”. *21. Yüzyıl Enstitüsü*. <http://www.21yyte.org/tr/yazi.asp?ID=5350&kat1=1> (Erişim: 02.12.2003).

Şavrov, Nikolay. *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye: Predstoyaşaya Rasprodaja Mugani İnorodtsam. (Güney Kafkasya'da Rus İşinin Yeni Tehditleri)* Sankt-Petersburg: reprint izdaniya, 1911.

Şihaliyev, Emin. "Psihologičeskaya i Religioznaya Podopleka Armyanskogo Voprosa." (Ermeni Meselesi'nin Psikolojik ve Dini Boyutu) *Jurnal "Naslediyey"*. No. 6/48 (2010): 48-51.

Şihaliyev, Emin. "The Armenian Question in the Context of the Clash of Civilizations and Geopolitical Interests, Its impact on Armenia-Azerbaijani Relations and Vision of the Near Future." *Review of Armenian Studies*. No. 27 (2013): 89-129.

Şihaliyev, Emin. *Ermenistan-Azerbaycan Münakaşası Sivilizasyalararası Münasebetler Kontekstinde*. Bakü: Elm ve Tehsil yayıncıları, 2011.

Şihaliyev, Emin. *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü*. Ankara: Naturel yayıncılık, 2004.

Şiriyev, Zaur. "Azerbaycan'ın Karabağ Politikası ve Stratejik Vizyonu." *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*. Cilt 6/12 (2011): 88-117.

Şostakoviç, S.V. *Diplomatiçeskaya Deyatelnost A.S.Griboyedova. (A.S.Griboyedov'un Diplomatik Faaliyetleri)* Moskova: izdatelstvo Sotsialno-ekonomiçeskoy literaturı, 1960.

Ter-Petrosyan, Levon. "Voyna ili Mir? Vremya Prizadumatsya." (Savaş yoksa Barış? Düşünme Zamanı) *Gazeta "Respublika Armeniya."* Erevan. No. 209/1534 (5 Kasım 1997).

Ulubabyan, B.A. *Oçerki İstoriy Vostoçnogo Kraya Armenii. (V-VII vv.) (Ermenistan'ın Doğu Eyaletlerinin Tarihi Kompozisyonları V-VII.Yüzyıllar)* Erevan: izdatelstvo Akademiya Nauk Armyanskoy SSR, 1982.

USAK. *Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*. Ankara: USAK Raporları, No. 11-07 (2011).

Vartanyan, Artyom. "Problema Uregulirovaniya Konflikta v Nagornom Karabahe i Rol Mejdunarodnih Organizatçiy." (Dağlık Karabağ'da Sorunun Çözülmesi Meselesi ve Uluslararası Örgütlerin rolü). Moskva 2011, tema dissertatçii i avtoreferata po VAK 23.00.04. <http://www.dissercat.com/content/problema-uregulirovaniya-konflikta-v-nagornom-karabakhe-i-rol-mezhdunarodnykh-organizatsii>. (Erişim: 25.10.2012).

Yenikolopov, İ.K. *Griboyedov i Vostok. (Griboyedov ve Doğu)* Erevan: izdatelstvo Aypetrat, 1954.

Kendi Kaderini Tayin Kavramının Hukuki ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of the Political and Legal Aspects of Self
Determination Concept

Teslim: 22 Nisan 2015

Onay: 11 Mayıs 2015

Volkan TATAR*
Nuri Gökhan TOPRAK**

Öz

Kendi kaderini tayin kavramı, uluslararası ilişkiler disiplininin en tartışmalı kavramlarından birisidir. Kavramın farklı zaman ve mekânlarda, çeşitli uluslararası ilişkiler aktörlerince sadece hukuki veya siyasi bir anlam yüklenerek kullanılmış olması, bu tartışmalı durumun devam etmesinin ardında yatan temel sebeptir. Bu çalışma kendi kaderini tayin kavramını toplumların doğal bir hakkı olarak kabul eden yaklaşımlar ile kavramın siyasi anlamına ağırlık veren yaklaşımlar arasında süregelen tartışmaları değerlendirecektir. Değerlendirme sırasında ise kavramı tarihsel gelişimi içerisinde ve farklı uluslararası aktör düzeylerinde ele alan Liberal, Marksist, Muhafazakâr ve Radikal yorumlar dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kendi Kaderini Tayin, Temel Haklar Teorisi, Tercih Teorisi.

Abstract

The concept of self-determination is one of the most controversial concept in international relations discipline. The main reason behind this controversial case is the sole legal or political usage of the concept by various international relations actors in different times and areas. This study will evaluate the ongoing discussions between the approaches that accept the concept as a natural right of societies and the approaches that emphasize the political meaning of the concept. During this evaluation, Liberal, Marxist, Conservative and Radical interpretations, which deal with the concept regarding to its historical progress and various international actor levels, are taking into consideration.

Keywords: Self Determination, Primary Right Theories, Choice Theories.

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF Dekan Yardımcısı, Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Arş. Gör. Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde tartışmalarla birlikte pek çok gelişmeye de kaynaklık eden kavramlardan biri, ulusların *kendi kaderini tayin* (self determination) kavramıdır. *Kendi kaderini tayin*, I. Dünya Savaşı sonrasında büyük imparatorlukların parçalanmasıyla ortaya çıkan nispeten yeni ve küçük devletlerin kurulması süreciyle uluslararası ilişkiler çerçevesinde tartışılmaya başlanan bir kavram olmuştur. Ancak kavramın tarihsel kökleri Orta Çağa ya da Batı Avrupa'daki sosyal uyanışa dayanmaktadır.¹

Kendi kaderini tayin, köken itibariyle Avrupa'yla, *halk egemenliği* ilkesi etrafında şekillenmesiyle de liberal demokrasi ile yakından ilişkilidir. Diğer taraftan, tarihsel süreçteki çeşitli kullanım ve anlaşılma biçimleri doğrultusunda kavram, içsel ve dışsal olarak farklı kuramlar ve coğrafyalarda yeni anlamlar da kazanmıştır. *Kendi kaderini tayinin* kazanmış olduğu bu yeni anlamları ortaya koymaya çalışmak, kavramın hukuki ve siyasi özelliklerini anlama yolunda faydalı olacaktır.

Bu çalışmada, ilk olarak *kendi kaderini tayin* kavramının içsel ve dışsal anlayışa göre ne ifade ettiği, kavramı ele alan farklı kuramlar açısından anlatılacaktır. Çalışmanın devamında kavramın muhafazakâr ve radikal yorumları, II. Dünya Savaşı sonrasında sömürgelerin bağımsızlık mücadeleleri bağlamında ele alınacaktır. Elde edilecek bulgular eşliğinde çalışmanın sonucunda ulaşılmaya planlanan nokta, *kendi kaderini tayin* kavramının hukuki veya siyasi yönlerinden hangisinin daha ağır bastığını ortaya koyma çabası olacaktır.

1. BİR KAVRAM OLARAK “KENDİ KADERİNİ TAYİN”

Kökene Avrupa'ya dayanan *kendi kaderini tayin* kavramı, temel olarak *halk egemenliği* ilkesine dayandırılabilir ve özellikle liberal düşünce akımı içerisinde önemli bir yere sahiptir.² Kavramın uluslararası ilişkiler disiplini özelinde kullanımını Fransız İhtilâli'ne dayandırılanların çoğunlukta olduğu rahatlıkla söylenebilir.³ Nitekim kendi kaderini tayin, Fransız İhtilali sonrasında, Fran-

¹ Kendi kaderini tayin etme kavramını 'kişinin kendi mezhebini serbestçe belirleme hakkı' çerçevesinde ele alarak kavramın tarihsel köklerini Orta Çağ'a dayandıran düşünürlere örnek olarak bkz: Philip Allott, "Absolute Right or Social Poetry?," *Modern Law of Self-Determination*, ed. Christian Tomuschat, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993, 183-188. Kendi kaderini tayin kavramını 'el değiştiren toprakların üzerinde yaşayan halkların kendi kaderini belirlemesi' bağlamında ele alarak kavramın köklerini 1688 İngiliz Devrimi'nde arayan bir başka örnek için bkz: İlyas Doğan, "Siyasal Bir İlke Olarak Halkların Kendi Geleceğini Belirleme İlkesine Devletler Hukuku Açısından Bakış," *Kamu Hukuku Arşivi*, Cilt: 9, Sayı: 1, (Adalet Yayınevi, Mart 2006), 2-3. Kavramın köklerini 'Batı Avrupa'nın sosyal uyanışında arayan' düşünürlere örnek olarak bkz: Alfred Cobban, *The Nation State and National Self-Determination*, (New York: Thomas Y. Crowell Company, 1970), 39; Miroslav Hroch, "National Self-Determination from Historical Perspective," *Nations of Nationalism* içinde (ed.) Sukumar Periwal, (Budapeşte: Central European University Press, 1995), 65-82.

² Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000), 530.

³ Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği* (İstanbul: İstanbul Yöneliş Yayınları, 1998), 27.

sız dış politikasının temel prensiplerinden birisi olmuştur. Yine aynı dönemde kavrama, uygulama anlamında, özel bir ilgi duyan lider Napoléon Bonaparte olurken; kavram bazı noktalarda Napoléon'un işgal politikasını meşrulaştırma görevini görmüştür. Farklı tanımlamalarına bakılırsa, bir devletin insan unsurunun kendi hükümetini seçmesi ya da halkın idaresi altında yaşadıkları veya yaşayacakları hükümet şeklini seçme hakkı⁴ gibi beşeri unsurun yönetilme isteği vurgusu da ön planda olabilmektedir. Buradan hareketle siyasal alanda ulusların, kendi kaderini belirleme hakkı olduğu düşüncesine kaynaklık etmesi, aslında ulus egemenliğinin de bir sonucu olduğu ileri sürülebilir⁵.

Kavramın genel hatlarıyla anlaşılması açısından uluslararası belgelerde kapladığı yer önem arz etmektedir. Bu noktada Milletler Cemiyeti (MC)'nin kurulması, kurumun daha önce görülmemiş ölçüdeki küreselliği sebebiyle, uluslararası ilişkiler açısından dönüm noktasıdır. MC ile devletler karşılaştıkları sorunları kurumsal bir yapı içerisinde, uluslararası hukuk zemininde ve geniş bir ölçekte ele alma fırsatı bulmuşlardır. Fakat MC bünyesinde gerek kendi kaderini tayin kavramının bir *hak* olarak yeniden tanımlanması gerekse küresel çapta uygulanması anlamında çok da fazla gelişme görüldüğü söylenemez.⁶

MC'nin dağılmasının ardından devletlerarası ilişkilerin yeni kurumsal sahnesi olan Birleşmiş Milletler (BM)'de ise *kendi kaderini tayine* verilen önem artmış, kavram BM Şartında yer almıştır. Şartın I. Bölümünde kavram, *Amaç ve İlkeler* başlıklı 1. maddenin 2. alt başlığında, “Uluslararası, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş, dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak”⁷ ifadesi içerisinde kendine yer bulmuştur. Ayrıca 1. maddenin 4. alt başlığında “bu ereklerle ulaşılması yolunda ulusların giriştikleri eylemlerin uyumlaştığı bir odak olma” ifadesiyle, kavramla ilgili madde de dâhil olma üzere, amaçlar bölümündeki tüm maddelerin, BM Şartı gereği, uyumlaştırma amacının olduğu dikkati çekmektedir⁸. BM Antlaşması'nın IX. bölümünde yer alan *Uluslararası Ekonomik ve Sosyal İşbirliği* başlıklı bölümün 55. maddesinde de, “Uluslararası halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş, barışçıl

⁴ M. Akif Küçük, “Uluslararası Hukukta Self-Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri,” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12 (2004), 261 http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/M.Akif%20K%C3%9CT%C3%9CK%C3%87%C3%9C/259-276.pdf

⁵ Abdullah Uz, “Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı,” *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt:3, No:9 (2007), 61.

⁶ MC'nin kendi kaderini tayini, devletlerin egemenlik alanının içerisinde görmüş ve onların iznine bağlamıştır. Örneğin MC kendisine başvuru alan Aaland Adası (Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazandığı zaman Finlandiya toprakları içerisinde kalan; fakat üzerinde İsveçli çoğunluğun yaşadığı ada) davasında bu yöndeki görüşünü net olarak belirtmiştir.

⁷ UN Documents, *Birleşmiş Milletler Şartı*, 20.05.2009, <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>

⁸ UN Documents, *Birleşmiş Milletler Şartı*, 20.05.2009, <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>

ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını yaratmak üzere...” denilerek tekrar vurgu yapılmıştır⁹. Ayrıca 1970’de BM’nin kuruluşunun 25. yılı sebebiyle yapılan kutlamada, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Devletler Hukuku’nun temel prensiplerini saptayan “Friendly-Relations Declaration”, yedi prensipten biri olarak Self-Determinasyon hakkını ilan etmiştir¹⁰. Soğuk Savaş’ın sonlanmasını da simgeleyen Almanya’nın birleşmesinde de yine bu hakkın kullanıldığına vurgu yapılmıştır.¹¹

Kendi kaderini tayin etme kavramı tarih içerisinde çeşitli dönemlerdeki kullanım ve anlaşılma biçimleri açısından farklılıklar içerse de, uluslararası ilişkiler disiplini bağlamında içsel ve dışsal vurgular noktasında olmak üzere temelde iki tür üzerinden ele alınmaktadır.¹² Kavramı “belirli özelliklere sahip bir topluluğun kendi yönetim biçimini seçme özgürlüğü” olarak gören içsel vurgu, daha çok *çoğunluk hükümeti* ve *temsili hükümet kavramlarını* öne çıkartan liberal kuramcılar tarafından geliştirilmiş bir *kendi kaderini tayin* tanımıdır.¹³ Öte yandan *kendi kaderini tayini* “belli özelliklere sahip bir topluluğun yabancı bir güce bağımlı olmadan ayrı bir devlet olarak örgütlenmesi” bağlamında ele alan dışsal vurgular, genel olarak, Marksist kuramcılar tarafından benimsenmiştir.¹⁴ Uluslararası ilişkiler disiplininin diğer pek çok kavramı üzerinde de mutabık olmaktan uzak olan bu iki kuramın *kendi kaderini tayine* dair farklı görüşleri, kavramın hukuki ve siyasi boyutlarının kavramsal temelini anlama yolunda önem arz etmektedir.

1.1. Liberal Kuram ve Kendi Kaderini Tayin Kavramı

Liberal kuram, bireylerin devletin ihlal etmemesi gereken hak ve özgürlüklerinin bulunduğu esasına dayanmaktadır. Bu bağlamda devletlerin meşruiyeti bireylerin bu hak ve özgürlükleriyle doğrudan ilişki içerisinde. Bir devletin bireyin hak ve özgürlüklerine karşı sistematik ve ısrarlı bir şekilde tecavüz etmesi durumunda, o devletin ülkesinde yaşayan bireylerin başka bir ülkeye göç etme, direnme veya ayrılma hakları bulunmaktadır. *Klasik liberal* kuram olarak bilinen bu çerçevede, *bireylerin* hakları üzerine temellendiği için, *ulusal kendi kaderini tayin* hakkına dair doğrudan bir tez üretmemiştir.¹⁵ Ancak “li-

⁹ UN Documents, *Birleşmiş Milletler Şartı*, <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter9.shtml>, 20.05.2009

¹⁰ Ayşe Füsün Arsava, “Self-Determinasyon Hakkı ve Kosova,” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 5, No.17 (2009), 4.

¹¹ Arsava, *Self-Determinasyon Hakkı ve Kosova*, 4.

¹² Kendi kaderini tayin etme kavramını bu çerçevede ele alan bazı çalışmalar için bkz: Salvatore Senese, “External and Internal Self-Determination,” *Social Justice*, Vol. 16, No.1 (Spring 1989), 19-25; David Raic, *Statehood and the Law of Self-Determination*, (The Hague: Kluwer Law International, 2002), 226.

¹³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Dış Politika Analizi* (İstanbul: Der Yayınları, 2012), 680.

¹⁴ Sönmezoğlu, *Uluslararası Dış Politika Analizi*, 680.

¹⁵ Michael Freeman, “The Right to Self Determination,” *The Rights of Nations: Nations and Nationalism in a Changing World* içinde (Der.) M. Desmond Clarke ve Charles Jones, (New York: St. Martin’s Press ve Cork University Press, 1999), 53.

beral teorinin *ulusal kendi kaderini tayine* bireylerin temel haklarının güvence altına alınması koşuluyla izin verebileceğini söylemek mümkündür”.¹⁶

1.1.1. Temel Haklar Teorisi

Liberal kuram içerisinde *kendi kaderini tayin* hakkında ortaya atılan teorilerden ilki *temel haklar* teorisidir. Temel haklar teorisine göre, “bir grup adaletsizliğe maruz kalmasa bile kendi kaderini tayin ilkesine göre ülkeden ayrılma genel hakkına sahiptir”.¹⁷ Temel haklar teorisi öncelikle liberalizmin en temel değerinin bireysel özerklik hakkı olduğu varsayımına dayandırılmış ve bu doğrultuda temellendirilmiştir. Buradan hareketle bireysel özerklik kişilere hem özgürce birlik oluşturma hem de bu birlikten çıkma hakkını vermektedir. Bu bağlamda siyasi bir topluluğun meşruiyeti üyeliğin gönüllü olmasına bağlıdır, bir başka deyişle demokratik meşruiyet için bireylerin rızası esastır ve yurttaşlar sadece kendi rızaları vasıtasıyla siyasi yükümlülük almaktadır.¹⁸

Sonuç olarak *rıza*, siyasi yükümlülük için gerekli bir şart olarak aranıyor ve ayrıca serbestçe verilebiliyorsa, yine serbestçe geri çekilebilir. Bunun anlamı ise, yaşamlarını sürdürdükleri devlette mutlu olmayanlar, devletlerine verdikleri onaylarını geri çekebilirler ve *rıza* gösterecekleri alternatif bir devlet kurabilirler.

1.1.2. İyileştirici Haklar Teorisi

Liberal kuram içerisinde *kendi kaderini tayinin* en önemli ve en çok başvuru alan teorisi *iyileştirici haklar (haklı neden)* teorisidir. Bu teoriye göre, bir ulusal topluluğun meşruiyeti bireylerin haklarına saygı gösterilmesine bağlıdır.¹⁹ Eğer bireysel haklara saygı gösteriliyorsa *ulusal kendi kaderini tayin* hakkı talep edilememekte ve ayrılma hakkı tanınmamaktadır.²⁰ Ayrılma ya da *ulusal kendi kaderini tayin hakkı* yalnızca ciddi ve ısrarlı şekilde insan hakları ihlalleri olması ve başka hiçbir seçeneğin kalmaması halinde ortaya çıkmaktadır. Aynı teorinin daha radikal bir versiyonuna göre ise eğer insan haklarına gösterilen saygıda ilerleme kaydedilecekse *kendi kaderini tayin* hakkı tanınmaktadır.²¹

İyileştirici haklar teorisi kuramcılarında Allen Buchanan çalışmalarında *iktisadi ayrımcılığı* da ayrılma için önemli bir gerekçe olarak görürken, zamanla

¹⁶ Hüseyin Kalaycı, “Kendi Kaderini Tayinin Liberal Teorileri,” *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı. 47-48 (Yaz-Sonbahar 2007), 68.

¹⁷ Allen Buchanan, “Theories of Secession,” *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 26, No.1 (1997) 40.

¹⁸ Harry Beran, *The Consent Theory of Political Obligation*, (London: Croom Helm Publishers, 1987), 36, 41.

¹⁹ Buchanan, “Theories of Secession,” 34-41.

²⁰ Wayne Norman, “The Ethics of Secession as the Regulation of Secessionist Politics”, *Self Determination and Secession* içinde (Der.) Margaret Moore, (Oxford: Oxford University Press, 1998), 41-43.

²¹ Michael Freeman, *The Rights of Nations*, 53.

değiştirdiği düşüncesi nedeniyle kültürlerin korunmasına çok az değer atfetmiştir. Buchanan'a göre, liberaller kültürel açıdan çoğulcu devletlere değer vermemelidir, çünkü *kültürel kendi kaderini tayin* adına ayrılma sonsuz bölünürliğe yol açabilecektir. Ayrıca kültürel ayrılma büyük ihtimalle ciddi insan hakları ihlallerine yol açacaktır.²²

İyileştirici haklar teorisi bir yandan fazla liberalken, bir yandan da fazla devletçi, otoriter ve muhafazakâr olmakla itham edilmiştir.²³ Açık bir şekilde haksız ve kötü muamele görmedikleri sürece hiçbir gruba ayrılma hakkı tanımayan iyileştirici haklar teorisi kuramcıları, bu açıdan bakıldığında statükocu bir yaklaşım sergilemektedir.

1.1.3. Tercih Teorisi

Liberal kuram içerisinde *kendi kaderini tayin* üzerine çalışmalar, *ayrılma* ve *siyasal boşanmanın ahlakiliği* hakkındaki üç temel varsayım üzerinden gelişmiştir. Bu varsayımlardan bir diğeri olan *tercih teorisi*, ayrılmayı düşünen grubun farklı bir ulusal grup ya da adaletsizlik kurbanı olmasını gerekli görmeyen, ayrılacak toprakta oturanların çoğunluğunun ayrılmayı kabul etmesini yeterli gören oldukça esnek bir anlayışa sahiptir.²⁴ Temsilcileri arasında Harry Beran, Rainer Bauböck, Daryl Glaser gibi kuramcıların bulunduğu *tercih teorisi*, *kendi kaderini tayinin* kolektif yönünden çok yurttaşların siyasal özgürlüklerine ve tercihlerine yaptığı vurguyla liberal kuramın bireyciliğini yansıtırken, kavramın liberal kuram içerisindeki en radikal yorumuna sahip olmuştur.

Tercih teorisi, liberal kuramın *özgürlük*, *halk egemenliği* ve *çoğunluk yönetiminin meşruiyetine* dayanmaktayken, *kendi kaderini tayin* yoluyla kurulacak yeni devlet,

- Bağımsız bir devletin sorumluluklarını yerine getiremeyecek denli küçükse;
- Ayrılması ahlaken ve pratik olarak mümkün olduğu halde kendi içindeki alt gruplara ayrılma hakkına izin vermeye hazır değilse ya da çeşitli nedenlerle ayrılamayan alt gruplarını sömürme veya onlara baskı yapma uğraşındaysa,
- Var olan bir ülkenin sınırlarıyla kuşatılmışsa veya
- Mevcut ülkenin kültürel, iktisadi veya askeri olarak çok temel bir ye-

²² Allen Buchanan, *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec* (San Francisco: Westview Press, Oxford, 1991), 48-51.

²³ Kai Nielsen, "Liberal Nationalism, Liberal Democracies, and Secession," *The University of Toronto Law Journal*, Vol. 48, No. 2 (1989), 270.

²⁴ Harry Beran, "A Liberal Theory of Secession," *Political Studies*, Vol. 32 (1984), 30.

rini işgal ediyorsa *tercih teorisi* söz konusu bu yeni devletin kurulmasına karşı çıkmaktadır.²⁵

Tercih teorisi kuramcıları *kendi kaderini tayinin* gerçekleşmesi için her bireyin rızasını ön plana çıkartarak kavramın siyasal yönüne ağırlık verirler. Ancak *tercih teorisi* günümüzde mevcut tüm devletlerin, vatandaşların rızasından önce ortaya çıkmış olmasına, diğer bir deyişle, “bireylerin bütünü olan olarak ulusların kendi kaderini tayin edememiş olmalarına” bir cevap verememektedir.

1.2. Marksist Kuram ve Kendi Kaderini Tayin Kavramı

Marksizm’in *kendi kaderini tayin* için başlıca hareket noktası *enternasyonalizm*²⁶ ilkesidir. Karl Marx ve Friedrich Engels’in *Komünist Manifesto* başlıklı eserinde, “işçilerin vatani yoktur”²⁷ ibaresiyle ifade edilen bu ilke, ulusal sınırlara dayanmayan bir toplumun kurulması hedefini yansıtmaktadır. Bu bağlamda ulus kavramını bir sorun olarak ele alan Marksizm’in bir diğer ilkesi Marx’ın ifadesiyle, “başka ulusu ezen ulus özgür olamaz”²⁸ ilkesidir. Bu ilke, Lenin’in de üzerinde ısrarla durduğu ezen ulus-ezilen ulus ayrımının Marksizm’de yapılmasını şart koşar. Ezen ve ezilen uluslar arasındaki güvensizlik ortamı aşılardan ulusların gönüllü ve eşit bir birliğine doğru yol alınmayacağına inanan Marksist kuramcılar *kendi kaderini tayini* bu güvensizliğin aşılması için araç olarak kullanmaktadır.²⁹

Kendi kaderini tayin kavramının tarihsel içeriği itibariyle proleter sosyalist nitelikte olmayıp köklerini, Fransız burjuva devriminden gelen demokratik ilkelerde ve ulusların eşitliği fikrinde bulduğu kabul edilmektedir. Bu her ulusun, uluslar ailesinin eşit bir üyesi olarak kendi kaderi üzerinde kendisinin söz hakkına sahip olması ve diğer devlet sahibi uluslar gibi kendi devletini kurma hakkına sahip bulunması anlamına gelmektedir.

20. yüzyılın başında *Avusturya Marksizmini* temsil eden kuramcılar³⁰ ulusal sorunun *kültürel özerklik* altında birtakım kültürel haklarla çözüleceğini

²⁵ Harry Beran, *A Liberal Theory of Secession*, 30-31; Robert W. McGee, “Secession Reconsidered,” *Journal of Libertarian Studies*, Vol. 11, No.1 (Autumn 1994), 11-12.

²⁶ Enternasyonalizm tanımı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Dış Politika Analizi*, 55.

²⁷ Karl Marks, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar Birinci Cilt*, Çev. Muzaffer Ardos, Sevim Belli, Ahmet Kardam ve Kenan Somer (Sol Yayınları, Aralık 1976), 40.

²⁸ Karl Marks, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar Birinci Cilt*, 41.

²⁹ Levent Toprak, “Lenin Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkından Vaz mı Geçmişti?,” *Marksist Tutum Dergisi*, Sayı: 6 (Eylül 2005).

³⁰ Avusturya Marksizmi 19. yüzyıl sonlarından 1934 yılına kadar özellikle Viyana’da gelişen, en önemli temsilcileri arasında Max Adler, Otto Bauer, Rudolf Hilferding ve Karl Renner’in bulunduğu marksist düşünce okuludur.

savunmuşlardır.³¹ Aynı dönemde diğer bazı Marksist kuramcılar iktisadi değerlendirmelere dayanarak yeni ulus-devletlerin kurulmasının imkânsızlığı sonucuna varmıştır. Bu temelde Marksist kuramcılar *kendi kaderini tayini* “küçük ulusların milliyetçiliğini desteklemek” olarak nitelemişlerdir.³²

Kendi kaderini tayin hakkındaki gerek kuramsal açıklamalarıyla gerekse aktif siyasetteki uygulamalarıyla Vladimir Lenin, Marksist kuramcılar arasında ön plana çıkmaktadır. Lenin, 20. yüzyılın başında Marksist kuramcılar arasında tartışılan iki yaklaşıma karşı kararlı bir mücadele vererek, ulusal sorunun özü itibariyle kültürel ya da ekonomik değil politik bir sorun olduğunu vurgulamıştır. Lenin her iki yaklaşımın da yanlış olduğunu ve birincisinin doğrudan ikincisinin ise dolaylı olarak ezen ulusa fayda sağladığını iddia etmiştir.³³ Lenin, Marksistlerin prensip olarak daha büyük birimlerden yana olmakla birlikte, ezilen ulusları zorla birlik altında tutmanın buna hizmet etmeyeceğini de savunmuştur. Bu bağlamda ezilen uluslar kendi kaderlerini özgürce kendileri tayin etme hakkına sahip olduklarında ayrılmaya daha az meyilli olacaklardır. Nitekim bu teoriye göre, Çarlık Rusyası’nın bünyesinde bulunan uluslar, Lenin’in önderlik ettiği Ekim Devriminin 1 numaralı kararnamesiyle tanınan kendi kaderini tayin hakkını kullanarak önce bağımsızlıklarına kavuşmuş, ardından bu ulusların çoğu, kendi iradeleriyle ve gönüllü olarak diğerleriyle federasyon temelinde bir araya gelmişlerdir.

Sonuç olarak, Marksist kuram kendi kaderini tayini, liberal kuramdan daha ötede, siyasi bir olgu olarak ele almıştır. Liberal kuramlar arasında temel haklar, kendi kaderini tayine hukuki bir zemin hazırlayan teori olarak ön plana çıkarken, iyileştirilmiş haklar teorisi hukuki olduğu kadar siyasi özellikleriyle de aynı kavramı ele almıştır. Tercih teorisi ise liberal kuram çerçevesinde kendi kaderini tayine en çok siyasi anlam yükleyen teori olmuştur.

2. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI BAĞIMSIZLIK MÜCADELELERİ VE KENDİ KADERİNİ TAYİN KAVRAMI

19. ve 20. yüzyıllarda yaşayan düşünürler arasında cereyan eden *kendi kaderini tayinin* hukuksal ve siyasal yönleri hakkındaki teorik tartışmalar, II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra bağımsızlığını ilan etmek isteyen topluluklar ile bu toplulukların bağlı olduğu devletler arasında yaşanan somut gerilimlere kavramsal bir çerçeve hazırlamıştır.

Bağımsızlığını ilan etmek isteyen topluluklar ve bu toplulukların bağlı olduğu devletler arasında özellikle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) platformunda yaşanan gerilimler *kendi kaderini tayinin*, *dışsal* olarak

³¹ Tom Lewis, “Marxism and Nationalism,” *International Socialist Review*, Issue 13 (August-September 2000).

³² Levent Toprak, *Lenin Ulusların*.

³³ Oral Çalışlar, “Ezen Ulus Milliyetçiliği, Ezilen Ulus Milliyetçiliği,” *Radikal Gazetesi*, 22 Eylül 2009.

nitelediğimiz boyutu üzerinden cereyan etmiştir. Bu bağlamda II. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık mücadelesi veren toplulukları temsil eden *Bağlantısızlar* grubu kavramın *radikal kendi kaderini tayin yorumunu*, genellikle eski sömürgeci Batı ülkelerinden oluşan grup ise *kavramın muhafazakâr yorumunu* öne çıkarmıştır.

Kendi kaderini tayin hakkında yaşanan tartışmaları BMGK platformunda dile getiren bu *yorumları* bu çerçeveden aktarmak, kavramın uygulanma noktasında ne kadar hukuki ne kadar siyasi bir kavram olduğuna dair daha detaylı bir görüş sunacaktır.

2.1. Kendi Kaderini Tayin Kavramının Muhafazakâr Yorumu

Bu çalışmada liberal kuramın *tercih teorisinden* bahsedilirken, bir topluluğun hangi şartlar altında *kendi kaderini tayin* yoluyla devlet kuramayacağı açıklanmaya çalışılmıştır. *Kendi kaderini tayinin muhafazakâr yorumunun* temel argümanları kısmen *tercih teorisinin* bu kavramsal çerçevesinde oluşmuştur. Sadece ‘gerekli şartları yerine getirmiş bazı toplulukların’ *kendi kaderini tayin etme* hakkının olduğuna dair görüş, pratikte karşılığını Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson’ın genellikle evrensel terimler kullandığı halde *Müttefiklere* ait sömürgeleri dışarıda bırakan *kendi kaderini tayin* anlayışında bulmuştur.³⁴

Muhafazakâr yorumun bir başka argümanı, *kendi kaderini tayinin* tüm uluslar tarafından uygulanabileceği, ancak *ulus* ve *halk* kavramlarının hangi anlamda kullanıldığının muğlak olduğudur. Bu argümana göre *kendi kaderini tayin* bir hak olarak ele alındığında sadece *Müttefiklerin* denizaşırı sömürgelerindeki halkları değil, Balkanlar, Doğu ve Orta Avrupa, Orta Doğu bölgelerindeki dil, din, kültür, vb. ortaklık taşıyan etnik topluluklar ve azınlıkları da kapsamalıdır.³⁵ *Belçika Tezi* olarak da bilinen bu argümanın ardında yatan sebep ise “ilk önceleri Sovyetler Birliği”ne ve sonradan da bağımsızlığını yeni kazanmış olup ulusal entegrasyon açısından bir dizi sorunu bulunan bazı ülkelere bu kavramın doğrudan kendilerine karşı da kullanılabileceğini göstererek, onları bu kavramın sömürgelere ilişkin olarak uygulanmasını desteklemekten vazgeçmeye zorlamaktır”.³⁶

Muhafazakâr yorumun temel argümanları arasında son olarak ‘uluslararası hukukta ister halk olsun ister ulus, hiçbir grubun *kendi kaderini tayin* adı altında bir hakkının bulunmadığı’ iddiasından bahsedeceğiz. Bu argümana göre *kendi kaderini tayin* uluslararası hukukta oldukça belirsiz bir şekilde yer alan, uygulanabilirlikten uzak “moral bir sloganır”.³⁷

³⁴ Wilson’ın kendi kaderini tayin kavramına ilişkin görüşleri için bkz: Michla Pomerance, “The United States and Self Determination. Perspectives on the Wilsonian Conception,” *American Journal of International Law*, Vol. 70, No.1 (January 1976), 1-27.

³⁵ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Dış Politika Analizi*, 688-689.

³⁶ Rupert Emerson, *Sömürgelerin Uluslaşması: Asya ve Afrika Halklarının Ortaya Çıkışları*, çev. Türkaya Ataöv, (Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1965), 298.

³⁷ Bu görüşe bir örnek için bkz: Allen Buchanan, *Legitimacy and Self-Determination: Moral*

2.2. Kendi Kaderini Tayin Kavramının Radikal Yorumu

BM içerisinde *Bağılantısızlar* ve onların savlarını destekleyen ülkeler tarafından benimsenen kendi kaderini tayin etmenin radikal yorumu, temelde uluslararası hukuku sadece Batı Avrupalı devletlerin kendi deneyimleri çerçevesinde geliştirdikleri bir disiplinden çok, uluslararası sistemin diğer üyelerinin de katkılarıyla oluşması gereken bir kurallar dizisi olarak gören anlayışa sahiptir. *Radikal yorumcu* anlayış bu noktadan hareketle *kendi kaderini tayin etme hakkını* çeşitli anlaşmalar, bildirgeler, devlet yetkilerinin açıklamaları, bilim adamlarının yazıları ve BM Antlaşması gibi uluslararası hukukun kaynağını oluşturan kanunlar ile saptanan ve giderek uluslararası hukukun genel ilkeleri arasında kendine yer bulan bir hak olarak görmektedir.³⁸

Radikal yoruma göre, muhafazakâr yorumun, kendi kaderini tayinin kullanılmasını önleyecek bir gerekçe olarak BM Antlaşması'nın 2 (7). maddesinde yer alan "BM Genel Kurul kararlarının bağlayıcı olamayacağı"nı göstermesi, hem *bona fide* (iyi niyetli yorum) anlayışının hem de devlet pratiğinin bu ülkelerde dikkate alınmadığını göstermektedir.³⁹ Öte yandan, BM Antlaşması'nın Genel Kurul'a "...devletlerarası hukukun tedrici gelişmesi ve kanunlaşmasını teşvik etmek..." görevini ve hakkını veren 13. maddesi bu görüşü destekler nitelikte kullanılmaktadır.⁴⁰

Bu noktada belirtmemiz gereken diğer bir husus Genel Kurul'un 05 Şubat 1952'de 545 (VI), 16 Aralık 1952'de ise 637 (VII) sayılı kararlarına değin BM Antlaşması'nda *kendi kaderini tayinin* bir ilke olarak yer alırken, bu kararlarla birlikte kavramın bir *hak* haline dönüşmesidir.⁴¹ Bu dönüşümün diğer bir kilometre taşı da 14 Aralık 1960'ta Genel Kurul'un 1514 (XV) sayılı kararıyla "Sömürge Altındaki Ülke ve Halklara Bağımsızlık Verilmesi Hakkında Bildirge" adıyla anılan manifesto içerisinde yer alan "...bütün halklar kendi kaderini tayin hakkına sahiptir..." ifadesini kabul etmesidir.⁴²

Foundations for International Law, (Oxford: Oxford University Press, 2007), 401-424.

³⁸ Bu tür görüşe örnek için bkz: M. K. Nawaz, "The Meaning and Range of the Principle of Self-Determination," *Duke Law Journal*, Vol 14, Issue 1 (1965), 99-101.

³⁹ Rosalyn Higgins, *The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations* (New York: Oxford University Press, 1963), 101-102; Veronique de Weichs de Wenne, "The Question of Self-Determination," *Yearbook 1996: Unrepresented Nations and Peoples Organization* (The Hague: Kluwer Law International, 1997), 170-172.

⁴⁰ Faruk Sönmezsoğlu, *Uluslararası Dış Politika Analizi*, 681.

⁴¹ 545 Sayılı kararın aslı için bkz. UN General Assembly, "Inclusion in the International Covenant or Covenants on Human Rights of an article relating to the right of peoples to self-determination," *Resolutions Adopted on reports of the Third Committee*, 1952, 36 <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/068/00/IMG/NR006800.pdf?OpenElement> ; 637 Sayılı kararın aslı için bkz. UN General Assembly, "The Right of peoples and nations to self-determination," *General Assembly Seventh Session*, 1952, 26, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/079/80/IMG/NR007980.pdf?OpenElement> ; Konu hakkında daha detaylı değerlendirme için bkz: Heather A. Wilson, *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*, (New York: Oxford University Press, 1988), 75-76; Joshua Castellino, *International Law and Self-Determination: The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post-Colonial 'National' Identity*, (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2000), 31-33.

⁴² UN General Assembly, "Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and

*Radikal yorumun bir diğer argümanı, kendi kaderini tayinin, kavrama siyasi bir boyut kazandıracak olan ayrılmadan farklı olduğudur. Radikal yorumcuların, kendi kaderini tayin hakkıyla bağımsızlığını kazanan bölgelerin sömürgeci ülkenin toprak bütünlüğüne dâhil olmadığı yönündeki iddiası bu argümanı desteklemek için kullanılmıştır. Nitekim Bağlantısızlar sömürge toplulukların bağımsızlıklarını kendi kaderini tayin etme hakkına dayanarak desteklerken, Nijerya’da Biafra’nın, Kıbrıs’ta ise Türk tarafının bağımsızlık taleplerini ayrılma olarak nitelendirerek, Belçika Tezi’nin pratiğe dönüşmesine karşı önlemler almışlardır.*⁴³

BM Genel Kurul pratiklerinden çıkarılabilecek sonuçlardan ilki, başta Batı Avrupa’da yer alan sömürgeci devletler olmak üzere, *kendi kaderini tayin etmeyi muhafazakâr* bir şekilde yorumlayan grup, kavramı siyasallaştırarak, mevcut avantajlı konumlarını korumak istemesidir. İlk olarak kavramın uluslararası hukukta var olmadığı, daha sonra kavramın *hak* olsa bile evrensel olmayacağı, nihayetinde evrensel bir hak olduğu takdirde bağımsızlığını kazanan sömürgeler içerisinde de uygulanabileceğine dair *muhafazakâr* argümanlar, kavramın siyasallaştırılmasının evreleri olarak sayılabilir.

BM Genel Kurul pratiklerinden çıkarılabilecek sonuçlardan diğeri ise *Bağlantısızlar* Grubunun ya da bağımsızlığını kazanmaya çalışan sömürge topluluklarının, kavramdan elde edecekleri siyasi avantaj doğrultusunda kavramı hukuksal bir zemine oturtmaya dair göstermiş oldukları araçsallaştırmaya yönelik çabadır. Bu noktadan hareketle BM Genel Kurul pratiğinde *kendi kaderini tayinin, muhafazakâr yorumcu* grup tarafından doğrudan, *radikal yorumcu* grup tarafından ise dolaylı olarak siyasallaştırıldığı sonucuna varmaktayız.

3. GÜNÜMÜZDE KENDİ KADERİNİ TAYİN KAVRAMI

Günümüzde sayıları üç binin üzerine çıkan etnik, dinsel ya da etno-dinsel farklılıklara dayalı ayrılıkçı hareketler, *kendi kaderini tayin* çerçevesinde ülkesel devlet yapılarını sorgulamaya yönelmektedirler.⁴⁴ *Kendi kaderini tayin* iddiasıyla çıkan bu hareketler, seçilen *kendi kaderini tayin* yorumuna göre, temel insan haklarından birinin uygulanması yolunda mücadele veren *ulusal kurtuluş hareketleri* ya da uluslararası hukukta pek de yeri olmayan bir kavramın kullanılması yolu ile modern devletin varlığını zorlayan *ayrılıkçılık*

Peoples,” *Resolutions Adopted without Reference to a Committee*, Fifteenth Session, 1960, 67, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/152/88/IMG/NR015288.pdf?OpenElement>, 12 Ocak 2015.

⁴³ Bu noktada radikal yorumun kendi kaderini tayin hakkını, sömürge döneminden kalan sınırlar içerisindeki toprak parçasındaki egemen çoğunluğa verdiğinden bahsedebiliriz. Benzer bir değerlendirme için bkz: Isabelle Schulte-Tenckhoff, “Treaties, Peoplehood, and Self Determination: Understanding the Language of Indigenous Rights,” *Indigenous Rights: In the Age of the UN Declaration* içinde (Der.) Elvira Pulitano, (New York: Cambridge University Press, 2012), 78.

⁴⁴ Charles W. Kegley Jr. ve Eugene R. Wittkopf, *World Politics: Trend and Transformation*, 5th ed., (New York, St. Martin’s Press, 1995), 189-195.

hareketler olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵ Bu bağlamda, *kendi kaderini tayin* günümüz dünyasında bir bakıma çelişkili bir anlam taşımaya devam etmektedir. *Kendi kaderini tayin*, bir yandan mevcut devletler sistemine dâhil birçok birimi parçalamaya yönelik siyasi bir araç olarak görülürken, diğer yandan yeni kurularak, devletler sistemi içerisinde yer alan birçok ülkenin varoluş sürecinde bir hak olarak ele alınabilmektedir.

Günümüzde uluslararası sistem içerisinde yaklaşık 200 devlet karşımıza çıkmaktadır. Bu devletler içerisinde ise yeni bir devlet kurmak isteyen sayısı üç binden az olmayan çeşitli alt gruplar bulunmaktadır. *Kendi kaderini tayini* yalnızca uluslararası hukukun evrensel bir ilkesi olarak görmek, teoride, sayısı üç binden az olmayan bu alt grupların da kendi devletlerini kurması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Çağımızda, niteledikleri insan toplulukları açısından, tanım olarak hala bir mutabakatın sağlanamadığı *ulus, halk, etnik grup, dinsel grup* gibi soyut ve muğlak kavramlar doğrultusunda uluslararası sistemde yeniden bir düzenlemeye gitmenin, insan topluluklarının 21. yüzyıldaki somut ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verebileceği tartışmaya açıktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, ilk olarak *kendi kaderini tayin* kavramının siyasi ya da hukuki boyutlarını, teorik olarak çizmeye çalışan liberal kuramla Marksist kuramın yaklaşımları incelenmeye çalışılmıştır. Daha sonra aynı kavramın pratikte ele alınmış biçimleri kavramın muhafazakâr ve radikal yorumları çerçevesinde incelenmiştir. Günümüzde *kendi kaderini tayin* kavramının nasıl ele alındığından kısaca bahsederek de inceleme nihayetlendirilmiştir.

Bulgular eşliğinde, ister siyasi ister hukuki olsun, kavramı ele alan her görüşün, şu veya bu şekilde, mutlaka siyasi bir amaca temas ettiği görülmektedir. Kanaatimizde “*kendi kaderini tayin* kavramı tabiatı gereği siyasidir” açıklaması, amacını aşan bir açıklamadır. Fakat bu noktada unutulmaması gereken husus, kuramcılar veya liderler tarafından *kendi kaderini tayinin* ele alınmış ve varılmak istenen nihai hedef doğrultusunda, siyasi yönü ağır basan bir kavram haline evrilmiş olduğudur.

Diğer bir sonuç ise, *kendi kaderini tayin* kavramının *kimin, hangi konudaki* kaderi sorularına verebildiği cevaba daırdır. Bugüne dek, bireylerin iktisadi/siyasi, insan topluluklarının kültürel, ulusların ise öz yönetsel ihtiyaçlarına yönelik cevap niteliği taşıyan *kendi kaderini tayin* kavramının, aynı öznelerin salt hukuki ve evrensel ihtiyaçlarına cevap bulunana dek, hukuki yönünün her zaman siyasi yönüne göre daha hafif kalacağı aşikârdır. Ulaşılan bulgular sonucunda, özetle diyebiliriz ki *kendi kaderini tayin* kavramı, mevcut yaklaşımlar ve pratikler doğrultusunda, siyasi karakteri daha baskın olan bir kavramdır.

⁴⁵ Ulusal kurtuluş yorumu için bkz. Castellino, *International Law and Self-Determination*, 102-104; ayrılıkçı yorumu için bkz: Brian Beary, “Should There be a Right of Self-Determination?,” *Congressional Quarterly Global Researcher*, Vol. 2, No. 4 (April 2008), 91-95; Amitai Etzioni, “The Evils of Self-Determination,” *Foreign Policy*, No.89 (Winter 1992-1993), 21-35.

KAYNAKÇA

Allott, Philip. "Absolute Right or Social Poetry?." *Modern Law of Self-Determination* içinde (Der.) Christian Tomuschat, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993.

Arsava, Ayşe Füsün. "Self-Determinasyon Hakkı ve Kosova." *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 5. No.17 (2009): 1-21.

Beran, Harry. *The Consent Theory of Political Obligation*. London: Croom Helm Publishers, 1987.

Birleşmiş Milletler. *Birleşmiş Milletler Şartı*. <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>, 20.05.2009

Buchanan, Allen. "Theories of Secession." *Philosophy and Public Affairs*. Vol. 26. No.1 (1997).

Buchanan, Allen. *Legitimacy And Self-Determination: Moral Foundations for International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Buchanan, Allen. *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. Boulder: Westview Press, 1991.

Castellino, Joshua. *International Law and Self-Determination: The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post-Colonial 'National' Identity*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2000.

Cobban, Alfred. *The Nation State and National Self-Determination*. New York: Thomas Y. Crowell Company, 1970.

Çalışlar, Oral. "Ezen Ulus Milliyetçiliği, Ezilen Ulus Milliyetçiliği." *Radikal Gazetesi*, 22 Eylül 2009.

De Weichs de Wenne, Veronique. "The Question of Self-Determination." *Yearbook 1996: Unpresented Nations and Peoples Organization*. The Hague: Kluwer Law International, 1997.

Doğan, İlyas. "Siyasal Bir İlke Olarak Halkların Kendi Geleceğini Belirleme İlkesine Devletler Hukuku Açısından Bakış." *Kamu Hukuku Arşivi*. Cilt: 9. Sayı: 1 (Mart 2006).

Emerson, Rupert. *Sömürgelerin Uluslaşması: Asya ve Afrika Halklarının Ortaya Çıkışları*. (çev.) Türkkaya Ataöv. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1965.

Etzioni, Amitai. "The Evils of Self-Determination." *Foreign Policy*. No.89 (Winter 1992-1993).

Freeman, Michael. "The Right to Self-Determination." *The Rights of Nati-*

ons: *Nations and Nationalism in a Changing World* içinde (Der.) M. Desmond Clarke ve Charles Jones. New York: St. Martin's Press - Cork University Press, 1999.

Hroch, Miroslav. "National Self Determination from Historical Perspective." *Nations of Nationalism* içinde (Der.) Sukumar Periwal. Budapest: Central European University Press, 1995.

Higgins, Rosalyn. *The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations*. New York: Oxford University Press, 1963.

Kalaycı, Hüseyin. "Kendi Kaderini Tayinin Liberal Teorileri." *Liberal Düşünce Dergisi*. Sayı: 47-48 (Yaz-Sonbahar 2007).

Kegley Jr. Charles W. ve Eugene R. Wittkopf. *World Politics: Trend and Transformation*. 5th ed. New York: St. Martin's Press, 1995.

Kütükçü, M. Akif. "Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 12 (2004): 259-276.

Lewis, Tom. "Marxism and Nationalism." *International Socialist Review*. Issue 13 (August-September 2000).

Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Seçme Yapıtlar Birinci Cilt*. (Çev.) Muzaffer Ardos, Sevim Belli, Ahmet Kardam ve Kenan Somer. Sol Yayınları, Aralık 1976.

McGee, Robert W. "Secession Reconsidered." *Journal of Libertarian Studies*. Vol. 11. No. 1 (Autumn 1994).

Nawaz, M. K. "The Meaning and Range of the Principle of Self-Determination." *Duke Law Journal*. Vol 14. Issue 1 (1965): 82-101.

Nielsen, Kai. "Liberal Nationalism, Liberal Democracies, and Secession." *The University of Toronto Law Journal*. Vol. 48. No. 2 (Spring 1998): 253-298.

Norman, Wayne. "The Ethics of Secession as the Regulation of Secessionist Politics." *Self Determination and Secession* içinde (Der.) Margaret Moore. Oxford: Oxford University Press, 1998.

Pomerance, Michla. "The United States and Self Determination. Perspectives on the Wilsonian Conception." *American Journal of International Law*. Vol. 70. No.1 (January 1976).

Raic, David. *Statehood and the Law of Self-Determination*. The Hague: Kluwer Law International, 2002.

Schulte-Tenckhoff, Isabelle. “Treaties, Peoplehood, and Self Determination: Understanding the Language of Indigenous Rights.” *Indigenous Rights: In the Age of the UN Declaration* içinde (Der.) Elvira Pulitano. New York: Cambridge University Press, 2012.

Senese, Salvatore. “External and Internal Self-Determination.” *Social Justice*. Vol. 16. No.1 (Spring 1989): 19-25.

Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.

Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Dış Politika Analizi*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Beşinci Baskı. İstanbul: Der Yayınları, 2013.

Tibi, Bessam. *Arap Milliyetçiliği*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

Toprak, Levent. “Lenin Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkından Vaz mı Geçmişti?.” *Marksist Tutum Dergisi*. Sayı: 6 (Eylül 2005).

Uz, Abdullah. “Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı.” *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*. Cilt.3. Sayı. 9 (2007): 60-81.

Wilson, Heather A. *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*. New York: Oxford University Press, 1988.

PKK'nın Laiklik Söylemi: “Truva Atı” İslam’dan Demokratik İslam Kongresi’ne

PKK’s Laicism Discourse: From “Trojan Horse” Islam to the Democratic Islam Congress

Teslim: 27 Haziran 2015

Onay: 1 Temmuz 2015

Erkan ERTOSUN*
Didem TOMASLAR**

Öz

Bu makale, örgütün kuruluş döneminden günümüze kadar PKK'nın laiklik söylemini incelemektedir. Çalışmada örgütün laiklik söyleminin hangi temel kavramlar ekseninde şekillendiği, söylemin geçirdiği değişim süreci ve bu değişimin belirleyici nedenleri araştırılmaktadır. İncelemeye PKK kurucu lideri Öcalan başta olmak üzere örgüt ileri gelenlerinin yazılı eserleri, sözlü açıklamaları ve örgütün yayın organlarındaki yazılar kaynaklık etmektedir. Makale, PKK'nın laiklik söyleminin örgütün ideolojisinden daha çok konjonktürel ve işlevsel nedenlere dayandığını öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *PKK, Öcalan, Laiklik, Söylem Analizi, Türkiye, Kürt Sorunu*

Abstract

This article analyzes the discourse of laicism of the Kurdish militant group PKK since its birth to today. It seeks to explain the basic tenets of the laicist discourse of the organization, the process of change in this discourse and the decisive factors behind this change. The main sources of this analysis are the written and oral texts of the leading actors of the organization including its founding leader Öcalan and the texts in the organization's printed media. This article argues that the laicism discourse of the PKK relies mainly on conjunctural and functional reasons rather than the ideology of the organization.

Keywords: *PKK, Öcalan, Laicism, Discourse Analysis, Turkey, Kurdish Question*

* Yrd. Doç. Dr., Turgut Özal Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

Kürt sorunu ve bu soruna bağlı olarak gelişen PKK (*Partiya Karkeren Kurdistan* / Kürdistan İşçi Partisi) terörü, 1980'lerin başından bu yana Türkiye gündeminde öncelikli bir yer işgal etmektedir. Başlangıçta büyütülmemesi gereken bir konu olarak yaklaşılacak sorun, 1990'larda Türkiye'nin en önemli güvenlik tehdidi seviyesine yükselmiştir; ne var ki meselenin artan önemi, sorunun güvenlik ve ekonomik kalkınma boyutu ile sınırlı olarak ele alınmasını engellememiştir. İlk kez Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde sorunun kimlik boyutu devlet adamları düzeyinde dillendirilmeye başlanmışsa da, konunun sosyo-kültürel boyutunun ciddi seviyede ele alınmaya başlanması için 2000'li yılları beklemek gerekecektir. Sorunun devlet tarafından algılanma ve tanımlanma biçiminin akademik çalışmalara da yansıdığı yadsınamaz bir gerçektir. Arif Bingöl tarafından kaleme alınan *Kürt Sorunu Bibliyografyası*'ndaki¹ kapsamlı analizin de gösterdiği gibi, Türkiye'de Kürt sorunu üzerine yapılan çalışmaların büyük bir bölümü konuyu terör ve güvenlik ekseninde ele almaktadır. Hâlbuki devletin çok geniş imkânlarıyla yürüttüğü silahlı mücadeleye, özellikle 1990'lardaki kapsamlı askeri operasyonlara ve 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan'ın ele geçirilmesine rağmen sorunun terör boyutunun bitirilemeyeceği, konunun bir güvenlik meselesinden ibaret olmadığını göstermektedir.

Çözümün en önemli aşaması, sorunun doğru tanımlanması ve sorunun aktörlerinin doğru anlaşılması ile başlar. Bu açıdan sorunun güvenlik boyutu kadar siyasi, sosyal ve kültürel yönlerine odaklanması gereklidir. Şüphe yok ki PKK, 1978'de kuruluşundan bu yana Kürt sorununun başat aktörlerinden biridir. Silahlı bir terör örgütü olmasının yanında ideolojik söylemi ile Kürt halkı üzerinde oldukça önemli ve artan bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla, Kürt sorununun isabetli bir analizi için PKK'nın da kapsamlı ve çok boyutlu biçimde anlaşılması zorunludur. Bu çalışmada PKK'nın laiklik söylemine odaklanılarak örgütün ideolojik, sosyal ve kültürel açıdan anlaşılmasına katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Laiklik konusu, Kürt sorunu ve terör gibi Türk siyasetinin en can alıcı tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Milli Güvenlik Konseyi'nin 1990'ların ilk yarısında ayrılıkçı terörü öncelikli tehdit olarak tanımlaması,² ikinci yarısında ise buna irticanın eklenmesi³ dikkat çekici bir durumdur. Yani, ülke bütünlüğünün ve laiklik ilkesinin korunması, Türkiye için öncelikli ulusal güvenlik meselesidir. Bu noktada, devletin ulusal bütünlüğüne yönelik

¹ Arif Bingöl, *Kürt Sorunu Bibliyografyası* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014).

² Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kısılacısında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde (Der.) Gencer Özcan ve Şule Kut, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1998), 334.

³ Gencer Özcan, "Ana Muhalefet Hükümetinin Orta Doğu Politikasından Kesitler", *Onbir Aylık Salтанat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi* içinde (Der.) Gencer Özcan, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1998), 219-220.

tehdit olarak görülen PKK'nın, başka bir öncelikli hassasiyet alanı olan laiklik konusuna nasıl yaklaştığı ilgi çekici bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında, 1990'larda bariz bir biçimde karşımıza çıkan durum, temelde Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinden kaynaklanmaktadır ve her dönem için geçerlidir. Etnisite ve din, kurucu ideolojinin belirlediği Türk ulusal kimliğinden dışlanmış;4 dışlanan unsurlardan biri olan etnisite temelli bir ideolojik ve silahlı mücadele yürüten PKK'nın diğer dışlanan bir unsur olan dine yaklaşımı ve laikliği nasıl tanımladığı önemli ve ilgi çekici bir konudur.

PKK'nın laiklik söylemini ele alan bu çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılacaktır. Söylem analizi, sözlü veya yazılı bir metni mesajın niteliği, mesajı verenin amaçları ve dinleyiciler üzerindeki etkisi bakımından incelemeyi amaçlayan bir yöntemdir. Söylem analizinin sosyal bilimlerdeki önemi, dilin basit bir iletişim aracı olmanın ötesinde sosyal yaşamın merkezinde ve yaşamı inşa edici bir sosyal faaliyet olduğu varsayımına dayanır.5 Nitekim Michael Foucault da "Dil [...] düşüncenin çözümlenmesi'dir: basit bir parçalara ayırma işlemi değil de, düzenin mekân içinde derinlemesine ihdas edilmesidir"6 sözleriyle söylemin analiz edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, PKK'nın kendine has bir dil geliştirdiği, bu dilin kendi özgün koşulları altında bazı anlamlar taşıdığı ve böylelikle genelde Kürt halkı özelde örgüt üyeleri üzerinde bir tesir hâsıl etmenin amaçlandığı bir gerçektir. Örneğin, "Git, özeleştirini ver" ifadesi, PKK çevresinde aşına olunan bir söylemdir. Burada özeleştirinin kendi başına değerli olmasından öte bir anlam söz konusudur. O da alıcıda bıraktığı etkidir. O halde söylem, tek başına kelimelerin birbirine bağlanması değildir, alıcı ile bütünleşir. Militanların özeleştirini verme alışkanlığı, kendini yenileyen bir yetersizlik/suçluluk hissine kapılmalarına mı -ki böyleyse lidere bağlılığı artırabilir- yoksa PKK'nın iddia ettiği gibi ideolojik olarak kendilerini geliştirmeye mi yol açtığı araştırılmayı bekleyen bir sorudur. PKK, büyük oranda kurucu ideolojisine dayandırdığı, ancak değişen koşulların doğurduğu pragmatik ihtiyaçlara göre de şekillenen söylemini, Kürt halkını etkilemek, militan kazanmak, mevcut militanlarının örgüte ve ideolojiye bağlılığını pekiştirmek ve geniş çevreye mesaj vermek gibi farklı amaçlar için kullanmaktadır. Nitekim örgütün yayın organı *Serxwebun* dergisinde 1990 yılında yayımlanan bir yazıda "Hiç kimse bizim kadar söz gücünü ve ikna gücünü kullanmadı"7 denerek örgüt için söylemin ne denli etkin bir araç olduğuna işaret edilmektedir.

4 Bu konuda detaylı bir analiz için bkz. Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

5 Hilal Çelik ve Halil Ekşi, "Söylem Analizi," *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 1, Sayı 27, 101.

6 Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay) (Ankara: İmge Kitabevi, 2013), 134.

7 "PKK'lı Olmak Her Koşulda Yeniden Doğuş Yapabilmektir," *Serxwebun*, Sayı 108 (1990), 10. <http://www.serxwebun.org/arsiv/108/files/assets/downloads/page0010.pdf> (Erişim: 8 Mart 2015)

PKK'nın kurucusu ve lideri olarak Abdullah Öcalan'ın kuruluş döneminden hapiste geçirdiği günlere kadar örgüt üyeleri ve örgüte sempatiyle bakan Kürt halkı üzerinde önemli bir etkisi söz konusudur. PKK'nın laiklik söylemine odaklı bu çalışmada da öncelikle ve ağırlıklı olarak Öcalan'ın kitapları ve açıklamalarına başvurulacaktır. Ayrıca çalışma, diğer PKK kurucu ve yöneticilerinin açıklamaları, örgütle ilişkili yayın organlarında yer alan metinler ve Kürt sorununu ve örgütü yakından izleme fırsatı bulmuş kişilerle yapılan mülakatlar ile desteklenecektir.

Söylem analizi literatüründeki önemli bir kavram olarak metinlerarasılık (intertextuality), hem geçmişte hem de günümüzde tüm metinlerin başka diğer metinler ile bağlantılı olduğunu iddia eder.⁸ Bu bağlamda, makalede, gerek Öcalan'ın gerekse diğer PKK kaynaklarının aynı dönemdeki veya farklı zamanlardaki metinlerinde laiklik ekseninde belirli kavram ya da konulara nasıl göndermede bulunduğu, bunlar arasında nasıl bir bağ/ilişki kurulduğu ve bu göndermelerin zaman içinde değişip değişmediği incelenecektir. Buradan yola çıkarak makale, şu araştırma sorularına cevap bulmayı amaçlamaktadır: PKK'nın laiklik söyleminde öne çıkan temel kavram ve yaklaşımlar nelerdir? Bu söylem hangi motivasyon kaynaklarından beslenmektedir? PKK'nın laiklik söyleminde nasıl ve ne ölçüde bir değişim yaşanmıştır? Bu değişim hangi nedenlerle açıklanabilir?

Makale, PKK'nın laiklik söyleminin yapısal (ideolojik) nedenlerden ziyade konjonktürel ve işlevsel gereklerin doğurduğu pragmatik mülahazalarla şekillendiğini iddia etmektedir. Makalede öncelikle laiklik kavramı, Türkiye'de laiklik tartışmaları ve bu tartışmalar içinde PKK'nın konumu ele alınacaktır. Ardından örgütün laiklik söylemi; kuruluş dönemi ve 1980'ler, 1980'lerin sonu-1990'lar ve 2002 sonrası olmak üzere üç bölüme ayrılarak incelenecektir.

1. LAİKLİK, TÜRKİYE'DE LAİKLİK TARTIŞMALARI VE PKK

Laiklik, devletin dini esaslara göre yönetilmemesi ve dinlere eşit mesafede olması biçiminde tanımlanabilir. Daver'e göre, laiklik, devlet işlerinin ve hukuk kurallarının dine göre düzenlenmemesi ve devletin tarafsız biçimde din ve düşünce hürriyetine saygı göstermesidir.⁹ Kışlalı, laik devleti, dine karşı olarak değil dinsel kurallara göre düzenlenme zorunluluğu olmayan devlet biçiminde tarif etmektedir.¹⁰ Eroğul ise laikliğin düşünce özgürlüğü, sınıf savaşı ve Atatürkçülük zemininde açıklanabileceğini ifade ettikten sonra kendisi buna bir dördüncü kategori ekleyerek, laikliği, tıpkı mülkiyet ve kişi güvenliği gibi vatandaşlara tanınmış "özel bir hak" olarak tanımlamaktadır.¹¹

⁸ Ruth Wodak, "Introduction: Discourse Studies-Important Concepts and Terms", *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences* içinde (Der.) Ruth Wodak & Michal Krzyzanowski, (New York: Palgrave Macmillan, 2008), 3.

⁹ Bülent Daver, *Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF yayınları, 1955), 3-7.

¹⁰ Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi* (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), 152.

¹¹ Cem Eroğul, "Özel Bir Hak Olarak Laiklik," *Ankara Üniversitesi SBF Yayınları* 46, Sayı 1

Laiklik ve sekülerlik birbirinin yerine sıkça kullanılan kavramlar olsa da bu iki kavramın kaynağında ve kullanım alanlarında bir takım farklılıklar söz konusudur. Dinsel olanın dünyevi olana bağlanması yani dinin siyasetin otoritesi altına girmesi anlamındaki sekülerleşme kavramı Protestonlar tarafından kullanılmıştır. Din ve siyasal iktidar arasında gerçek bir ayrılığı ifade eden laikleşme ise Katolik dünyaya ait bir kavramdır.¹² Oran ise laiklik kavramının devlet ve devlet politikasıyla ilgili, sekülerliğin ise topluma ilişkin bir kavram olduğunu ifade etmektedir.¹³ Sekülerleşme dinin prestijinin azalması iken laiklik siyasi bir projeye işaret etmektedir. Laik olmayan bir devletin seküler toplumu, laik olan bir devletin seküler olmayan toplumu bulunabilir.¹⁴ Türkiye’deki yaygın söylemde laiklik-sekülerizm ayrımı yapılmayıp, ekseriyetle laiklik ifadesi kullanıldığından dolayı bu makalenin genelindeki söylem analizinde laiklik kavramının kullanılması; bu söylemlerin Türkiye’de yaşayan Kürt toplumuna etkisinin sorgulandığı kısımlarda ise sekülerleşme kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

Laiklik, Türkiye’de geçmişten bugüne çok tartışılan bir kavramdır. Bu, entelektüel seviyede bir tartışma olmanın ötesinde siyasi ve toplumsal boyutlarıyla bir saflaşma, ayrışma, hatta sıcak bir çatışma alanı haline dönüşmüştür. Öncelikle, Türkiye’de laikliğin tanımı üzerinde bir uzlaşmaya varıldığını söylemek mümkün değildir. Türkiye’de laiklik tartışmalarının kökeninde siyasi cepheleşmeler yatmaktadır. Feyzioglu’nun ifadesiyle din ve devlet işlerine bakış açılarında farklılıklar, laiklik tanımlarındaki ayrışmaya yol açmaktadır.¹⁵ PKK da 1980’lerden günümüze Türkiye’deki laiklik tartışmalarının bir aktörü olarak rol almıştır. Örneğin, 1990’da Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay’ın istifasının laikliğin zarar görmesi kaygılarına dayandırılması gündeme gelince, örgütün yayın organı *Serxwebun* dergisinin Aralık 1990 sayısında irtica tehdidi algısının tamamen sahte ve ikiyüzlü, kamuoyunu aldatıcı nitelik taşıdığı iddia edilmiştir:

“Ordunun irticaya karşı olduğunu, Torumtay’ın Özal’a karşı laikliği savunmak için istifa ettiğini söylemek tam bir yalancılık ve saptırmadır. [...] İrtica ile mücadele safsatası Kemalist rejimin en temel taktiğidir. [...] Elbette TC’nin temel gücü ordu olduğuna göre bu taktiği en çok uygulayan güç o olmaktadır. Daha Kemalizmin şekillendiği dönemde bile, işçi ve köylü hareketleri ya irtica hareketleri olarak veya

(1991), 183.

¹² Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete* (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 149-150.

¹³ Baskın Oran, “Laiklik-Sekülerlik”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980* içinde (Der.) Baskın Oran, (İstanbul: İletişim, 2011), 22.

¹⁴ Volkan Ertit, “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik,” *Akademik İncelemeler Dergisi* 9, Sayı 1 (2014), 103.

¹⁵ Turhan Feyzioglu, *Atatürkçü Düşünce, Türk İnkılabının Temel Taşı: Laiklik* (Ankara: AAM, 1992), 106.

irtica ile bağlantılı oldukları gerekçesiyle ezilmiştir. Bütün Kürt isyanları irticaya karşı mücadele adı altında kamuoyu aldatılarak, iç ve dış ilerici çevrelerin bile desteği sağlanarak bastırılmış, ezilmişlerdir. Bu yılın başlarında ısrarla MİT tarafından İslami Kürt Partisi yaratılmaya ve PKK ile ilişkilendirilmeye çalışılması boşuna değildir.¹⁶

Türkiye'deki laiklik tartışmalarının kökeni, laiklik ilkesinin benimsendiği ve uygulamaya konulduğu Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanmaktadır. Kuru, bu süreci, din-devlet ilişkileri açısından belirleyici bir "tarihi bağımlılığın" ortaya çıktığı "kritik dönem" olarak nitelendirmektedir.¹⁷ Modern devletin inşasında yeni rejimin önündeki en büyük mücadele öznesi, hâkim din ile monarşinin birlikteliğini simgeleyen *devr-i sabık*'ın varlığıdır. *Devri-sabık*'ın varlığının pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye örneğindeki en önemli sonucu, 'devr-i sabık'a muhalif olan din karşıtı hareketlerin gelişmesidir. Modernleşmenin ve aydınlardaki pozitivist eğilimin başlangıcı olan Osmanlı Devleti'nin son döneminde, sorunların kaynağı olarak İslami kurumların sorumlu tutulmasında ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla Türkiye'de laikliğin, demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak görülmesinde monarşinin din ile bütünleşmesi etkilidir. Monarşiye karşı çıkan cumhuriyetçi laikler, dinin kamusal rolüne, siyasete, hatta topluma etkisine karşı tavrı almışlardır.¹⁸ Sonuç olarak, imparatorluktan ulus devlete geçişin temel ayaklarından biri laiklik ve özellikle laikliğin katı ("dışlayıcı") anlamda yorumlanmasıdır.

Ne var ki Türk modernleşmesinin genel seyrine paralel olarak, laikleşme de devlet marifetiyle tepeden inmece bir anlayışla hayata geçirilmek istenmiştir. Devlet yönetiminde laikliğe geçiş, Anadolu'nun büyük kısmını oluşturan köylü nüfusta kafa karışıklığı meydana getirmiştir. Bu kafa karışıklığının devlete karşı bir ayaklanmaya dönüşmesinin en çok bilinen ve dikkat çekici bir örneği, 1925 yılında Anadolu'nun güneydoğusunda Şeyh Said önderliğinde gerçekleşen ayaklanmadır. İsyanın nedenleri üzerine farklı görüşler bulunmakla birlikte, ayaklananların öne sürdüğü en önemli gerekçe, halifeliliğin kaldırılması başta olmak üzere devleti ve toplumu dinden uzaklaştırdığına inanılan reformlardır. Gerçekten de laiklik ilkesinin "benimsetilmesi" sürecinde Cumhuriyet'in en çok zorluk yaşadığı topluluklardan biri, geleneksel İslami değerlere ve kurumlara bağlılığı ile öne çıkan Kürtler'dir. Bu bağlamda, 1970'lerin sonunda kurulan PKK'nın, bir taraftan devletin en önemli hassasiyet alanlarından biri olan toprak bütünlüğü ve üniter yapıya bir tehdit olarak ortaya çıkması, diğer yandan devletin büyük değer atfettiği laiklik ilkesine Kürt halkının yaklaştırılmasına katkıda bulunması ilginç bir durum oluşturmaktadır. Buradan hareketle, PKK'nın dine, laikliğe ve din-devlet ilişkilerine bakışının nasıl olduğu,

¹⁶ "Türkiye'de Son Siyasal Durum ve İyice Dayatan Devrimci Görevler," *Serxwebun*, Sayı 108 (1990), 13. <http://www.serxwebun.org/arsiv/108/#/12/> (Erişim: 8 Mart 2015)

¹⁷ Ahmet T. Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 26.

¹⁸ *A.g.e.*, 31.

hangi kavramlar ve saikler ekseninde şekillendiği ve zaman içinde ve değişen koşullar altında ne ölçüde değiştiğinin ortaya konması önem arz etmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bu hususlar, örgütün kuruluşu ve 1980’ler, 1980’lerin sonu-1990’lar ve 2002’den günümüze kadar olmak üzere üç tarihsel döneme ayrılarak incelenecektir.

2. KURULUŞ DÖNEMİ VE 1980’LER: “SÖMÜRGEÇİLERİN AJAN KURUMU” TARİKATLAR VE “TRUVA ATI” İSLAM

Günümüzde tesiri görelî olarak azalmış olsa da, aşiret ve tarikatlar eskiden beri Kürt halkının siyasi ve sosyal yapısı üzerinde en etkili kurumlardır. PKK’nın bölge insanına anlatmaya çalıştığı sosyalist ideolojinin yaygınlaşmasının ve devlete karşı ulusal direniş çağrısının önündeki en büyük engel, bu döneme kadar çoğu zaman devletle işbirliği içinde hareket etmiş aşiret ve tarikatlardır. Bundan dolayı, örgüt, en yoğun biçimde kuruluş sürecinde olmak üzere, bu iki kuruma karşı her dönemde olumsuz tavır almıştır. Nitekim Öcalan, İmralı yargılamasında örgütün şiddet kullandığı dönemi 1984’ten öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmakta; silahlı mücadelenin 1984 öncesinde bölgedeki ağalara ve şeyhlere, 1984 sonrasında ise devlete karşı yürütüldüğünü ifade etmektedir.¹⁹ Bölgede feodal yapının mirası olarak değerlendirilen bu kurumlarla mücadele, her şeyden önce ideolojik bir zorunluluk olarak görülmüştür. Kuruluş dönemi, PKK söyleminde ideolojik tutumun etkisinin en bariz hissedildiği süreçtir. Bu dönemde PKK, aşiret ve tarikatların “emperyalist” Türk devletine bağlılığı sağlayan ve Kürt ulusal kimliğinin gelişmesine engel olan kurumlar olduğunu iddia etmektedir. Kürtlerin benimsediği Sünnî İslam anlayışının “ululemre itaat” düsturu çerçevesinde devlete bağlılığı telkin etmesi ve etnik milliyetçiliğe hoş karşılamaması, etnik temelli bir isyan hareketi olan PKK’nın İslam’a olumsuz yaklaşmasına yol açmıştır. Nitekim Öcalan, ilk baskısı 1978’de yapılan *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)* adlı kitabında İslam’ı ve aşiretleri, Kürtlerin ulusal direncini kıran sömürgeçilerin “Truva atı” olarak tanımlamıştır:

“İslamlık, Kürt’ün beyninde ve yüreğinde milli inkârı hazırlayan ve kaleyi içten fethetme rolü oynayan bir ‘Truva Atı’ gibidir. Düşünce ve duygu alanında günümüze kadar etkisini duyuran İslamlık, Kürdistan’ı her işgal edenin elinde aynı rolü oynamıştır. Mezhepleri ve tarikatlarıyla yerli ve yabancı feodallerin elinde sömürüyü gözleme, ümmetçiliği geliştirme, milli değerleri unutturma aracı haline gelen İslamlık, Ortaçağ’dan günümüze kadar Kürtlerde milli direnme ruhunu öldüren en büyük ideolojik araçtır. Feodal dönemde Kürtlerin tarihine İslamlık gibi sokulan bir ‘Truva Atı’ da, hainleşen aşiret reisleri ve feodallerdir. Arap egemenliğinin temsilcileri olarak Arap ve Kürtlerden

¹⁹ Arslan Tekin, *İmralı’daki Konuk* (İstanbul: Paraf Yayınları, 2013).

oluşturulan ve kendilerine “şeyh”, “seyit”, “mir”, “emir” gibi lakaplar takılan bu feodaller güruhu, Kürdistan tarihinde en hain kuşaklardan birini oluşturur.”²⁰

Abdullah Öcalan, dini dogmaları Kürt halkının dünyayı doğru yorumlamasının önündeki en önemli engellerden biri olarak görmektedir. Bundan dolayı, örgütün öncelikli amaçlarından biri, bu engellerin kaldırılması için mücadele etmek olarak belirlenmiştir:

“Halkımız dünyayı birçok yönden yanlış ve daha çok dini dogmaların ışığında yorumlamaktadır. [...] O halde gerek militanın bu geri düşünceleri aşarak düşünce kapasitesini ve dünyaya bakış açısını geliştirmesi ve gerekse halka doğru bir bakış açısını benimsetmesi bizim toplumumuzda çok büyük önem taşıyan bir olaydır. Ve bu inkârcı ve çağdışı anlayışlara karşı mücadeleyi gerektirir.”²¹

Öcalan, dini dogmaların Kürt halkı üzerinde egemen olmasının arkasında bölgede etkin olan şeyhleri ve din âlimlerinin bulunduğunu öne sürmektedir. Öcalan, bunları “İslam emperyalist ekollerinin ajan temsilcileri” olarak tanımlamaktadır: “İslam'ın Kürt milli rengine bürünmesi sağlanmadı. Bazı tarikat ve mezhepler var. Bir Said-i Nursî, bir Şeyh Sait var. Hepsi İslam emperyalist ekollerin ajan temsilcileri durumundadır.”²²

PKK'nın kuruluş döneminde genelde dine ve özelde bölgedeki tarikatlara olumsuz yaklaşımının arkasında ideolojik saiklerden daha çok bölgede bir alan kapma mücadelesi bulunmaktadır. Gündoğan, PKK'nın bu dönemde İslam'ı “Truva atı”, tarikatları ve şeyhleri ise “emperyalistlerin ajanı” olarak tanımlamasına ilişkin sorumuza verdiği cevapta bu gerçeği şöyle dile getirmektedir:

“Kürdistan'daki egemen güçlerinin, Türk sistemiyle yeni muhalefete kendini var etme imkânı vermeyen bir bütünleşmesi vardı. Bu soluk aldırılmaz ittifak, piyasaya girmek isteyen yeni muhalefete, yerli egemenlerle onları temsil eden tüm ilişkilere cepheden ve doğrudan bir saldırıyı gerektiriyordu. [...] Onun özgünlüğü, sözünü ettiğiniz “Truva atı”, “sömürgecilerin ajan kurumu” gibi tanımları, kendi dışındaki Kürt örgütlerini de kapsayacak şekilde kullanmasıydı. Bir diğer deyişle alanı PKK'ye kapatan güçler kim olursa olsun aynı suçlamaların konusu olurdu.”²³

²⁰ Abdullah Öcalan, *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)* (Köln: Weşanen Serxwebun, 1993), 25.

²¹ Burhan Semiz, *PKK ve KCK'nın Din Stratejisi: İdeoloji-Algı-Çatışma* (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2013), 121.

²² Mahmut Çetin, “İşte Öcalan'ın İslam'a Bakışı”, *Yeni Akit*, 13 Mayıs 2015 <http://m.yeniakit.com.tr/haber/iste-ocalanin-islama-bakis-acisi-67903.html> (Erişim: 26 Mayıs 2015)

²³ Cemil Gündoğan'la 30 Mayıs 2015 tarihinde yapılan mülakat.

Örgüt, 12 Eylül askeri rejiminin dine yaklaşımına yönelik eleştirel bir tutum takınmıştır. Örgütün yayın organı *Serxwebun*'da darbe yönetimi, İslam'ı PKK'ya karşı kullanmakla itham edilmektedir:

“Bizim muazzam kitle temelimiz olması gereken gençlik baştan çıkarılıyor. Din silahı vasıtasıyla bu yapılmıştır. Dinin kullanılması, hem de kullananlar gerçekten dinsiz oldukları halde, gerçek özüne eğilerek gerçekleştirilmiştir. Din ile alakaları olmadığı halde 12 Eylül faşistleri dini iyi kullanarak bu tarikatları çok iyi geliştirmişlerdir. Bu yönüyle, bu silah özellikle Kürdistan'da bizim mücadelemize karşı geliştirildi. Kur'an ayetlerini bildiriler haline getirdiler ve helikopterlerle dağıttılar. Müftü ve vaazcılar camilerde her gün konuşurdular; ‘bunlar teröristler, cenazelerinin namazı da kılınmaz’ dedirttiler. Bütün bu uygulamalar özel savaşın dinsel kılıfı olanıdır.”²⁴

PKK, aynı zamanda, 12 Eylül ve sonrasında devletin dine yaklaşımını gayri samimi bulmaktadır. Öcalan'a göre, Kemalist devlet, önce İslam'ı Kürt halkının kurtuluş mücadelesinin önünü almak için kullanmış, daha sonra ise bu süreçte kullandığı kesimlere laiklik kılıfı altında mürteci muamelesi yapmıştır: “Kemalizmin dine yaklaşımı ikiyüzlüktür. Baştan beri, bir yandan dini siyasete alet katmış, şeyhlere, mollalara, seyitlere dayanmış öte yandan kendini güçlü hissettiğinde bunlara irtica diyerek ve sözde laik olduğunu ileri sürerek din düşmanlığı yapmıştır.”²⁵ Yani, PKK, Kemalist devletin dine desteğini de, laikliğini de “ikiyüzlü” bulmakta; devletin bu değerleri araçsallaştırmasına tepki göstermektedir.

İlginçtir ki PKK, karşılıklı düşmanlık içinde bulunduğu Kemalist devletin Kürt halkını sekülerleştirme konusunda yapmak isteyip de yapamadıklarını kısmen başaran bir örgüttür. Asırlardır İslam'a geleneksel usuller çerçevesinde sıkı bir bağlılık içinde olan, tabir yerindeyse Cumhuriyet'in modernleştiremediği Kürt halkının modernleşmesi/sekülerleşmesi sürecine ciddi seviyede katkı sağlamıştır. Erdoğan'ın, konuyla ilgili sorumuza yanıtında bu etkiye dikkat çekmektedir:

“PKK'nın Kürtlere ‘laik’ yaşam biçimi dayatması ise örgütün kuruluş felsefesinin gereği olarak yapılmıştır. Sekülerleşme ve modernleştirme PKK'nın siyasal projelerinden birisidir, hatta en önemlisidir. Bu anlamda PKK laik/laikçi bir hareketlerdir. [...] Devletin yüz yılda yapamadığını, PKK ve yan unsurları yirmi yılda başarmıştır. Toplumun geleneksel kültürünü, yaşam tarzını, kılık kıyafetini büyük ölçüde değiştiremeyen

²⁴ Abdullah Öcalan, “Özel Savaş Sisteminin Psikolojik Boyutları ve Buna Karşı Yurtseverlik Görevlerimiz,” *Serxwebun*, Sayı 108 (1990), 19.

²⁵ Abdullah Öcalan, *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım* (Weşanen Serxwebun, 2008), 50.

modern Türk devletine karşılık PKK, Kürt kızlarını dağa çıkararak, silahlandırma ve sadece kadınlardan düzenli bir gerilla ordusu oluşturma gibi bir değişimi gerçekleştirmiştir. Böylece PKK eliyle yeni bir kültür dayatılmıştır. Bugün en ücra Kürt köylerinde bunun işaretlerini görmek mümkündür. Kent merkezlerinde ise sürekli bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Kürt Siyasal hareketinde artık laik kadının rolü en üst seviyededir ve büyük ölçüde toplumsal kabul de görmektedir.²⁶

Özetle, örgütün söylem ve uygulamalarında ideolojinin önde olduğu kuruluş döneminde ve 1980'ler boyunca, İslam'a ve tarikatlara karşı bir söylem geliştirilmiştir. Bu söylem, örgütün ideolojik duruşuyla örtüşüyor olsa da temelde bölge halkı üzerinde etkinlik sağlamak için feodal unsurlara karşı açılan savaştan kaynaklanmaktadır, yani örgütün sahadaki varlık ve güç mücadelesinin bir yansımasıdır. Aynı zamanda örgütün söylemi, Cumhuriyet'in laikleştirme politikası ile de uyum içindedir. Ne var ki –ironik biçimde– bu dönemde Kemalist Cumhuriyet, dini siyasi amaçlar için kullanmaya yönelirken, Cumhuriyet'in düşmanı PKK, bölgenin sekülerleşmesi için önemli katkılar sağlamakta ve Kemalizm'in laikliğini “ikiyüzlülük” olarak tanımlamaktadır. Örgütün Kemalist Cumhuriyet'in laiklik anlayışına yönelik eleştirileri 1990'larda artarak sürecek, ancak dine yaklaşımında belirgin bir yumuşama yaşanacaktır.

3. 1980'LERİN SONUNDA BAŞLAYAN DEĞİŞİM: CUMHURİYET'İN “İKİYÜZLÜ” LAİKLİĞİ VE KÜRDİSTAN'DA “ASRI SAADET İSLAMI”

PKK'nın 1990'lardaki laiklik söylemini belirleyen iki temel etkenden ilki uluslararası alanda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve sosyalizmin düşüşe geçişi, ikincisi ise Türkiye'de Hizbullah hareketinin güçlenmesidir. Gündoğan'ın dediği gibi, sosyalizmin 1970'lerdeki yükselişi nasıl ki İslam'a ve İslami hareketlere karşı düşmanca bir tavır izlemesini cesaretlendirdiyse, 1990'ların başındaki gerilemesi de dine dair uzlaşmacı bir dile yönelmesini sağlayacaktır.²⁷ Soğuk Savaş sonrası dünya genelindeki sosyalist hareketlerin yaşadığı travma, PKK üzerinde de etkili olmuştur. Öcalan, İmralı'da bulunduğu dönemde geriye bakarak, 1990'larda örgütün ideolojik ve yönetsel bakımdan girdiği sorgulama ve yön arayışı sürecini şöyle anlatmaktadır:

“1995'ler ilk defa kendim de bıkkınlık hissettiğim dönem oldu. Yöntemi aşırı tekrarladığının farkındaydım [...] Resmi toplantılar anlamını yitirmişti. Reel sosyalizmin resmi örgüt terminolojisi artık işlemiyordu. [...] Türkiye solu denilen yapılanmalar aynı nedenle kendilerini çoktan tasfiyeye uğratmışlardı. Bu güçlerin tasfiye olmalarının temel nedeni

²⁶ Abdülbaki Erdoğmuş ile 3 Mayıs 2015 tarihinde yapılan mülakat.

²⁷ Cemil Gündoğan ile 30 Mayıs 2015 tarihinde yapılan mülakat.

sanıldığı gibi 12 Eylül faşizmi değil, kendi iç yapılanmalarının devrimci örgütlenmeye ve siyasi yaşam tarzına gelememesiydi. [...] 1990'dan itibaren Gladio savaşları yoğunlaştıkça ve iç komplolara yansması arttıkça, örgütte ve onun devrimci yaşam tarzında yozlaşmayı da artırdı. Roma'da bulunduğum sırada 1998'deki Kongre'ye gönderdiğim mesajda 'böyle devam ederse ben PKK'den istifa ederim' demekle bu gerçekleri dile getirmek istiyordum."²⁸

PKK'nın yaşadığı kendini sorgulama süreci ile eş zamanlı olarak Hizbullah'ın sahadaki etkinliğinin artması ve PKK'ya karşı ciddi bir rakip olarak ortaya çıkması, örgütün dindar Kürt tabanını Hizbullah'a kaptırmama saikiyle hareket etmesine yol açmıştır. Yağan, örgütün İslam'a karşı ılımlılaştıran yaklaşımını samimi bir anlama çabasından ziyade Hizbullah'ın karşı propagandasını kırmaya yönelik bir taktik hamle olarak değerlendirmektedir:

"Hizbullah ve PKK çatışmaları sırasında PKK'ye karşı kullanılan 'Ermeni', 'dinsiz' gibi iddialar inançlı Kürt toplumunda belli bir etki elbette yaratıyor. [...] Ben 90'lı yılların başında, PKK'nin bütünlüklü biçimde İslam'ı kapsamak, anlamak gibi bir dönüşüm çabası içinde olduğunu düşünmüyorum. Ama bir söylem değişikliği olduğu açık. Daha çok karşı propagandayı göğüsleyebilmek için İslam'ın Kürtlere devlet ve diğer örgütlenmeler tarafından anlatıldığı gibi olmadığını vurgulayarak siyasi etkiyi korumaya çalışıyorlar. [...] Bu tabloda sosyalizm ideolojisine dışsal kimi etkilenimlere açık hale gelmesi mümkün olmuştur. Ama özetle, PKK'nin 1990'lı yılların hemen başında İslami kimi söylemler tutturması, İslamcı kişilerle örgütsel-politik ilişki kurması alan tutma amacıyla bir taktik olarak başlamış ve evet 2000'li yıllarda daha derinlikli bir biçimde İslam Kürt hareketine sirayet etmiştir."²⁹

Gerçekten de 1990'lar PKK ile Hizbullah arasındaki rekabet ve çatışmanın en şiddetli yaşandığı dönemdir. İran devrimine hayranlık besleyen bir grup genç tarafından 1970'lerin sonunda kurulan Hizbullah, 1980'lerde teşkilatlanmasını tamamlayacak ve 1990'ların başında PKK'nin karşısına çıkacaktır. İslami bir hareket olarak ortaya çıkan Hizbullah, PKK'nin dine yaklaşımına çok sert eleştiriler getirecek, örgütü Partiyeye Kâfirin Kürdistan (Kürdistan Kâfirler Partisi) olarak nitelendirecektir.³⁰ Şüphesiz ki bu, dindar Kürt halkı üzerinde

²⁸ Abdullah Öcalan, "Bilimsel Sosyalizmde Bunalım Uluslararası Komplo ve PKK Dönüşümü", *Serxwebun*, Sayı 399 (2015) <http://www.serxwebun.org/index.php?sys=naverok&id=209> (Erişim: 20 Mayıs 2015)

²⁹ Onur Emre Yağan ile 10 Haziran 2015 tarihinde yapılan mülakat.

³⁰ Ruşen Çakır, "Geçmiş, Bugün ve Gelecek Kıskaçında Türkiye Hizbullahı," *Birikim*, 22 Nisan 2007 <http://rusencakir.com/Gecmis-bugun-ve-gelecek-kis kacinda-Turkiye-Hizbullahi/739> (Erişim: 15

etkili olacak, PKK için önemli bir tehdit niteliği taşıyan bir söylemdir. PKK, bu tehdide karşılık Hizbullah'ı gerçek İslam anlayışından uzak ve PKK'ya karşı Cumhuriyet'le birlikte hareket eden bir işbirlikçi olmakla itham etmiştir. O yıllarda PKK'ya yakın Özgür Gündem ve Özgür Politika'da köşe yazarlığı yapan Cemil Gündoğan, bu gazetelerde Hizbullah'a karşı yürütülen söz savaşını şöyle ifade etmektedir:

“Kürt Hizbullah'ına gelince, PKK'liler, “laikliğin bekçisi” söylemlerinden çok, “Türkiye'deki Hizbullah, gerçek bir Hizbullah değildir, devletin bir ajan örgütlenmesidir” türünden söylemlerle Hizbullah'a karşı söz savaşı yürütüyordu. [...] Bu yazılardaki açık veya ima yollu iddialara göre Hizbullah, İran gibi anti-emperyalist olmalıydı, ABD'nin Orta Doğu'daki ajanı olan Türk devletinin işbirlikçisi değil.”³¹

Bu konjunktürde PKK, 1970'lerin sonu ve 1980'ler boyunca kullandığı dili gözden geçirmiş ve 1980'lerin sonundan başlayarak İslam'a karşı bir tutumdan İslam'ı sosyolojik bir gerçeklik olarak kabul eden bir yaklaşıma yönelmiştir. Bu değişim, 1990'lar içinde PKK'nın mücadelesini İslam'la telif etme ve destekleme çabasına kadar evrilecektir. Söz konusu değişim, PKK ve bu söylem değişiminin öncülüğünü yapan Öcalan için bir tutarsızlık ve gelgitli bir tavra değil, değişen koşullara ve örgütün ihtiyaçlarına göre pragmatik bir tutuma işaret eder. Bununla birlikte örgüt, bu dönemde temelde laikliği benimseyen duruşunu korumakta, ancak Kemalizm'in laiklik anlayışını sert bir biçimde eleştirmektedir. Öcalan, ilk baskısı 1989'da yapılan *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım* adlı kitabında Kemalist laikliği “Batı işbirliği” olarak tanımlamaktadır:

“Laiklik aslında Batı'nın ve Siyonizm'in çıkarlarını dikkate alan Orta Doğu halklarının ise sınıfsal ve ulusal kurtuluşlarını örtbas etmede kullanılan bir yaklaşımdır. [...] Bir devrim olduğunu, son derece ilerletici bir öge olduğunu kabul etmiyoruz. Bilakis, laiklik, genelde Orta Doğu halklarına [...] dayatılmış bir Batı oyunudur. Bir Batı işbirliğidir.”³²

Öcalan, söz konusu kitabında, Cumhuriyet'in Kürt ulusal direnişini kırmak için bölgedeki tarikatları birer araç olarak kullandığı iddiası ile Kemalist laikliğe yönelik eleştirilerini sürdürmektedir:

“Nakşî tarikatı temelinde Süleymancılık, Kadirilik vb. başka adlar ve kollar altında daha pek çok tarikat da aynı işlevle faaliyet yürütmekte, benzer bir rol oynamaktadırlar. Bunların tümü de ağırlıklı olarak MİT tarafından yönlendirilmektedir.

Şubat 2015)

³¹ Cemil Gündoğan ile 30 Mayıs tarihinde yapılan mülakat.

³² Öcalan, *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*, 49-50.

Burada öyle bilinen kara gözlüklü, James Bond çantalı tipler teşekkül etmez; o başı sarıklılar bu işleri yürütenlerin ta kendileri oluyor. Dolayısıyla 12 Eylülle birlikte dozajı daha da artırılan bu tarikatlar furyasını, ülkemizde gelişen ulusal kurtuluş hareketine karşı MİT'in almış olduğu bir tedbir olarak düşüneceğiz. Özellikle Nakşî tarikatının tarihte oynadığı rolünün, bugün de ajan bir tarikat olarak, milleti uyuşturmak için kullanıldığını görmek gerekir. [...] MİT milyonlarca Kürt çocuğunu ve gencini para karşılığında bu tarikatlara bağlamıştır. Böylece ulusal kurtuluşumuzun gençlik ve halk temelini daraltmak, mümkünse yok etmek için çok sinsi ve haince bir politika uygulanıyor. Üstelik bu, halkın dinine bağlılığı ve gelenekler istismar edilerek yapıyor.³³

Öcalan'ın bu yaklaşımı elbette ki mutlak laiklik karşılığı değildir. Öcalan, laikliğin tarikat ve mezheplerin bölgede yaptığı din sömürsünü engellediğini, kendilerinin de bu anlamda laikliği savunan bir hareket olduklarını ifade etmektedir:

“Laiklik, din adına ortaya çıkan birçok gerici, tutucu tavır ve davranışa karşı çıkmakla, kısmen de olsa olumlu bir işlev görmüştür. Bu nedenle tümünü inkâr etmek mümkün değildir. Çünkü din, tarikat ve mezhep adına bir yığın sahtekârlık yapıyor ve korkunç bir sömürü geliştiriliyor. Laiklik ilkesinin bu tür feodal baskı ve sömürü ağına ve halkı uyutma çabalarına karşı çıkması yerindedir. Biz bu anlamdaki laikliğe, yani gerçek laikliğe karşı değiliz. Hatta bu temelde en çok laik olan biziz diyeceğiz.”³⁴

Abdullah Öcalan'a göre, “laik devlet ideası köklü bir devrimden geçmedikçe ütopyik bir ideadır” ve kapitalist modernite, ideolojik hegemonyasını korumak için laikliği kullanmaktadır.³⁵ Öcalan, laik Cumhuriyet'in Kürt hareketine karşı dini kullanarak ve tarikatlarla işbirliği yaparak kapitalist modernitenin Türkiye örneğindeki “ikiyüzlülüğünü” gösterdiğini iddia etmektedir:

“Bu temelde destekledikleri birçok tarikat vardır. Örneğin, Nakşî tarikatı da bunlardan bir tanesidir ve siyasi yönden en çok desteklenenlerin başında gelmektedir. Unutmayalım ki, bu tarikat, daha Yavuz Selim zamanında Osmanlılar tarafından bir ajan tarikat biçiminde örgütlendirilmiştir. Yani yüzyıllardan beri bu temelde kullanılan Nakşîcilik, basit bir olay olarak görülmemelidir. Kaynağım İdris-i Bitlisi'lerin öncesinden alıyor. Ve temsilcileri günümüzde sadece Bitlis'te de

³³ A.g.e., 73- 74.

³⁴ A.g.e., 66.

³⁵ Abdullah Öcalan, *Bir Halkı Savunmak* (Köln: Weşanen Serxwebun, 2004), 235.

değildir; ülkemizin Güney'ine, Barzanilere dek uzanmaktadır. Hepsi bugün de hükümetle içli-dışlıdır. [...] Cumhuriyetin laiklik gerçeğinin ikiyüzlülüğünü gösteriyorlar. Bunların laiklikte ne denli riyakâr ve sahtekâr olduklarını bu örneklerle daha da yakından görebiliyoruz.”³⁶

Öcalan'a göre, Cumhuriyet'in laikliğe ilişkin “ikiyüzlülüğünün” bir boyutunu da Diyanet İşleri Başkanlığı oluşturmaktadır. Öcalan, Cumhuriyet'in bir yandan din-devlet işlerinde ayrımı savunmasına karşılık diğer yandan Diyanet kanalıyla dini kullanmasını önemli bir çelişki olarak görmektedir: “ ‘Din ve devlet işleri birbirlerinden ayrıdır’ derler ama bu dinin devlet tarafından en kötü bir biçimde kullanılmasıdır. Türk Diyanet İşleri Başkanlığı adı altında, dinin son derece boyun eğmeci ve en silik bir tarzda devletçe kullanılmasına hizmet eden bir kurum vardır.”³⁷

Öcalan, Kemalist Cumhuriyet'in laiklik anlayışına yönelik ciddi eleştirilerde bulunmakla birlikte, Kemalistlerin laikliği korumak gerekçesiyle başlattıkları 28 Şubat post-modern darbesini açıkça desteklemekten de geri durmayacaktır. Öcalan, laikliğin Cumhuriyet tarafından suiistimaline karşı olsa da, temelde laiklik taraftarıdır ve laikliğin tehlikede olduğu durumda tavrını “demokratik kaygılar”dan önce “laikliğin korunması”ndan yana koymaktadır:

“28 Şubat süreci, aslında yarım kalan, tam uygulanamayan bir yeniden restorasyon adıımıdır. Raydan çıkan devleti tekrar meşru çizgisine çekme hareketidir. İdeolojik olarak da devlet tarikatlar cumhuriyetine dönüşüyordu. Cumhuriyet, eksik olan laiklik ilkesini tümüyle kaybetme durumuna geliyordu. Laiklik ve hukuk ilkesinden çok uzaklaşmıştı.”³⁸

Öcalan, bir taraftan Kemalizm'i laikliği suiistimal etmekle suçlar ve “gerçek” laikliği savunurken, Hizbullah'ın aleyhte propagandalarına karşı bir atak olarak İslam'ı doğru biçimde anlama çağrısında bulunmakta ve örgütün mücadelesini Kur'an ayetlerine dayandırma arayışına girmektedir: “İslam dinin doğru yanlarını iyi kavramak ve dürüst din adamlarını örgütlemek görevdir. İslam dini ile ulusal kurtuluş arasındaki doğru ilişkiyi Kuran ayetlerine dayandırmak, İslam'ın gerici özünü tasfiye edip olumlu taraflarından faydalanmak ilerici özüne sahip çıkmak gerekmektedir.”³⁹ Öcalan; Emevi, Abbasi ve Osmanlı ile temsil edilen, devlete ve idarecilere itaati emreden ehli sünnet çizgisindeki İslam yorumunun gerçek İslam'ı temsil etmediğini belirterek, gerçek İslam'ın gericiliğe ve emperyalizme karşı en çok direnmek anlamına geldiğini iddia etmiştir: “Gerçek İslam, ta başından beri, Ali'den başlayan, günümüzde de

³⁶ Öcalan, *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*, 73.

³⁷ A.g.e., 50.

³⁸ Serdar Bülent Yılmaz, “PKK'nın Laiklik Hassasiyeti”, *Haksöz*, (Haziran 2009). http://rebezenin-yalnizi.blogspot.com.tr/2009/06/pkknin-laiklik-hassasiyeti_3645.html (Erişim: 30 Nisan 2015)

³⁹ Öcalan, *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*, 50.

en anti emperyalist tutumlara denk gelendir. Kim en çok direniyorsa, kim bu yüzyılların gericiliğine ve günümüzde de emperyalizme direniyorsa, bizim İslam'ımız o İslamdır diyeceğiz."⁴⁰ Öcalan, böylece, PKK'nın mücadelesini "gerçek İslam" anlayışına dayandırma arayışı içindedir. Öcalan, bir adım daha ileri giderek, Batı emperyalizmine karşı artık İslam'ı kullanmanın vakti geldiğini ifade etmektedir: "Bu konuda İslamiyet eğer iyi bir rol oynayacaksa, ona da bu rolü vererek Batı'ya karşı kullanmak, değerlendirmek, kendini gittikçe dayatan bir görev oluyor."⁴¹ Gelineen noktada, Öcalan, Cumhuriyet'in, özellikle de 12 Eylül rejiminin çok eleştirdiği "dini kullanma" yöntemine kendisi de başvurmaktadır.

Öcalan'ın bu yeni yaklaşımı, *Demokratik Devrimde Halk Serhildanları* kitabında daha açık biçimde kendini gösterecektir. 10 yıl öncesinde İslam'ı "Truva atı" olarak gören PKK lideri, bu kitapta İslam ile sosyalizmi uzlaştırmaya ve örgütün mücadelesini ilk dönem Müslümanlarının davası ile denk tutmaya varan radikal bir söylem değişimine yönelmiştir:

"PKK, aslında hem devrimci sosyalizmin, hem de devrimci İslam'ın Kürdistan'da iç içe uygulanmasıdır. İşte bazı sahte solcular 'Sosyalizmle İslamiyet zıttır' der veya bazı sahte Müslümanlar 'İslamiyet ile sosyalizm zıttır' der. Bana göre zıt değildir. Asr-ı Saadet Müslümanlığı neyse, günümüz PKK'sı odur. PKK, Arabistan'daki Asr-ı Saadet İslamı'nın, Kürdistan'da ortaya çıkmış biçimidir. Biraz tarih bilen ve kafasını çalıştıran gerçek Müslümanlığın PKK ile hayat bulduğunu, insanımızın kurtuluşuna en büyük değeri verdiğini ve İslam'ın da amacının bu olduğunu göreceğiz ve büyük mutluluk duyacaktır. Nitekim bazı değerli melleler vardır, kendileri gelip PKK'yı buldular."⁴²

Bu noktada şuna da değinmek gerekir ki Öcalan'ın İslam'a karşı yumuşayan yaklaşımı, temelde dine ve dinin kaynağına bakışında bir değişim hüviyeti taşımamaktadır. Öcalan, "Din, bütün zayıflıklarını kapatmada, korkularını, endişelerini, acılarını gidermede insanoğlu için bir ilaçtır"⁴³ diyerek dinin insan ihtiyaçlarını karşılamak için ortaya çıkarılan bir şey olduğunu düşünmektedir. Öcalan, Kur'an kıssalarını da Sümer kaynaklarına dayandırmakta, böylece Kur'an'ı ilahi kaynaklı olarak kabul etmemektedir: "İlk ütopya ve destanlar Sümer kaynaklıdır. Cennet ütopyası, Âdem ile Havva'nın yaşamı ve cennetten kovulması, ilk Habil-Kabil kardeş kavgası ve Gılgamesh'in yarı tanrı-insan kişilikli destanı yazılı olarak günümüze kadar ulaşmışlardır."⁴⁴

⁴⁰ A.g.e., 78.

⁴¹ A.g.e., 78.

⁴² Abdullah Öcalan, *Demokratik Devrimde Halk Serhildanları Cilt 1* (Bilim Aydınlanma Yayınları), 117.

⁴³ Öcalan, *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*, 17-18.

⁴⁴ Abdullah Öcalan, *Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygurluğa AİHM Savunmaları Cilt 1*

Öcalan'ın genel anlamda dinin özelde İslam'ın hakkaniyetine bakışında bir değişim olmadığına göre, dine yaklaşımında yaşanan olumlu değişimin nedeni pragmatik mülhazalara dayanmaktadır. Örgüt, PKK'nın bölgede artan etkinliğine ve aleyhte propagandasına karşı, sahayı Hizbullah'a bırakmama ve dini duyarlılığa sahip halkın gönlünü kazanma amacıyla örgütün mücadelesini İslami kavramlarla destekleme gayreti içindedir. Bu yönelimde 2002 sonrasında AKP karşıtlığı çerçevesinde bir geri adım yaşanacak ve yeniden katı laik söylemin izleri görülecektir; ancak 2009 sonrasında Çözüm Süreci ve Türkiyelileşme politikasının etkisiyle dini referanslar önceki dönemlerden çok daha ileri düzeyde örgütün söyleminde yer almaya başlayacaktır.

4. 2002 SONRASI: "TARİKATÇI" AKP'DEN "ÜMMET" VURGUSUNA

PKK'nın 1980'lerin sonundan itibaren geçirdiği kendini sorgulama süreci, 2000'lerin başında atılan somut bazı dönüşüm adımları ile netice vermiştir. Her şeyden önce bu dönemde örgütün dilinde demokratik söylem öne çıkacaktır. Aynı zamanda örgüt, bu yıllarda sıklıkla yaşanan isim değişiklikleri ile bir kabuk değiştirme süreci yaşamıştır. Öcalan'ın önerisiyle Nisan 2002'de toplanan 8. Kongre'de örgütün ismi Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi (KADEK) olarak değiştirilmiştir. Ardından, örgüt, 2003 yılında KONGRA-GEL (Halk Kongresi) ismini almıştır.⁴⁵ KONGRA-GEL, 17 Mayıs 2005'te aldığı kararla PKK'yı da içine alan çatı örgüt olarak KCK'nın (*Koma Civaken Kurdistan / Kürdistan Topluluklar Birliği*) kurulmasına karar vermiştir. KCK, üst çatı örgüt olmakla birlikte, kamuoyunda genellikle örgütün şehir yapılanması olarak anılmaktadır. Bu dönemde dikkat edilmesi gereken konulardan biri, PKK lideri Öcalan'ın İmralı'da tutuklu bulunması ve örgütün öncelikli hedefinin kurucu liderini özgürlüğüne kavuşturmak olduğu gerçeğidir. Örgütün bu süreçte demokratik söyleme ağırlık verişini Öcalan'ın tutukluluk halini dikkate alarak değerlendirmek gerekir.

PKK, Milli Görüş kökenli bir parti olarak Kasım 2002'de iktidara gelen AKP'ye karşı partinin dini kimliğini sert biçimde eleştiren ve laiklik kaygılarını içeren bir tutum takınmıştır. Bilindiği gibi, bu dönemde geleneksel Kemalist çevreler AKP'yi dinci bir parti olarak görüyor ve Cumhuriyet'in laik niteliğine karşı bir tehdit olarak algılıyordu. Bu karşı çıkış, 2007'de cumhurbaşkanı seçim sürecinde Genelkurmay'ın yayımladığı 27 Nisan e-muhtırası ve Cumhuriyet mitingleri ile zirve noktaya ulaşmıştı. Bu süreçte, PKK/KCK'nın benimsediği söylem, Kemalist çevrelerin yaklaşımı ile büyük oranda örtüşmektedir. Öcalan, ilk AKP hükümeti kurulduktan sonra yaptığı açıklamada iki bakan dışında kabinenin tümünün "tarikatçı" olduğunu ve devrimci Cumhuriyet'in yara aldığını iddia etmiştir. Öcalan, böylece, laik Cumhuriyet'e karşı tehdit olarak algılanan AKP'ye karşı Kemalist sol kesimler ile aynı safta durduğu mesajını vermiştir. Öcalan'ın yaklaşımındaki hassas nokta, 29 Eylül 2004 tarihli avukat

(Köln: Mezopotamya Yayınları, 2001), 224.

⁴⁵ Ergun Aydınoglu, *Fis Köyünden Kobane'ye Kürt Özgürlük Hareketi* (İstanbul: Versus Kitap, 2014), 115.

görüşmesi tutanaklarında görüldüğü gibi, laikliği herkesin dini özgürlüklerini yaşaması biçiminde ele alarak örgütü bütünüyle İslam karşıtı göstermekten kaçınması ve örgütün esasen siyasal İslam'a karşı olduğunu vurgulamasıdır:

“Türkiye’nin çıkışı ılımlı İslam’la olmaz. İslam’a karşı değilim. İslam bir kültürdür, ona edebi bir yaklaşım gerekir. Bunun dışında bir yaklaşım İslam’ın özüne aykırıdır. İslami siyaset sahtekârlıktır, İslam adına politika yürütmek halkı aldatmaktır, halkı soymaktır. Ben laikliği savunuyorum, laiklik herkesin kendi dinini özgürce yaşamasıdır.”⁴⁶

Öcalan’ın laiklik hassasiyeti ve AKP’nin, devleti ve toplumu İslamlaştırma amacını taşıdığına inandığı politikaları karşısındaki tavrı, PKK ile yakın ilişkilere sahip olan Kürt siyasi hareketi Demokratik Toplum Partisi’nin (DTP) politikalarına da yansiyacaktır. Örneğin, AKP’nin MHP ile işbirliği içinde 2008 yılındaki başörtüsü serbestliğine ilişkin yasa değişikliği girişimine, DTP milletvekili Hasip Kaplan şu gerekçelerle karşı çıkmıştır:

“Sınırsız özgürlük hiçbir ülkede yoktur. Örneğin başörtülü bir general göremezsiniz. Asker, hâkim, polis, öğretmen gibi meslek gruplarının kendine özel kuralları vardır. Bu kuralları benimseyen, gider oraya kaydolar. Bu teklife göre türbanlı bir milletvekili de Meclis’e girebilir. Dolayısıyla MHP’nin bu önerisi, dini inanç ve özgürlüklerin sağlanmasını hedefleyen bir öneri değil. Toplumda daha çok tartışma yaratır. Bu haliyle teklifi desteklemeyiz.”⁴⁷

Esasen Kaplan tarafından dile getirilen bu düşüncelerin temelini Öcalan’ın 7 Nisan 2004’teki avukat görüşmesinin tutanaklarında görmek mümkündür. Öcalan, türbanın kamusal alandan uzak tutulmasını Atatürk’ün mirası olarak değerlendirmekte ve Atatürk’ün kadına verdiği değerin göstergesi olarak yorumlamaktadır:

“Atatürk’ün kadın şeyini küçüksemek lazım. Atatürk’le çok uğraştılar. Halen türbanı dayatıyorlar. Basit ele alıyorlar. Türban Atatürk’ün kadın özgürlük çabasına bir darbedir. Kadının özgürlüğünü daha geliştirmek istiyoruz.”⁴⁸

⁴⁶ Azad Badıki, “Kürt Halkının Önderi Abdullah Öcalan’ın 2004 Görüşme Notları”, 80. <https://roj-bas1.files.wordpress.com/2011/10/gc3b6rc3bcc59fme-notlarc4b1-2004.pdf> (Erişim: 5 Mayıs 2015)

⁴⁷ “Türbanın Çözümüne DTP’den Destek Yok”, *Hürriyet*, 17 Ocak 2008. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8048285.asp> (Erişim: 15 Nisan 2015)

⁴⁸ Azad Badıki, “Kürt Halkının Önderi Abdullah Öcalan’ın 2004 Görüşme Notları”, 18. <https://roj-bas1.files.wordpress.com/2011/10/gc3b6rc3bcc59fme-notlarc4b1-2004.pdf> (Erişim: 5 Mayıs 2015)

PKK/KCK ve DTP'nin laiklik kaygıları ekseninde AKP'ye karşı tutumu, vatandaşlık tanımından ana dilde eğitim konusuna kadar pek çok hususta çok farklı düşüncelere sahip oldukları Kemalist çevreler ile aynı doğrultuda gerçekleşmiştir. DTP milletvekili Özdal Üçer, bu duruma şu cümlelerle dikkat çekmiştir:

“Laiklik için veryansın eden Genelkurmay değil miydi? Biz de bölgede aynı şeyleri savunuyoruz. Bizim de olmazsa olmazlarımızdan biri laikliktir. Bize cephe almasınlar zira biz de onlar gibi laikliğin savunucusuyuz. Biz bölgelerimizin irticaya teslim olmaması için büyük çaba sarf ediyoruz. Biz bölgedeki cemaatlere karşı, cemaatlerin toplumsal zararlarına karşı açık bir şekilde mücadele ediyoruz. Bizim üzerinde en fazla hassasiyetle durduğumuz konulardan birisi laiklik. AKP, din istismarı üzerine bir siyaset yürütüyor. Biz bunun karşısında duran yegâne siyasi gücüz.”⁴⁹

2009'dan itibaren Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ya da Demokratik Açılım gibi adlarla anılan, 2013 sonrasında BDP/HDP heyetlerinin İmralı'yı ziyaretleriyle ise yaygın biçimde Çözüm Süreci diye tabir edilen ve Kürt sorununun barışçıl yöntemler ve demokratik reformlar ekseninde çözülmesini amaçlayan girişim, PKK/KCK'nın AKP'ye yaklaşımını değiştirmiş; buna paralel olarak örgütün katı laik söyleminde de yumuşama yaşanmıştır. Söz konusu değişimin arkasında AKP'nin seçim zaferleri ve pek çok krizden başarıyla çıkması sonucunda kaçınılmaz biçimde güçlü bir aktör olarak kendini kabul ettirmesi de önemli bir faktördür. Yani örgüt, laikliğe karşı bir tehdit olarak AKP'yle mücadele etmek yerine Çözüm Süreci'nde işbirliği yaparak Kürt halkının demokratik hakları adına kazanım elde etmeyi ve bu süreçte Öcalan'ı etkin bir aktör olarak sahneye çıkararak örgüte ve kurucu liderine meşruiyet, mümkünse serbestliğini kazanmasını sağlamayı amaçlamıştır. PKK/KCK'nın AKP'ye karşı duruşunda geri adım atmasının en bariz tezahürü 2013 Gezi Olayları sırasındaki tavrıdır. Esasen PKK/KCK'nın ideolojik söylemi ile Gezi'nin çevreci ve otoriterlik karşıtı direnişçiliği bütünüyle örtüşmektedir. Bu durumda PKK/KCK'nın Gezi direnişine ciddi destek vermesi, hatta örgüte yönelik kitlesel sempati kazanmak için fırsat olarak değerlendirmesi beklenir. Ne var ki bu süreçte örgütü koruma ve Çözüm Süreci kaygıları öne çıkmış ve örgütün Gezi'ye desteği maslahatı kurtarma seviyesinde kalmıştır. Örgütün lider kadrosunda bulunan ve KCK Eşbaşkanlığı görevini yürüten Cemil Bayık bu tutumun nedenini 29 Ağustos 2013'te BBC'ye verdiği mülakatta şöyle açıklamaktadır:

“Birincisi ‘Katılırsak, devlet Türkiye’deki demokrasi güçlerine saldırabilir, eğer katılmazsak saldırı olmayabilir, o zaman bu hareket daha güçlü gelişebilir’ diye düşünüldü. İkinci-

⁴⁹ <http://m.aktifhaber.com/imam-olduren-dindar-pkk-509453h.htm> (Erişim: 15 Nisan 2015)

cisi, ‘Eğer katılırsak Önder Apo’nun başlattığı süreç zarar görebilir. Bunu kullanan güçler olabilir. Özellikle hükümet bunu kullanabilir. Zaten çözüm yönünde adım atmaya pek niyeti yok, bunu da gerekçe yapıp adım atmayabilir’ anlayışı vardı.[...] Bu endişelerle, katılmama ve zayıf katılma durumu yaşanmıştır.”⁵⁰

2011’den başlayarak gündeme gelen dikkat çekici konulardan biri de örgütün Kürtçe ezan, Kürtçe namaz gibi tartışmaları başlatması ve devlete bağlı camilerde Cuma namazı kılmayı reddedip ayrı Cuma namazları organize etmesidir. Bu uygulamalar, bir yönüyle devletin dini tekipleştirici ve tekeline alıcı yaklaşımına bir karşı çıkış niteliği taşısa da, diğer yönüyle örgütün ulus inşa sürecinde dini bir kültürel öge olarak kullandığını ve yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle aslında örgüt, çok eleştirdiği Kemalist Cumhuriyet’in izinden gitmektedir. Bu süreçte Öcalan, İmralı’yı ziyaret eden HDP heyeti ile görüşmelerinde ilk zamanlarında namaz kıldığını, 33 sure ezberlediğini ve üniversitede iken bir kez Necip Fazıl’ın konferansına katıldığını söylemiş, bu ifadeler görüşme tutanaklarına geçmiş ve basına da yansımıştır.⁵¹ Örgütün yayın organı *Serxwebun* dergisinde 2000’lere kadar dini terimlere rastlamak oldukça zordur. Bu dönemde örgütün İslam’la yaklaşma sürecine paralel olarak “mümin”, “inanç”, “Kur’an” gibi kavramlara daha sık yer verilmeye başlanacaktır. Derginin 2014 yılındaki bir sayısında KCK Genel Başkanlık Konseyi imzalı yazıdaki şu satırlar dikkat çekicidir:

“Çağdaş mümin olarak devrimci, derin bir aşk ve inançla yaşar. Bu aşktan yoksunluk inkâr, ikisi arasında seyretmek ise münafıklıktır, oportünizmdir. Münafık inkârcıdan daha tehlikelidir. Kuran’da bile sadece münafıklara davete yer verilmez. Bu çerçevede Önder Apo’nun her kadroda cisimleşmesini öngördüğü ‘fikir-zikir-fiil’ birlikteliğini kişiliğimiz ve pratiğimizde mutlaka yaşamsallaştırmalıyız.”⁵²

10-11 Mayıs 2014’te Abdullah Öcalan’ın önerisiyle toplanan Demokratik İslam Kongresi, PKK/KCK’nın İslam’a sıcak yaklaşımı ve katı laik tutumunu terk etmesi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Kur’an okuyarak başlanan ve 300’ü aşkın katılımcının iştirak ettiği Kongre’nin ilk gününde “Medine Sözleşmesi”, “İslam’da Zalim, Mazlum ve Adalet Kavramları ve “Ortadoğu’da Barış Arayışı ve Kürt Sorununun Çözümü”; ikinci gününde ise “İslam’da

⁵⁰ Mahmut Hamsici, “Cemil Bayık: Gezi’de Yanlışlar Yaptık”, *BBC Türkçe*, 29 Ağustos 2013. http://www.bbc.com/turkce/cep/haberler/2013/08/130828_cemil_bayik_3_gezi_cemaat.shtml?SThisTwitter (Erişim: 15 Nisan 2015).

⁵¹ Ahmet Hakan, “Öcalan: Ben Eskiden Namaz da Kıldım,” *Hürriyet*, 3 Mart 2013. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22726048.asp> (Erişim: 25 Nisan 2015)

⁵² KCK Genel Başkanlık Konseyi, “Önderlik Gerçeğini Doğru Kavrayalım ve Önder Apo’yu Özgürlüğüne Kavuşturalım” *Serxwebun*, Sayı 385 (2014), 24. <http://www.serxwebun.org/arsiv/385/files/assets/basic-html/page24.html> (Erişim: 15 Nisan 2015)

Savaş, Hukuk, Barışın İnşası” ve “Kadının İslam'daki Yeri” başlıkları altında oturumlar gerçekleştirilmiştir.⁵³ Kongre'nin açılışında okunan ve “Mümin Kardeşlerim” hitabıyla başlayan Öcalan'ın mektubu, 1990'larda başlayan ve 2000'lerde olgunlaşan İslami açılımın en açık ve vurgulu biçimde görüldüğü metinlerden biridir. Öcalan, İslam'ı Suudi Arabistan ve İran'ın temsil ettiği devletçi iki uç noktadan kurtarıp, dinin özündeki doğruya yönelme çağrısında bulunmuştur:

“Özellikle İslam'ın iki büyük merkezi olarak kendini günümüze de dayatan iktidarcı Arabî, Selefi akımlarla İrani Şia akımların devletçilik bağlamında yol açtıkları büyük tahribatlara karşı mekân, halk ve demokrasi merkezli kavramlarla mücadele bayrağı açmayı aynı dinin özündeki doğruya sadakatle bağlı olmanın gereği saymaktayım. İki iktidarcı devletçi merkeze karşı demokratik ve mekân merkezli karşı çıkışların en büyük toplumcu ahlaki ve politik ifadesi olarak İslami yanıt aramayı bulmayı ve iradeleştirmeyi kongrenizin en temel görevi saymakta ve selamlamaktayım.”⁵⁴

Öcalan, mektubunda Kürt milliyetçiliğini İslami referanslara dayanarak meşrulaştırma arayışı içindedir:

“Ayette ‘Birbirinizi tanıyasınız diye sizi farklı kavimler halinde yarattık’ hükmü gereğince çoğulcu, demokratik, eşit ve özgür bir İslami ve birliğinde olan diğer kavimlerin ‘milletler birliğini’ ifade etmektedir. Kongrenizin hem İslam'ın evrenselliği hem tekilliği bağlamında gerek İslami Milletler Birliği gerekse bağrındaki çoğulculuğun ifadesi olan her mezhebi tekiller sorununa doğru yaklaşımlar ve uygulama esaslarını gerçekleştireceğine dair inanç ve umudumu ifade etmek isterim.”⁵⁵

Öcalan, ayrıca, “Kürdistan'daki özgürlük hareketi asla ne bu otoriter laikçi milliyetçi ne de radikal dinci geçinen iki ana merkezli sapkınlığa düşmeyecek ve fırsat tanımayacaktır” diyerek PKK/KCK ile katı laikçilik ve radikal dincilik arasına mesafe koymaktadır. “Hareketimizi Batı'nın ideolojik hegemonyasının bir sonucu olan dini-laik ikilemine boğmamak esastır” sözleriyle de din ve laiklik üzerinden yaşanan ve örgütün de bir dönem tarafı olduğu çatışmaya karşı çıkmaktadır. Tüm bu açıklamalar, örgütün, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başındaki katı laik çizgisinden ılımlı laik çizgiye kaydığını göstermektedir.

⁵³ Zübeyde Sarı ve Sinan Onuş, “Diyarbakır'da Demokratik İslam Kongresi,” 10 Mayıs 2014. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140510_kongre_diyarbakir (Erişim: 25 Nisan 2015)

⁵⁴ “Demokratik İslam Kongresi'nde Neler Konuşuldu?” *T 24*, 10 Mayıs 2014. <http://t24.com.tr/haber/demokratik-islam-kongresinde-neler-konusuldu,258065> (Erişim: 25 Mart 2015)

⁵⁵ *A.g.e.*

Elbette ki Kongre’de tüm konuşmalar, Hazırlık Komitesi’nin metni ve sonuç bildirgesi doğrudan PKK/KCK’yı temsil etmemektedir. Ne var ki Öcalan’ın çağrısı ile organize edilen ve açılışında Öcalan’ın mektubu okunan bir toplantı, örgütün İslam’a ve laikliğe yaklaşımı için önemli bir referanstır. Kongre’de sunulan bildirimlerde Orta Doğu’daki Kürtlerin ulus-devletler eliyle yaşadıkları mağduriyetlerin yanında bölgenin yeniden şekillenmesinde İslam’ın oynayacağı belirleyici role dikkat çekilmiştir.⁵⁶ Kongre Hazırlık Komitesi’nin sunduğu metinde ise İslam’ın devlet ve iktidarla özdeşleştirilemeyeceğine ve dinin kültürel boyutunun öne çıkarılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Kongre’nin sonuç bildirgesinde de bölgede kalıcı barışın inşası için Medine Sözleşmesi referans olarak kabul edilmiş, Sözleşme’nin birinci maddesindeki ümmet kavramının çok kimlikli, çok dilli ve çok inançlılığa işaret ettiğine değinilmiştir.⁵⁷ Sonuç bildirgesinde yer verilen “Şimdi ise Kürtlerin karşı karşıya kaldığı otoriter laikçi, ulus devletçi, mezhepçi ve ırkçı saldırılar karşısında ümmetin de sorumluluk ve fedakârlık göstermesi gerekmektedir” ifadeleriyle laikçi anlayış Kürtler için de bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Bu mesajlarla ve Kongre’ye farklı İslami kesimlerden katılımcıların davet edilmesiyle, 1970’ler ve 1980’ler boyunca düşman olarak görülen İslami gruplara barış eli uzatılmıştır. Tüm bu yönleriyle Kongre, örgütün kuruluşundan 2014’e kadar İslam’a ve İslami gruplara ilişkin söyleminde yaşanan değişimin ulaştığı son noktayı temsil etmektedir. Öte yandan, devlet eliyle izlenen katı laik politikaların Kürtler için de bir tehdit olarak değerlendirilmesi, örgütün laikliğe bakışı açısından da önemli bir dönüşüm yaşandığını göstermektedir.

SONUÇ

PKK, kuruluşundan bu yana laik bir devlet yönetimi ve seküler bir toplum anlayışını benimsemektedir. Örgütün bu yaklaşımı, Marksist-Leninist ideolojisinin de gereğidir. Ancak, örgütün laikliğe bakışı, hiçbir dönemde Türkiye’deki Kemalist laik kesimlerde olduğu gibi laikliğe övgüler dizen, korunması gereken kutsal bir değer yerine koyan çizgide cereyan etmemiştir. Ayrıca, örgüt, Kemalist Cumhuriyet’in laiklik anlayışına sıklıkla eleştiride bulunmuş, özellikle 1980’lerde İslam’ın bölgede PKK’ya karşı kullanılmasını “ikiyüzlü” bir politika olarak nitelendirmiştir.

Örgütün dine ve dini kurumlara yönelik söylemi ise zaman içinde ciddi bir değişim göstermektedir. PKK’nın geleneksel olarak devletle uyum içinde hareket eden aşiret ve tarikatları “emperyalistlerin ajan temsilcileri” ve halka devlete itaati telkin eden Sünni İslam anlayışını ise ulusal direniş ruhunu kırmak için bölgeye sokulmuş “Truva atı” olarak nitelendirmesinin arkasındaki ana neden bölgedeki varlık ve etkinlik mücadelesidir. Bu tavır, örgütün ideolojisi ile örtüşüyor olsa da temel saik sahadaki rekabettir, yani PKK, bölgede hâkim unsur olabilmek için feodal yapının mirası olarak gördüğü kurumların etkisini

⁵⁶ Ali Bulaç, “Demokratik İslam Kongresi”, *Zaman*, 12 Mayıs 2014.

⁵⁷ İsmail Avcı, “Demokratik İslam Kongresi Sonuç Bildirgesinde ‘Ümmet’ Vurgusu”, *Zaman*, 11 Mayıs 2014.

kırmak istemektedir. Nitekim örgütün din söyleminin yapısal nedenlere (ideoloji) göre değil de konjonktürel ve işlevsel nedenlere bağlı olarak biçimlendiği gerçeği, 1990'larda ortaya çıkan dine yönelik ılımlı dil ile kendini göstermiştir. Bu kez PKK için bölgedeki en ciddi rakip Hizbullah'tır, yani rakip olarak aşiret ve tarikatların yerini Hizbullah almıştır. Hizbullah'ın PKK'nın "dinsizliği" üzerinden yürüttüğü propaganda örgüte zarar vermektedir. Bunu önlemek isteyen örgüt, mücadelesini İslami kavramlarla açıklamaya yönelmiştir; öyle ki bu yeni dil, örgüt üyelerinin misyonunu "Asrı Saadet Müslümanları" ile denk tutacak seviyeye kadar varmıştır. Hatta Öcalan, mücadeleleri için artık İslam'ı kullanma vaktinin geldiğini açık biçimde ifade etmiştir. Böylece, örgüt, çok eleştirdiği Kemalist Cumhuriyet'in siyasi amaçlar için dini kullanması yöntemine başvuracak, diğer bir tabirle Kemalistlerin laiklik anlayışındaki "ikiyüzlülük" durumuna örgütün kendisi de düşecektir. Bu dönemde örgüt ideolojisinde bir bunalım yaşanıyor olsa da temel fikirlerde ve dinin mahiyetine yönelik bakış açılarında bir değişim yoktur; dine yaklaşımlarındaki değişim, zamanın gerekleri ve örgütün yaşamsal çıkarları bağlamında pragmatik gerekçelere dayanmaktadır.

Örgütün pragmatik mülahazalarla söylem değişimine yönelmesi 1990'lardan 2000'lere geçişte ve 2000'li yılların kendi içinde de yaşanmıştır. 1990'larda dine yönelik yumuşayan dil, 2002 sonrasında AKP'nin bölgede en önemli rakip olarak algılanması ve buna karşı geliştirilen bir tavır olarak AKP'nin laikliğe yönelik bir tehdit olarak görülmesi, örgütün din söyleminde sertleşmeye ve katı laik dilin öne çıkmasına yol açmıştır. Bu süreçte PKK ve örgütle ilişkili siyasi hareket, laiklik kaygıları hususunda Kemalistlerle aynı çizgidedir. Ne var ki Çözüm Süreci ile belirginleşen bir biçimde laiklik hassasiyetleri arka plana itilecek, örgütün önceliğini bu sürecin sağladığı ortamda güçlenmek, liderinin tutukluluğuna son vermek ve Kürt halkı için demokratik kazanımlar elde etmek oluşturacaktır. Örgütle yakın ilişki içinde bulunan Kürt siyasi hareketinin Türkiyelileşme projesiyle de uyum içinde dine yönelik çok sıcak bir dil geliştirilecek, hatta Demokratik İslam Kongresi düzenlenerek bölgenin ve Kürt halkının sorunlarına İslam kaynaklı çözümler üretilmeye çalışılacaktır. Bu gelişmelerin en dikkat çekici yansımalarından biri de Kürt halkının kurtuluş mücadelesinin önündeki en büyük engel olarak değerlendirilen İslam'ın artık yüceltilmesi, laikçi anlayışın ise Kürtler için de bir tehdit olarak tanımlanmasıdır. Konjonktürel gerekler ve örgütün işlevsel ihtiyaçlarına bağlı olarak yaşanan tüm bu dikkat çekici değişim süreci, PKK/KCK'nın laiklik söyleminin örgütün ideolojisinden ziyade pragmatik mülahazaların belirleyiciliğinde şekillendiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abdülbaki Erdoğmuş ile 3 Mayıs 2015 tarihinde yapılan mülakat.

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Levent Köker. *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

Altunışık, Meliha B. ‘‘Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri’’, *En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde (Der.) Gencer zcan ve şule Kut, (sf. 329-353), İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.

Avcı, İsmail. ‘‘Demokratik İslam Kongresi Sonuç Bildirgesinde ‘mmet’ Vurgusu’’, *Zaman*, 11 Mayıs 2014.

Aydınoğlu, Ergun. *Fis Köyünden Kobane’ye Kürt zgrlk Hareketi*. İstanbul: Versus Kitap, 2014.

Badıkı, Azad. ‘‘Kürt Halkının nderi Abdullah calan’ın 2004 Görüşme Notları’’. <https://rojbas1.files.wordpress.com/2011/10/gc3b6rc3bcc59fme-notlar4b1-2004.pdf> (Erişim: 5 Mayıs 2015)

Bingöl, Arif. *Kürt Sorunu Bibliyografyası*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.

Bulaç, Ali. ‘‘Demokratik İslam Kongresi’’, *Zaman*, 12 Mayıs 2014.

Cemil Gündoğan’la 30 Mayıs 2015 tarihinde yapılan mülakat.

akır, Ruşen. ‘‘Geçmiş, Bugün ve Gelecek Kıskaçında Türkiye Hizbullahı,’’ *Birlikim*, 22 Nisan 2007. <http://rusencakir.com/Gecmis-bugun-ve-gelecek-kiskacinda-Turkiye-Hizbullahi/739> (Erişim: 15 şubat 2015)

elik, Hilal ve Halil Ekşi. ‘‘Söylem Analizi,’’ *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 1, Sayı. 27 (2008), 99-117.

etin, Mahmut. ‘‘İşte calan’ın İslam’a Bakışi’’, *Yeni Akit*, 13 Mayıs 2015. <http://m.yeniakit.com.tr/haber/iste-ocalanin-islama-bakis-acisi-67903.html> (Erişim: 26 Mayıs 2015)

Daver, Bülent. *Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları,1955.

‘‘Demokratik İslam Kongresi’nde Neler Konuşuldu?’’ *T 24*, 10 Mayıs 2014. <http://t24.com.tr/haber/demokratik-islam-kongresinde-neler-konusuldu,258065> (Erişim: 25 Mart 2015)

Eroğul, Cem. ‘‘znel Bir Hak Olarak Laiklik,’’ *Ankara Üniversitesi SBF Yayınları* 46, Sayı 1 (1991): 183-190.

Ertit, Volkan. "Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik," *Akademik İncelemeler Dergisi* 9, Sayı 1 (2014): 103-124.

Feyzioğlu, Turhan. *Atatürkçü Düşünce, Türk İnkılabının Temel Taşı: Laiklik*. Ankara: AAM, 1992.

Foucault, Michel. *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi, 2013.

Hakan, Ahmet. "Öcalan: Ben Eskiden Namaz da Kıldım," *Hürriyet*, 3 Mart 2013. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22726048.asp> (Erişim: 25 Nisan 2015)

Hamsici, Mahmut. "Cemil Bayık: Gezi'de Yanlılar Yaptık", *BBC Türkçe*, 29 Ağustos 2013. http://www.bbc.com/turkce/cep/haberler/2013/08/130828_cemil_bayik_3_gezi_cemaat.shtml?SThisTwitter (Erişim: 15 Nisan 2015).

"İmam Öldüren Dindar PKK", *Aktif Haber*, 22 Ekim 2011 <http://m.aktifhaber.com/imam-olduren-dindar-pkk-509453h.htm> (Erişim: 15 Nisan 2015)

KCK Genel Başkanlık Konseyi. "Önderlik Gerçeğini Doğru Kavrayalım ve Önder Apo'yu Özgürlüğüne Kavuşturalım" *Serxwebun*, Sayı 385 (2014). <http://www.serxwebun.org/arsiv/385/files/assets/basic-html/page24.html> (Erişim: 15 Nisan 2015)

Kışlalı, Ahmet Taner. *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Kuru, Ahmet T. *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Onur Emre Yağan ile 10 Haziran 2015 tarihinde yapılan mülakat.

Oran, Baskın. "Laiklik-Sekülerlik", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980* içinde (Der.) Baskın Oran, (sf.22), İstanbul: İletişim, 2011.

Öcalan, Abdullah. "Bilimsel Sosyalizmde Bunalım Uluslararası Komplo ve PKK Dönüşümü", *Serxwebun*, Sayı 399 (2015). <http://www.serxwebun.org/index.php?sys=naverok&id=209> (Erişim: 20 Mayıs 2015)

Öcalan, Abdullah. "Özel Savaş Sisteminin Psikolojik Boyutları ve Buna Karşı Yurtseverlik Görevlerimiz", *Serxwebun*, Sayı 108 (1990), 19. <http://www.serxwebun.org/arsiv/108/files/assets/downloads/page0001.pdf> (Erişim: 15 Mart 2015)

Öcalan, Abdullah. *Bir Halkı Savunmak*. Köln: Weşanen Serxwebun, 2004.

Öcalan, Abdullah. *Demokratik Devrimde Halk Serhildanları Cilt 1*. Bilim Aydınlanma Yayınları.

Öcalan, Abdullah. *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*. Weşanen Serxwebun, 2008.

Öcalan, Abdullah. *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*. Köln: Weşanen Serxwebun, 1993.

Öcalan, Abdullah. *Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa AİHM Savunmaları Cilt 1*. Köln: Mezopotamya Yayınları, 2001.

Özcan, Gencer. “Ana Muhalefet Hükümetinin Orta Doğu Politikasından Kesitler”, *Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi* içinde (Der.) Gencer Özcan, (sf. 217-241), İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.

“PKK’lı Olmak Her Koşulda Yeniden Doğuş Yapabilmektir,” *Serxwebun*, Sayı 108 (1990). <http://www.serxwebun.org/arsiv/108/files/assets/downloads/page0010.pdf> (Erişim: 8 Mart 2015)

Sarı, Zübeyde ve Sinan Onuş. “Diyarbakır’da Demokratik İslam Kongresi,” 10 Mayıs 2014. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140510_kongre_diyarbakir (Erişim: 25 Nisan 2015)

Semiz, Burhan. *PKK ve KCK’nın Din Stratejisi: İdeoloji-Algı-Çatışma*. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2013.

Tekin, Arslan. İmralı’daki Konuk. İstanbul: Paraf Yayınları, 2013.

“Türbanın Çözümüne DTP’den Destek Yok”, *Hürriyet*, 17 Ocak 2008. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8048285.asp> (Erişim: 15 Nisan 2015)

“Türkiye’de Son Siyasal Durum ve İyice Dayatan Devrimci Görevler,” *Serxwebun*, Sayı 108 (1990). <http://www.serxwebun.org/arsiv/108/#/12/> (Erişim: 8 Mart 2015)

Wodak, Ruth. “Introduction: Discourse Studies-Important Concepts and Terms”, *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences* içinde (Der.) Ruth Wodak & Michal Krzyzanowski, (sf. 1-29), New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Yıldız, Ahmet. *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Yılmaz, Serdar Bülent. “PKK’nın Laiklik Hassasiyeti”, *Haksöz*, (Haziran 2009). http://rebezeninyalnizi.blogspot.com.tr/2009/06/pkknin-laiklik-hassasiyeti_3645.html (Erişim: 30 Nisan 2015)

Türkiye’de Askerlik Sistemi Nasıl Olmalıdır? How the Conscription System Should be in Turkey?

Teslim: 17 Ağustos 2015
Onay: 20 Ağustos 2015

M. Sadi BİLGİÇ*
Salih AKYÜREK**
F. Serap KOYDEMİR***

Öz

Savunma ülkeler ve toplumlar için önemini koruyan temel alanlardan olan güvenliğin ana bileşenlerinden birisidir. Bir ülkenin dıştan gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı etkin olarak savunulabilmesi için uygun bir askerlik sisteminin kurulması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, profesyonel, yarı profesyonel ve zorunlu askerlik sistemlerinin incelenerek Türkiye için hangisinin daha uygun olduğunun belirlenmesidir. Yapılan incelemede zorunlu askerlik ve profesyonel askerlik sisteminin sakıncalarını ortadan kaldıracak ve avantajlarını bir araya getirecek şekilde yarı profesyonel bir sistemin tesis edilmesinin uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu sistemde kara, deniz ve hava kuvvetlerinin kendi özel ihtiyaçlarına uygun olarak ve aralarında oransal farklılıklar olacak şekilde; kısmen profesyonel, kısmen de sivil personelden oluşan ve asker kaynağı bakımından da zorunlu askerliğin devam ettiği bir yapı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Profesyonel Askerlik Sistemi, Yarı Profesyonel Askerlik Sistemi, Zorunlu Askerlik Sistemi, Caydırıcılık, Demokratik Kontrol*

Abstract

Defense is one of the main components of the security which continues to be one of the key areas for countries and societies. Building an appropriate conscription system is required to defend a country effectively from external threats. By analyzing the three main enlisting methods namely professional, semi-professional and compulsory military services, the purpose of this study is to identify which conscription system is the most suitable for Turkey. This study shows that establishing a semi-professional system which brings together the advantages of the compulsory and fully professional military systems and also puts away the inconveniences of the both of them is the most suitable for Turkey. In this said system, in accordance with land, naval and air forces’ special needs and relative differences among them, armed forces with partially professional and partly civilian structure with continued compulsory system from the point of human resource is considered.

Keywords: *Professional army, semi-professional army, compulsory conscription, deterrence, democratic control of the army.*

* Dr., Bağımsız Araştırmacı

** Dr., BİLGESAM Sosyo-kültürel Araştırmalar Uzmanı

*** BİLGESAM Sosyo-Kültürel Araştırmalar Uzman Yrd.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren önemli ve vazgeçilmez alanlardan birisi olan güvenlik, günümüzde de önem ve önceliğini korumaktadır. Bundan sonra da korumaya devam edecektir. Başlangıçta savunma kapsamında ele alınan ve savunma ile eşdeğer görülen güvenlik, daha sonraki dönemlerde ekonomik ve teknolojik alanlarda kaydedilen gelişmelere bağlı olarak diğer boyutları da içine alacak şekilde kapsam genişlemesine uğramıştır. Ancak savunma, güvenlik alanının değişmeyen en önemli boyutlarından birisi olmaya devam etmiştir.

Savunmanın temelinde güçlü bir silahlı kuvvet yapısı oluşturmak, bu kuvveti barıştan itibaren harbe hazır halde tutmak ve gerektiğinde bu gücü kullanarak dışarıdan gelen tehdit ve tehlikelere karşı ülkenin güvenliğini sağlamak düşüncesi yatmaktadır. Bu noktada, gerginlik ve savaş dönemlerindeki güvenlik krizlerini kolaylıkla idare edebilmek için barıştan itibaren harbe hazır olmanın önemini vurgulamak gerekmektedir. Bunun için de barış zamanında uygun kompozisyonda ve yeterli miktarda kuvvete sahip olmaya, gerginlik ve kriz dönemlerinde ise ihtiyaç duyulan ilave gücün seferber edilerek sisteme sokulabilmesine, dolayısıyla buna imkan sağlayacak bir askere alma sistemine ve personel politikasına ihtiyaç vardır.

Teorik olarak bu hususları dile getirmek çok kolay olsa da bu sistemin tesisinin çok da ucuza mal olmayacağını belirtmek gerekmektedir. Bundan dolayıdır ki ülkelerin bütçesindeki en büyük kalemlerden birisini savunma harcamaları oluşturmaktadır. Savunma bütçesinin yüksek olmasının refaha katkı sağlayan diğer bütçeler aleyhine bir sonuç doğurmakta olduğu da bir gerçektir. Ancak, güvenliğin olmadığı bir ülkede diğer alanlarda da üretim yapmak, huzur ve güveni sağlamak, hatta birçok ülkede görüldüğü gibi ülkenin bekasını korumak mümkün olamamaktadır. O halde bugün sorun, etkili ve güçlü bir savunmanın en ekonomik şekilde nasıl yapılacağı sorusunun cevabının bulunmasıdır.

Bu makalenin amacı, etkili bir silahlı kuvvet oluşturmanın temel unsurlarından birisi olan askerlik sisteminin nasıl olması gerektiğini irdelemektir. Bu analizin tam olarak yapılabilmesi amacıyla, çalışmada önce anlayış birliğini sağlamak üzere temel askerlik sistemleri ve uygulamadaki farklılaşmalar ele alınmış, sonra Selçuklular ve Osmanlılarda nasıl bir askerlik sistemi olduğu incelenmiş, müteakiben günümüzdeki askerlik sistemlerine ilişkin yapılan tartışmalar özet bir şekilde ele alınarak konu Türkiye bağlamında değerlendirilmiştir. Sonunda bütün bu sistemler, uygulama sonuçları da dikkate alınarak bazı temel kriterler çerçevesinde mukayese edilmiş ve bir model önerisinde bulunulmuştur.

Çalışmada yarı profesyonel askerlik sisteminin; en üst düzeyde etkinlik, caydırıcılık ve esneklik sağlaması, tasarrufa ve halkla bütünleşmeye daha fazla imkân vermesi, demokratik kontrolün daha kolay olması ve personel bulma konusunda daha az sıkıntılı olması nedeniyle en uygun model olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1. TEMEL ASKERLİK SİSTEMLERİ VE UYGULAMALARDAKİ FARKLILAŞMALAR

Burk'un tespitleriyle orduların son birkaç yüzyılda geçirdiği evreleri özetlemek gerekirse; 18. yüzyılda aristokratik temelli ancak ulusal bir kurum olmayan ordu yapısından bahsetmek mümkündür. Bu yüzyılın sonuna denk gelen Fransa ve Amerika'daki demokratik devrimlerin de etkisiyle kabul gören "yurttaş-asker" kavramı kitle ordularına (mass army) geçilmesinin önünü açmış ve farklı bir kurumsal yapı ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle kitle ordusu fikri de yerini profesyonel askerliğe ve küçülen yapılara bırakmaya başlamıştır.¹

Bugün itibarıyla dünya ordularına bakıldığında, temelde tam profesyonel ordular, zorunlu askerlik modelini uygulayan ordular bu ikisinin arasında yer alan yarı profesyonel ordular olmak üzere üç temel yapıya rastlanmaktadır.

Profesyonel ordu; bütün masrafları devlet tarafından karşılanan, askerler dâhil olmak üzere bütün personelin maaş aldığı ve askerliğin meslek olarak benimsendiği, sürekli eğitim yapılarak her an savaşa hazır olunan bir askeri sistem olarak tanımlanabilir. Bu sistemde halkta zorunlu askerlik yapmak gibi bir yükümlülük yoktur. Gönüllü olarak orduya katılan personel maaş karşılığında bu hizmeti ifa etmektedir. Günümüzde ABD, İngiltere ve Fransız orduları profesyonel ordulara örnek olarak verilebilir.²

Zorunlu askerlik sistemi ise askerlik hizmetinin bir vatani görev olarak düşünüldüğü ve bütün halk için bir yükümlülük olarak kabul edildiği, dolayısıyla belirlenen usullere göre bütün bireylerin belirli bir çağda ve belirlenen sürelerle dikkate değer bir ücret ödenmeden karşılıksız olarak orduda hizmet ettikleri bir sistemdir. Bu sistemde komuta kadroları profesyonel olarak, başka bir deyişle askerliği meslek olarak yerine getirmekte, alt kademelerdeki askerler ise zorunlu askerlik kapsamında görev yapmaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi sonrasında başlatılan ve günümüze kadar devam eden bu sistem,³ bugün birçok dünya ülkesinde de uygulanmaktadır. İsrail, İsviçre, İran ve Mısır orduları buna örnek olarak verilebilir.⁴

Zorunlu askerliğin devam ettiği ancak personel yapısının profesyonelliğe doğru evrildiği bir ara model olan yarı profesyonel ordulardaki personel yapısı incelendiğinde; zorunlu askerlik modellerinde sadece subay ve astsubaylardan oluşan yönetim kadrolarının profesyonellerden oluşurken; yarı profesyonel

¹ James Burk, "Military Mobilization in Modern Western Societies", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed.) G. Caforio, (New York: Springer, 2006), 112-118.

² Salih Akyürek, Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu, Rapor No-24, (İstanbul: BİLGESAM Yayınları, 2010), 6-10.

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 178-180.

⁴ Akyürek, Zorunlu Askerlik, 6-10.

yapı içerisinde erbaş ve erlerin bir kısmının da profesyonel personelden oluştuğu görülmektedir. 2011 yılı öncesinde Almanya’nın da uyguladığı bu modelle Türk Ordusu 1980’ler sonrasında kısmen geçiş yapmıştır.

Günümüzde, teknolojik gelişmelerin harp silah, araç ve gereçlerine yansımalarıyla savaşın karakteri daha karmaşık hale gelmiş ve zaman içerisinde karmaşık ve gelişmiş sistemleri kullanacak nitelikli personele duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu da sadece komuta kadrolarında değil, daha aşağı kademelerde harp silah, araç ve gereçlerini kullanan personelin de uzman ve kalıcı personel niteliğinde olmasını, başka bir ifadeyle bu kadroların da profesyonel kadrolara dönüştürülmesini zorunlu hale getirmiştir. Tam profesyonel ordu yapısını tercih etmeyen veya bu modele geçemeyen ülkeler için sözkonusu kadroların farklı yöntemlerle (sivil veya asker) profesyonelleştirilmesi, orduların hem muharebe etkinliğini artırmış hem de savunmanın daha ekonomik bir şekilde yapılmasına imkân sağlamıştır. İşte ordularda meydana gelen bu değişim, tam profesyonel ordu ile zorunlu askerlik sistemi arasındaki bir duruma işaret etmektedir ki bunu “yarı profesyonel askerlik sistemi” olarak adlandırmak mümkündür. İsim olarak aynı olsa da, günümüzde birçok ülkede görülen yarı profesyonel askerlik sisteminin her ülkede aynı şekilde uygulanmadığı, profesyonel kadrolar bakımından oransal durumun ülkeden ülkeye ve hatta Türkiye örneğinde olduğu gibi farklı kuvvet yapıları arasında değiştiği görülmektedir.

Yukarıda açıklanan askeri sistemler, tarih boyunca devletler tarafından farklı şekillerde uygulanmış ve kendi içerisinde zamanla değişikliğe uğramıştır. Özellikle kendi tarihimizde biraz daha gerilere gittiğimizde, Selçukluların ve Osmanlıların da bugünkü yapılarla bazı noktalarda benzeşen askeri sistemleri kullandıkları söylenebilir. Bazı ülkelerde, özellikle kuruluş dönemlerinde, daimi ordu bulunmamış, ihtiyaç duyulduğunda asker toplanarak savaşa girilmiş, bitiminde askerler evlerine gönderilmiştir. Bu sistem daimi olmayan “gönüllü askerlik sistemi” olarak adlandırılabilir. Bu sisteme Selçuklu Devleti’nin ve Osmanlı Devleti’nin ilk kuruluş yıllarındaki uygulamalar örnek olarak verilebilir.⁵

Gönüllü sistemin ihtiyaca cevap vermemesi üzerine sonraki dönemde bu sistemi desteklemek üzere daimi ordular teşkil edilmiştir. Bu daimi ordular başlangıçta her türlü masrafın devlet tarafından karşılandığı, personele maaş ödendiği ve askerlerin sürekli olarak silâh altında bulunduğu mesleki bir nitelik arz etmiştir. Bu ordular o günün şartlarında “profesyonel ordu” olarak adlandırılabilir. Selçuklularda doğrudan sultana bağlı olarak görev yapan “Gulamân-ı Saray” ile seçkin komutanların emrinde her an göreve hazır bekleyen “Hassa

⁵ Kenan Seyithanoğlu, Ahmet Rüştü Çelebi, Ahmet Hurşitoğlu, Vehbi Vakkasoğlu, Ahmet Taşgetiren ve Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Yedinci Cilt: Selçuklular*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 202; Kenan Seyithanoğlu, Ahmet Rüştü Çelebi, Ahmet Hurşitoğlu, Vehbi Vakkasoğlu, Ahmet Taşgetiren ve Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 12. Cilt: Osmanlılar*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993), 337.

Ordusu”⁶ bu sisteme örnek olarak verilebilir. Osmanlı Devleti’nde ise benzer nitelikleri taşıyan “Yeniçeri Ordusu” da⁷ o günün şartlarında bir profesyonel ordu olarak isimlendirilebilir.

Yarı profesyonel ordularda zorunlu askerlerin aktif ordu içindeki oranı ülkeden ülkeye değişmektedir. Akyürek vd.’ne göre, bazı ülkelerde bu oran %60-70’lerin üzerine çıkarken (kitle ordusu-mass army), bazı ülkelerde %20’lerin altına kadar düşebilmektedir. Avrupa’da birçok ülke bir yandan küçülürken, sivil uzman sayısını artırarak ve bir kısım yükümlüyü alternatif hizmetlere kaydırarak ordudaki zorunlu asker oranını düşürmüştür. Bugün zorunlu askerliğin devam ettiği pek çok Avrupa ülkesinde kara ordularında %50’lere düşen zorunlu askerlerin oranı, deniz ve hava kuvvetlerinde %10’lara kadar çekilebilmiştir. Türkiye’de ise zorunlu askerlerin oranı Deniz ve Hava Kuvvetlerinde çok daha düşük olmakla birlikte, Kara Kuvvetlerinde %70 civarındadır. Silahlı Kuvvetler bir bütün olarak düşünüldüğünde 2013 yılı sonu itibarıyla, profesyonel personel oranı %35 düzeyindedir.⁸

Zorunlu askerlik hizmetinin uygulanmasında da farklılıklar görülmektedir. Akyürek’in aktarımıyla, zorunlu askerlik hizmetinin yürürlükte olduğu birçok Avrupa ülkesinde “Vicdani Ret” ve “Alternatif Kamu Hizmeti” de bir seçenek olarak bulunmaktadır. Alternatif kamu hizmetinde hizmet süresi mecburi hizmet süresi kadar veya daha fazla olabilmektedir. Genelde sağlık, eğitim, çocuklara ve yaşlılara yardım şeklinde yapılan alternatif kamu hizmeti uygulamaları, Finlandiya’da olduğu gibi bazı ülkelerde silahsız veya muharip olmayan birliklerde askerlik hizmeti şeklinde de olabilmektedir. Benzer bir farklılaşma da çalışma saatleri temelinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Türkiye, İran ve Mısır’da olduğu gibi bazı ülkelerde, hizmet süresince askerler bütün gün ve gecelerini kışlada geçirirken, “Soğuk Savaş” öncesinde Almanya’da askerler sadece hafta içerisinde kışlada kalmışlardır. Meksika’da ise askerler sadece hafta sonlarında iki gündüz ve bir gece olmak üzere kışlada kalarak zorunlu askerlik hizmetlerini tamamlamaktadırlar. İsviçre gibi bazı ülkelerde başlangıçta temel eğitim verilmekte, kalan hizmet süresi yıllara yayılarak yapılmaktadır.⁹

Benzer hususları dile getiren Moskos ve Glastris; Almanya’da askerlik çağındaki gençlerin orduda hizmeti veya alternatif kamu hizmetini tercih edebilme yanında yaklaşık %10’unun devlet veya federal polis teşkilatında çalışmayı kabul ettiğini, bu kişilerin sınır güvenliği hizmetlerinde veya gönüllü itfaiyecilerin eğitiminde, yedi yıllık süreyle yarı-zamanlı olarak hizmet ettiklerini vurgulamaktadır.¹⁰

⁶ Ziya Kazıcı, İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003), 470-471.

⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 44-45.

⁸ Salih Akyürek, F. Serap Koydemir, Esra Atalay ve Adnan Bıçaksız, *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*, (Ankara: BİLGESAM Yayınları, 2014), 304-305.

⁹ Akyürek, Zorunlu Askerlik, 9-10.

¹⁰ Charles Moskos ve Paul Glastris, “Now Do You Believe We Need a Draft?”, *Washington Monthly*

Zorunlu askerlik sisteminin olduğu İsviçre’de, hizmet süreleri farklı olsa da Tanzimat’tan sonraki dönemde Osmanlı Ordusundaki uygulamaya¹¹ benzer şekilde “Yaygın Askerlik Sistemi” uygulanmaktadır. Profesyonel asker sayısının sadece %5 civarında olduğu İsviçre’de aktif ordu mevcudunun 23 bin kişi civarında olduğunu ve 18 yaşını dolduran her erkeğin 260 günlük askerlik yaptığını, bunun ilk 18 haftalık bölümünün zorunlu askeri eğitim şeklinde uygulandığını, kalan sürenin ise müteakip on yıl boyunca yazları üçer haftalık tazeleme eğitimi şeklinde tamamlandığını aktarmaktadır.¹²

Akyürek’e göre, zorunlu askerlik sistemine sahip Çin’deki uygulama da diğer ülkelerden biraz farklılaşmaktadır. Çin’de askere alma seçici (selective) olarak uygulanırken askerlik için seçilmeyen adaylar kamu hizmetinde görevlendirilmektedir. İsrail’deki uygulama da diğer ülkelerden tamamen farklıdır. Zorunlu askerliğin uygulandığı İsrail’de askere alma yarı-seçici (semi-selective) olarak uygulanmakta ve askerlik için seçilmeyen adaylar kamu hizmetinde görevlendirilmektedir. İsrail’de 1990 sonrası geçilen bu zorunlu askerlik modelinde, askerlik çağındaki erkeklerin yaklaşık beşte üçüne aktif olarak askerlik hizmeti yaptırılmaktadır.¹³

2. SELÇUKLULARDA ASKERLİK SİSTEMİ

Başlangıçta aşiret kuvvetleri şeklinde olan Selçuklu ordusu, daha sonra ihtiyaca göre geliştirilerek hükümdar ve emirlerin emrinde görev yapan maaşlı ve toprak düzenine dayalı askeri kuvvetler haline dönüştürülmüştür. Uzunçarşılı’ya göre, Selçuklularda maaşlı ve ikta yani tımarlı olmak üzere başlıca iki grup asker mevcuttu. Bunun yanında aşiret kuvvetleri, yardımcı halk gönüllü kuvvetleri ve ihtiyaç duyulduğunda ücretli askeri kuvvetler de devreye sokulmaktaydı. Hükümdarın maiyetinde bulunan maaşlı askerler yaya ve atlı olmak üzere iki sınıftı. Ikta veya tımarlı asker ise öşür hasılası oranına göre harbe asker götürülmesi esasına dayanan kuvvetlerden oluşuyordu.¹⁴

Kazıcı, Büyük Selçuklu Devleti’nde ordunun 3 ana grup halinde teşkilatlandığını; birinci grubun çeşitli kavimlerden alınarak hususi saray terbiyesi ile yetiştirilmiş ve doğrudan sultana bağlı olan “Gulamân-ı Saray” olduğunu, ikinci grubun seçkin komutanların emrinde her an göreve hazır bekleyen “Hasa Ordusu” ile melik, vezir ve valilerin askerleri ve bağlı olan hükümetlerin askerlerinden oluştuğunu, üçüncü grubun ise askeri iktalarda yaşayan gerektiğinde harbe katılan süvari kuvvetlerinden meydana geldiğini ifade etmektedir.

33, No:11, (2001), E.T.: 23.09.2014 <http://www.washingtonmonthly.com/features/2001/0111.moskos.glastris.html>

¹¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 157-166.

¹² The World Factbook, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sz.html> (Erişim: 20.05.2015)

¹³ Akyürek, *Zorunlu Askerlik*, 9.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1. Cilt, 8. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 31-32.

Gulamân-ı Saray ve “Hassa Ordusu” askerleri devletten maaş almakta, “askeri ıkta” sistemindeki askerler ise toprak gelirlerinden finanse edilmekteydi. Bu ıktalar sayesinde bir yandan devlete yük olmadan büyük bir askeri güç beslenirken diğer yandan ülkenin mamur hale gelmesi de sağlanmış oluyordu. Bu yolla Büyük Selçuklu Devleti 400 bin, Anadolu Selçukluları da 100 bin kişilik bir askeri güce sahip olmuşlardı.¹⁵

Seyithanoğlu vd.’ne göre, merkezde veya merkeze çok yakın bir yerde konuşlandırılmış olan Hassa Ordusunun mevcudu Sultan Melikşah zamanında 20.000 civarında idi. “Askeri ıkta” sisteminde, devlet içerisindeki arazi yıllık gelir durumuna göre büyük, orta ve küçük olmak üzere “ıkta” adı verilen gruplara ayrılmış ve bu arazilerin öşür ve resimleri, hizmet karşılığında emirlere ve askerlere verilmişti. Nizamü’l-Mülk tarafından geliştirilen bu sistemde ıktalar usulü melik, vali ve derecelerine göre diğer emirlere verilmiş ve ıkta sahipleri arazinin büyüklüğü oranında asker yetiştirmişlerdir. Devletin her tarafına dağılmış ve verilen ıkta arazilerinden geçimini sağlayan fakat her an sefere hazır durumda bulunan süvari kuvvetlerine “Sipahiyan” adı verilmiştir. Bu grubun mevcudu Sultan Melikşah zamanında 400.000 süvari civarında olmuştur. Bu üç grup dışında gerektiğinde halktan da ücretli asker toplanır, bunlara “Haşer” denirdi. Bunun yanında, özellikle uç boylarında o bölgenin komutanının emrindeki hassa ve süvari birliklerinin yanında sadece savaşa katılıp ganimetten pay alan, bazı durumlarda sadece gaza için savaşan akıncı Türkmen birlikleri de bulunmakta idi. Ayrıca “Gaziyan” adı verilen gönüllü bir asker grubu daha mevcuttu. Sefer durumunda bütün bu gruplar toplanır ve devlet merkezinden görevlendirilen bir üst düzey komutanın emrinde savaşa iştirak edilirdi.¹⁶

Askeri ıkta sistemi dönemin en önemli yeniliklerinden biriydi. Bir yandan güçlü bir ordunun devletin hazinesine yük olmadan finansmanı sağlanırken diğer yandan arazinin ekonomiye katılması ve ülkenin imar yönünden gelişmesi de sağlanmış oluyordu. Çünkü ıkta sahipleri asker besleme yanında bölge halkına iyi davranmak ve imar faaliyetlerine katkıda bulunmak zorundaydılar.

Selçuklu Devleti’ndeki askerlik sistemi genel olarak değerlendirildiğinde; maaşlı ve her an göreve hazır olan “Gulamân-ı Saray” ve “Hassa Ordusunun” o günkü şartlarda profesyonel birimler niteliğinde olduğu, ıkta sistemiyle finanse edilen askerlerin ise her an göreve hazır belirli bir sayıdaki kuvvet özelliği taşımadığından yedek ordu niteliğinde olduğu söylenebilir.

¹⁵ Kazıcı, İslâm Medeniyeti, 470-471.

¹⁶ Kenan Seyithanoğlu, Ahmet Rüştü Çelebi, Ahmet Hurşitoğlu, Vehbi Vakkasoğlu, Ahmet Taşgetiren ve Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Yedinci Cilt: Selçuklular*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 202-203.

3. OSMANLILARDA ASKERLİK SİSTEMİ VE ISLAHAT ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devleti’nin yükselme dönemindeki askerlik sistemi genel yapısı itibariyle Selçuklu Devleti’ndeki sisteme benzemektedir. Uzunçarşılı’ya göre kuruluş yıllarında ilk fetihler, aşiretlerden geçici olarak toplanan ve daha çok gönüllülerden oluşan düzenli askeri birlikler niteliğinde olmayan kuvvetlerle yapılmıştır. Daha sonra askeri sistemde değişikliğe gidilmiş ve yaya olanlardan “piyade”, atlı olanlardan ise “müsellem” adı verilen biner kişilik birlikler oluşturulmuştur. Savaş zamanında bunlara gündelik ücret verilmiş, savaş sonrasında ise kendilerine toprak tahsis edilerek vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu muharip birlikler yanında köprü yapımı, yol inşaatı, kale inşaatı ve tamiri, hendek kazma gibi işleri yapan geri hizmet unsurları da oluşturulmuştur. Bu askeri yapı “Kapıkulu Ocakları”nın kuruluşuna kadar devam etmiştir.¹⁷

Daha sonraki dönemde Osmanlı ordusu, “Kapıkulu Ocakları”, hudut kuvvetlerinin de dâhil olduğu “Eyalet Kuvvetleri” ve “Deniz Kuvvetleri” olmak üzere 3 ana unsurdan oluşacak bir yapıya dönüşmüştür.¹⁸ Bu ana unsurlardan “Kapıkulu” askerleri, “Kapıkulu Piyadesi” ve Kapıkulu Süvarisi” olmak üzere iki gruptan meydana gelmiş, hükümdarın şahsına mahsus olan bu kuvvetler Selçuklularda olduğu gibi “Hassa Ordu”sunu oluşturmuş ve bu sınıfa mensup askerlere devletten “ulufe” adıyla maaş verilmiştir.¹⁹ “Kapıkulu Ocağı” “Acemi Ocağı”, “Yeniçeri Ocağı”, “Cebeci Ocağı”, “Topçu Ocağı”, “Top Arabacıları Ocağı” ve “Kapıkulu Süvarileri” olmak üzere toplam 6 ocaktan teşekkül etmiştir.²⁰

Uzunçarşılı ve Halaçoğlu’ya göre, Ocaklara asker yetiştirmek üzere kurulan “Acemi Ocağı”nın personel kaynağını, savaşta alınan esirler ve Hristiyan tebaanın çocukları oluşturmuştur. Esirler yanında devşirme usulüyle Hristiyan tebaadan alınan çocuklar, geçici süreler için (3-8 sene) Müslüman çiftçilerin yanında gerektiği şekilde eğitim aldıktan sonra “Acemi Ocağı”na; burada yaklaşık 8 yıl kadar eğitim aldıktan sonra da Yeniçeri Ocağına gönderilmişlerdir. Bu süre içerisinde masrafları devlet tarafından karşılanmış ve kendilerine ücret verilmiştir.²¹

Osmanlı Devleti’nin güçlenmesinde önemli rol oynayan bir diğer yapı Yeniçeri Ocağı’dır. Doğan’a göre, Yeniçeri 1826 senesinden önce Osmanlıların muvazzaf askerine verilen addır. I. Murad döneminde kurulan Yeniçeri Ocağı, kendisinden önce mevcut olan yaya ve müsellemlerin ıslahına ve Hristiyan

¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 127-128.

¹⁸ *A.g.e.*, 507.

¹⁹ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003), 475-485.

²⁰ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda*, 44-45.

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 45-50.

çocukların devşirilip bu çocuklara askerî eğitim verilmesine dayanmaktadır.²² Uzunçarşılı'ya göre, Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasında Acemi Ocağı oldukça etkili olmuştur. Esirlerin beşte biri öncelikle Türk çiftçisine verilerek onlara Türkçe, Türk ve Müslüman adetleri öğretilmiştir. Mütakiben de bu kişiler önce Acemi Ocağına sonra da Yeniçeri Ocağına alınmışlardır.²³

Osmanlı'da orduyu oluşturan ikinci ana teşkilat eyaletlerdeki “Tımarlı Sipahi” teşkilatıdır. Köprülü'ye göre, Yeniçerilerle birlikte eyaletlerdeki bu teşkilat, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesinde en önemli rolü oynayan yapılardan birisi olmuş ve daha önceki Türk-İslam devletlerinde de görülen benzer yapıların daha da geliştirilmesiyle teşkil edilmiş ve dirlik sahiplerine verilen toprak karşılığında devletin muhafazasını üstlenmiştir. Halktan alınan öşür ve resimlerin tahsis edildiği tımar sahipleri, kendilerine tahsis edilen toprağın bu gelirleri karşılığında askeri görevleri ifa etmiş ve seferlere katılmışlardır.²⁴

Akgündüz'ün de belirttiği gibi, dirlik arazileri akçe gelirlerine göre 3 gruba ayrılmıştır. Bunlardan, yıllık geliri 100 bin akçeden fazla olan dirliklere “has” denilmiş ve bu dirlikler sultanlara, şehzadelere, vezirlere ve beylere tahsis edilmiştir. Yıllık geliri 20 bin ile 100 bin akçe arasında olan dirliklere “zeamet” adı verilmiş ve zeametlere her 5 bin akçelik gelir için bir süvari asker hazırlama sorumluluğu verilmiştir. Yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olan dirliklere ise “tımar” ismi verilmiş ve tımarlarda senelik gelirden belirli bir miktar ayrıldıktan sonra her 3 bin akçe gelir karşılığında süvari asker hazırlama sorumluluğu verilmiştir.²⁵

Halaçoğlu, tımarlı sipahilerin bölüklere ayrıldığını, her on bölüğün (bin kişi) bir “alaybeyi”nin komutası altında görev yaptığını, alaybeylerinin sancak beylerinin, sancak beylerinin ise eyalet valisi olan “beylerbeyi”nin komutası altında savaşa katıldıklarını belirtmektedir. Ayrıca, sipahilerin bütün masraflarının toprak sahibine ait olduğunu, mazeretsiz savaşa gitmeyenlerin topraklarının ellerinden alındığını, başarılı olanlara ise zam yapıldığını ifade etmektedir. Tımar sisteminde sipahilerine kendi bölgelerinde veya bağlı olduğu sancak bölgesinde oturma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca şehit olan sipahinin çocuğu devlet himayesine alınarak tımar (toprak) verilmiştir.²⁶

Yukarıda belirtilen yapı içerisinde önemli güce sahip olan Yeniçeri Ocağı

²² Mehtap Doğan, “Yeniçeriliğin Kaldırılışına Dair Tarihî ve Edebî Bir Eser: Emâre-i Zafer”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 71, (2009):72.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I Acemi ve Yeniçeri Ocağı*, (Ankara, 1988), 146.

²⁴ Fuad Köprülü, “Osmanlı Devletinin Kuruluşu (Gibbons'un Nazariyesinin Hülasa ve Tenkidi)”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* içinde, (Der.) Herbert Adams Gibbons, (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1998), 275.

²⁵ Ahmet Akgündüz, *Bilinmeyen Osmanlı*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999), 502.

²⁶ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda*, 56-58.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren devşirme kanununa aykırı bir şekilde yabancı ve başıboş kimselerin kaydedilmesiyle bozulmaya başlamış; zamanla devlet adamlarının tayin ve azline, padişahların tahttan indirilmesine ve tahta çıkarılmasına müdahale eden bir yapı halini almıştır. Özcan’a göre, Ocak nizamının bozulması bir yandan ocağın mevcudunu ve devlet içerisindeki nüfuzunu artırırken hazinedeki sıkıntılar ödeme problemlerine, bu da isyanların başlamasına neden olmuştur. Bazen çıkar kavgaları yüzünden vezir ve ağaların da tahrikiyle çıkan ayaklanmalara askeri ocaklar da katılmıştır.²⁷

Yeniçeri Ocağına benzer şekilde, zaman içinde eyalet askeri sisteminde de (timar sistemi) bozulma başlamıştır. Halaçoğlu’na göre, Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra gerek rüşvetle, gerekse kanuna aykırı olarak yabancıların ocağa sokulması ocağın bozulmasının başlangıcı olmuş, babaları savaşta ölen yetimlere timarlarının verilmemesi ve boş kalan timarların askerler yerine başkalarına verilmesi bozulmayı hızlandırmıştır. Sistemin bozulmasıyla ocağın çıkarabildiği asker sayısı beşte bir oranına düşmüş, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren sipahilerin geri hizmetlerde kullanılmaya başlanması ise ocağın çöküşünü getirmiş ve sayısı iyice azalmıştır. Bunun üzerine asker ihtiyacı vezirlerin ve valilerin yanlarında besledikleri derme çatma kuvvetlerle karşılanmaya çalışılmış, ancak bu da devletin başına büyük gaileler açan Celalî eşkıyalığının ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁸

Gerek merkez, gerekse eyalet askeri teşkilatında yukarıda bahsedilen bozulmaları iyileştirmek amacıyla, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ıslahat çalışmaları yapılmış, Yeniçeri Ocağı içindeki yabancılar temizlenerek mevcudu yarıya indirilmiş, benzer şekilde diğer yaya ve süvari Kapıkulu ocakları ile timarlı sipahi teşkilatı da gözden geçirilerek geçmişteki sistemli ve disiplinli yapısına dönüştürülmeye çalışılmıştır.²⁹ Ancak yapılan çalışmalar köklü bir reform niteliğinde olmamış, iyileştirme sınırları içerisinde kalmıştır. Akçura’ya göre, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru ülkede asayiş giderek bozulmuş, disiplinli bir askeri gücün olmaması bu durumun ortaya çıkmasına katkı sağlamış, hatta yeniçeriler bir asayiş ve savunma unsuru olmaktan ziyade bir ihtilal ve anarşi unsuru haline gelmiştir.³⁰

Osmanlı Devleti’nde askeri yapıda köklü ıslahat çalışmaları XVIII. yüzyıl sonlarında başlatılmış, Yeniçeri Ocağının yerini alacak şekilde Nizâm-ı Cedîd adıyla yeni bir ordu kurulmuş ve Kapıkulu Ocakları da ıslah edilmeye çalışılmıştır.³¹ Ayrıca, yapılan bu çalışmaların başarılı ve kalıcı olabilmesi için

²⁷ Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı”, *Türkler Cilt 10: Osmanlı* içinde (Der.) H.Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 214.

²⁸ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda*, 56-58.

²⁹ Özcan, *Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı*, 214-215.

³⁰ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)*, (Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 37-38.

³¹ Özcan, *Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı*, 215.

“irad-ı cedit” adıyla ayrı bir hazine oluşturulmuş ve bu hazineye gelir getirecek kaynaklar belirlenmiştir.³² Ne var ki bu gelişmeler Osmanlı Devleti’nin güçlenmesini istemeyen iç ve dış odaklar tarafından uygun karşılanmamış, yapılan tahrikler sonunda 1808 yılında çıkan Kabakçı Mustafa isyanıyla Nizâm-ı Cedîd ordusu bizzat kurucusu tarafından lağvedilmiştir.³³

Sonraki dönemde “Sekkân-ı Cedîd” adında yeni bir ordu kurulmuş ise de yeniçerilerin bu orduya cephe almaları ve kuruluş çalışmalarını yürüten Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa’nın bir isyanda öldürülmesi üzerine bu ordu da lağvedilmiştir.³⁴ Karal’a göre bu iki yeni ordu denemesinden sonra Yeniçeri Ocağına bağlı olarak “Eşkinci Ocağı” adıyla yeni eğitimli bir sınıf kurulmuş, bu sınıfa yeni savaş taktik ve teknikleri öğretilerek ordunun muharebe yeteneği geliştirilmeye çalışılmış, ancak kısa bir süre sonra yeniçerilerin ayaklanması üzerine 1826 yılında Eşkinci Ocağı ile birlikte Yeniçeri Ocağı da kaldırılmış ve yerine “Asâkir-i Mansûre-i Muhammedîye Ocağı” kurulmuştur. Yeni kurulan bu ordu için Prusya’dan subaylar davet edilmiş ve bundan sonra orduda mevcut Fransız etkisi yerini Alman eğitim sisteminin etkisine bırakmıştır.³⁵

Özcan, belirli bir süre fiili askerlik hizmetinden sonra “Mansûre” askerlerine emeklilik hakkı verildiğini ve bu askerlere emekli maaşı bağlandığını aktarmaktadır. Yeni ordunun desteklenmesi ve ülkenin daha iyi savunulabilmesi amacıyla 1834 yılında İstanbul dışında “Redif-i Asâkir-i Mansûre” adıyla yedek bir ordu kurularak birliklerin teşkiline başlanmıştır. Bu birliklerin kurulmasından sonra “Asâkir-i Mansûre” ismi “Asâkir-i Nizamiye” olarak değiştirilmiş ve Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar bu ad kullanılmıştır.³⁶

Tanzimat’tan sonra da askerî alanda önemli ıslahatlar yapılmıştır. Karal’ın ifadeleriyle, bu dönemde öncelikle askerlik hizmetinin vatanî bir görev olduğu prensip haline getirilerek eski ocak sistemindeki anlayış değiştirilmeye çalışılmıştır. 1843 yılında çıkarılan bir kanunla muvazzaf askerlik süresi beş yıl olarak belirlenmiş, bu fiilî hizmet sonrasında yedi yıl da redif sınıfında hizmet edecek şekilde ihtiyatlık hizmeti yükümlülüğü getirilmiştir. Ayrıca, bu düzenlemelerde her bölgeden alınacak asker sayısının o bölgenin nüfusuna göre olması, her aileden bir kişinin askere alınması, tek çocuklu ailelerden ise asker alınmaması esası getirilmiştir. 1844 yılından itibaren 20 yaşındaki gençler kur’a usulü ve isteyenler gönüllü olarak askere alınmıştır.³⁷ Yine Karal’a göre, redif kuvvetleri ordunun yedek kuvvetleriydi. Redif teşkilatının subaylardan oluşan eğitim kadroları bulunmaktaydı ve Redif askerleri yılda bir defa

³² Enver Ziya Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları -Nizâm-ı Cedit- 1789-1807*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 87.

³³ Özcan, *Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı*, 216.

³⁴ *A.g.e.*, 216.

³⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 146-151.

³⁶ Özcan, *Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı*, 218.

³⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 178-180.

bir ay süreli olarak bağlı oldukları askeri birliklerin buldukları yere gelerek askeri eğitim alıyorlardı. Redif teşkilatı bakımından devlet 4 bölgeye ayrılıyordu ve her bölgenin bir genel karargâh merkezi, toplantı yerleri ve depo merkezleri bulunuyordu. Depolarda, savaş ve eğitim için gerekli malzeme, teçhizat ve silahlar bulunmaktaydı. 1853’teki Osmanlı-Rus Savaşı’nda barış ordusu Redif teşkilatı sayesinde birkaç ay içerisinde iki misline çıkarılabiliyordu.³⁸

Özcan’a göre, bu dönemde gayrimüslimlerin de askerlik yapmaları kararlaştırılmış ve buna bağlı olarak cizye vergisi kaldırılmış; ancak, askerlik yapmama alışkanlıklarında bazı huzursuzlukların çıkması üzerine bu husus bir süre askıya alınmıştır. Daha sonra 1856 yılında çıkarılan Islahat Fermanı’nda gayrimüslimlerin de askerlik yapması tekrar yürürlüğe konulmuş ise de uygulamada bazı güçlüklerle karşılaşılması üzerine gayrimüslimlerden askerlik yükümlülüğü kaldırılmış; fakat buna karşılık “bedel-i askerî” adıyla bir vergi alınmaya başlanmıştır.³⁹

Sonraki dönemde, Osmanlı tebaasından bir kısmının askerlikten muaf olmasının asker kaynağını azaltması ve uygulamada bazı zorlukların ortaya çıkması üzerine hassa alayları teşkil edilmiş ve 1869 yılında Osmanlı ordusu Nizamiye, Redif ve Müstahfiz olarak üç ana bölüme ayrılarak her bölüm için farklı hizmet süreleri belirlenmiştir.⁴⁰ Karal’a göre, bu dönemde “Nizamiye Kuvvetleri” ordunun çekirdeğini oluşturmuş ve “Faal Kuvvetler” ve “Yedek Kuvvetler” olmak üzere iki kısımdan oluşmuş; “Redif Kuvvetleri” ise “Birinci Sınıf” ve “İkinci Sınıf Redif Kuvvetleri” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Askerlik hizmeti prensip olarak kur’a usulüne dayandırılmış, fakat gönüllü olarak yapmak isteyenlerle bedel (ücret) mukabilinde hizmet etmek isteyenler de orduya kabul edilmiştir. Nizamiye ordusunda hizmet süresi dört yıldır. Bu hizmeti bitirenler ihtiyat sınıfına geçerler ve ihtiyat müddeti bir yıldır. Redif sınıfında ise toplam altı yıl olan hizmet, üçer yıllık iki bölüme ayrılmıştır. Redif birliklerinin personel kaynağını, “nizamiye” ve “ihtiyat” hizmetini bitirenler ile kur’a isabet etmemiş olanlar oluşturmuş ve her yıl bir ay çağrıldıkları merkezde eğitime tabi tutulmuşlardır. Redif hizmetini bitirenler ise 8 yıl müddetle “müstahfiz” sınıfını teşkil etmişlerdir.⁴¹

Özcan’ın ifadesiyle, Sultan II. Abdülhamid zamanında askerî yenilikler sürdürülmüştür. Gayrimüslimlere ilave olarak Arap, Arnavut ve Boşnak gibi bazı Müslüman unsurların da askerlik yapmak istememeleri asker kaynağını zayıflatmış ve savaşlarda Türk unsurunun erimesine yol açmıştır. Bunun üzerine Doğu Anadolu’daki aşiretlerden Hamidiye Süvari Alayları teşkil edilmiş, fakat bundan arzu edilen sonuç alınamamıştır. Bu dönemde, Almanya’dan getirilen askerî heyetlerle ordunun iç işleyişi de modernleştirilmeye çalışılmış; ancak, ordunun politika ile meşgul olması “1908 İhtilali”ni getirmiş, bu da

³⁸ *A.g.e.*, 157-166.

³⁹ Özcan, *Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı*, 218.

⁴⁰ *A.g.e.*, 219.

⁴¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 187-188.

ordunun muharebe gücünü kaybetmesine yol açmış ve çöküşü hızlandırmıştır. Bu askeri teşkilat ile Balkan Savaşlarına, I. Dünya Savaşı'na ve son olarak ta İstiklal Savaşı'na girilmiş, Millî Mücadele'den sonra Türk ordusu yeniden teşkilatlandırılmıştır.⁴²

4. OSMANLIDAKİ ASKERİ SİSTEMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı Dönemindeki ordu bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yükselme döneminde kurulan etkili askeri sistemin devletin güçlenmesinde ve büyümesinde çok önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Merkezi kuvvetler (yeniçeri ve kapıkulu) yanında eyalet askeri sistemiyle (timar sistemi) bütçeye yük olmadan arzu edilen sayıdaki kuvvet, çok kısa zamanda göreve hazır hale getirilerek seferber edilebilmiştir. Bu ekonomik ve esnek askerlik sistemi sayesinde kısa zamanda oluşturulan büyük ordularla büyük çaplı seferler en ekonomik şekilde gerçekleştirilebilmiştir. Bu dönemde zorunlu askerlik uygulanmamış, maaşlı personelden oluşan Yeniçeri Ocağı, kaldırılincaya kadar bir meslek ordusu (profesyonel ordu) niteliğinde olmaya devam etmiştir. Eyalet askeri sisteminde ise, devlet tarafından alınması gereken vergilerin dirlik sahiplerine bırakılması yoluyla finansman sağlanmasına rağmen, askerlerin yeniçerilerde olduğu gibi her an silâh altında olmamaları ve gerektiğinde orduya katılmaları nedeniyle timar sistemini yedek ordu olarak kabul etmek mümkündür.

Yeniçeri ocağı ve eyalet askeri sisteminin (timar sistemi) bozulmasından ve lağvedilmesinden sonra kurulan Nizam-ı Cedid, Sekban-ı Cedid, Eşkinci Ocağı ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye gibi ordularda da o günkü şartlarda profesyonel yapı anlayışı devam etmiş, ancak Tanzimat'tan sonraki dönemde kurulan ordularda askerlik büyük oranda ücretli bir hizmet olmaktan çıkarılarak zorunlu bir hizmet haline getirilmiştir. Bu son dönemde, içinde bedelli askerlik sisteminin uygulandığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, muvazafalık sonrası yedeklik döneminde askerlere her yıl birer ay süre ile tazeleme eğitimi verilerek her an göreve hazır olmaları sağlanmış; böylece aynı zamanda askerlik hizmeti yükümlülüğü müteakip yıllara da yaygınlaştırılmıştır (yaygın askerlik sistemi).

Yükselme döneminden sonra toplumda başlayan bozulmanın bir yansıması olarak Osmanlı askerlik sisteminde meydana gelen bozulma ciddi sıkıntılara neden olmuştur. O günkü şartlarda profesyonel nitelikte olan Yeniçeri teşkilatının personel sayısı giderek artmasına rağmen, eğitimin ve bazı temel değerlerin zayıflaması sonucu teşkilatın muharebe gücü azalmıştır. İlerleyen dönemde ordunun devlet içerisindeki nüfuz ve etkisi artmış, ordu yönetime müdahale eder hale gelmiştir. Son dönemlerde yeniçerilerin isyanlara karışmaları askeri sistemdeki çöküşü hızlandırmış, hatta ordu güvenliği sağlayan bir unsur olmaktan çıkarak kendisi bir güvenlik problemi ve istikrarsızlık unsuru haline gelmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi çok zor olmuş ve çeşitli defalar yapılan girişimlerden sonra ancak mümkün olabilmıştır. Ocağın lağvedilmesi

⁴² Özcan, *Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı*, 219-220.

serüveni yüz yıldan fazla sürmüştür. Benzer şekilde eyalet askeri sistemindeki (tumar sistemi) bozulmadan sonra asker sayısı iyice azalmış, azalan asker sayısının vezirlerin ve valilerin yanlarında besledikleri derme çatma kuvvetlerle karşılanmaya çalışılması devleti yıllarca meşgul eden birçok isyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bir ordunun siyasete karışması elbette onun profesyonel yapısıyla birinci derecede ilgili değildir. Büyük ölçüde ordudaki kültür ve sahip olunan değerlerin bunda büyük çapta etkisi vardır. Nitekim zorunlu askerliğin olduğu Tanzimat Döneminde, sonrasında ve Cumhuriyet Döneminde de bu tür müdahaleler sıklıkla görülmüştür. Ancak, yeniçerilerde olduğu gibi, profesyonel yapının bozulmaya başlaması, personelin olumsuz yöndeki değişimine ivme kazandırabilmekte, bu da bozulmayı giderek hızlandıran bir etki yapabilmektedir. Ayrıca, sistem nispeten kapalı bir yapıya sahip olduğundan bozulduktan sonra ıslahı çok kolay olmamakta ve yıllarca devleti istikrarsızlığa sürükleyebilmektedir.

Osmanlı Devletinin son dönemlerdeki en önemli sorunlarından birisi orduya yeterli sayıda asker bulunamaması olmuştur. Bu durum, Tanzimat’tan sonra askerliğin vatani bir görev olarak kabul edilerek zorunlu askerlik sistemine geçilmesinin nedenlerinden biri olmuş, hatta Müslüman olmayan tebaadan da askere alma çabaları çeşitli defalar gündeme gelmiştir. Zorunlu askerlik sistemiyle, muvazzaflık döneminde yeterli güçte bir barış ordusu ve muvazzaflık sonrasında oluşturulan yedeklik sistemi (Redif ve Müstahfızlık) ile sefer durumunda göreve çağrılacak yeterli büyüklükte bir yedek ordu teşkil edilebilmiştir. Özellikle yedeklik döneminde terhis edilen askerlere her yıl birer ay tazeleme eğitimi verilmesi yedek ordunun her zaman göreve hazır halde tutulmasına imkân sağlamıştır. Örnek olarak, Kırım Savaşı’nda bu sistemle barış ordusunun mevcudu birkaç ay içerisinde iki katına çıkarılabilmektedir. Aslında kurulan bu yedeklik sistemiyle daha önce mevcut olan tumar sisteminin fonksiyonu bir anlamda yeniden devreye sokulmuştur.

Günümüzde de benzer sistem birçok ülke tarafından örnek alınarak ve modern şartlara uyarlanarak uygulanmaktadır. İsrail ve İsviçre askerlik sistemi buna örnek olarak verilebilir. Bu ülkelerde barış zamanından itibaren silahaltında tutulan sınırlı sayıdaki bir ordu yanında, belirli periyotlarla tazeleme eğitimi verilerek her zaman göreve hazır halde yedek bir ordu bulunmaktadır.

5. TÜRKİYE’DE MEVCUT ASKERLİK SİSTEMİ VE PROFESYONELLEŞME ADIMLARI

Türkiye’deki mevcut askerlik sistemi bugünkü haliyle, profesyonel asker oranının düşük olduğu yarı profesyonel askerlik modeline uymaktadır. Osmanlı Dönemi’nde başlayan zorunlu askerlik sistemi Cumhuriyet Dönemi’nde de devam etmiş, ancak son dönemde erbaş ve er statüsünde gittikçe artan sayıda profesyonel personelin hizmete alınmasıyla sistem, yarı profesyonel bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde zorunlu askerlik uy-

gulasına ilişkin yasal düzenlemeler aşağıdaki tabloda sunulmaktadır. Tablo genel olarak değerlendirildiğinde, sistem olarak zorunlu askerliğin temel alındığı ve askerlik süresi kısaltılmakla birlikte, son zamanlara kadar askere alma usul ve esaslarında önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir.⁴³

Tablo 1: Türkiye’de erbaş ve er statüsünde zorunlu askerlik uygulamasında yaşanan değişimin kısa tarihçesi⁴⁴

ASKERİ TEŞKİLAT / KANUNİ DÜZENLEME ADI	YÜRÜRLÜK/ DEĞİŞİKLİK TARİHİ	MUVAZZAF ASKERLİK SÜRESİ
296 Sayılı Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvaqqat	12 Mayıs 1914	Bahriye 3 Yıl - Diğerleri 2 Yıl
	15 OCAK 1924	Jandarma 3 Yıl - Bahriye 5 Yıl Diğerleri 1,5-2 Yıl
1111 Sayılı Askerlik Kanunu	21 Haziran 1927	Mızıka 2 Yıl - Jandarma 2,5 Yıl Bahriye 3 Yıl - Diğerleri 1,5 Yıl
	30 KASIM 1935	Piyade 18 Ay Jandarma-Gümrük 30 Ay
	14 TEMMUZ 1950	Jandarma-Gümrük 30 Ay Bahriye 3 Yıl - Diğerleri 2 Yıl
	01 ŞUBAT 1963	24 AY
	27 TEMMUZ 1970	20 AY
	01 MART 1985	18 AY
	10 EYLÜL 1992	15 AY
	06 OCAK 1995	18 AY
	15 TEMMUZ 2003	15 AY
	1 OCAK 2014	12 AY

Bugün, zorunlu askerlik 1111 sayılı Askerlik Kanunu ve 1076 sayılı Yedek Subaylar ve Yedek Askeri Memurlar Kanunu çerçevesinde farklı statülerde yerine getirilmektedir. Zorunluk askerlik süresi, dört yıllık üniversite (lisans) mezunlarından yedek subay adayı olarak seçilenler için 12 ay, seçilmeyenler için erbaş ve er olarak altı aydır. Toplam en az üç yıl süre ile fiilen yabancı ülkelerde bulunan yükümlüler ise 21 günlük temel askerlik görevi ve 6000 Euro ödeme ile Dövizle Askerlik hizmetinden faydalanabilmektedirler. Bu şartları taşımayan diğer tüm erkek ve sağlıklı T.C. Vatandaşları için zorunlu askerlik süresi ise erbaş ve/veya er statüsünde 12 aydır.⁴⁵

Türkiye’de profesyonel orduya geçişle ilgili farklı yıllarda değişik girişimler yapılmıştır. Özgen’in ifadesiyle, TSK’nın profesyonelleşmesi yönünde 11 Ha-

⁴³ Akyürek, *Zorunlu Askerlik*, 24.

⁴⁴ <http://www.asal.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/gunumuze-kadar-uygulanan-askerlik-hizmet-cesitleri> adresindeki bilgilerden oluşturulmuştur. Erişim tarihi: 31.08.2015.

⁴⁵ <http://www.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/1111-sayili-askerlik-kanunu> adresindeki askerlik ile ilgili mevzuatlardan alınmıştır. Erişim tarihi: 31.08.2015.

ziran 1949 tarihinde 5430 sayılı Uzman Çavuş Yetiştirilmesi Hakkında Kanun ile ilk adım atılırken, 10 Mart 1954 tarihinde 6320 sayılı Çavuş ve Uzman Çavuş Kanunu yürürlüğe girmiş daha sonra, 961 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununa 7 Temmuz 1971 tarihli ve 1424 sayılı Kanunla eklenen ek madde ile ihtiyaç duyulan sınıflar için sözleşmeli subay alınabilmesinin önu açılmıştır. Ne var ki profesyonelleşme yönünde atılan bu adımların hiç birisi arzu edilen sonuçları vermemiştir. TSK’nın profesyonelleştirilmesi yönündeki çalışmaların gerçek anlamda başlangıç noktası ise 1980’lerin ikinci yarısıdır.⁴⁶ 1980 sonrası dönemde terörle mücadelede yetişmiş uzman personel ihtiyacının ortaya çıkması ve Soğuk Savaş’ın sonlandığı 1990 sonrası azalan tehdit algısı ile birlikte ordularda ve toplumdaki değişime paralel olarak, Türkiye’de de profesyonel er/erbaş uygulamalarına yer verilerek yarı profesyonel bir ordu yapılanmasına doğru adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, 1980’lerde başlatılan uzman erbaş ve 2011 yılında başlatılan sözleşmeli er alımlarıyla profesyonelleşme adına iki ciddi düzenleme yapılmıştır. 2015 yılının ortalarında Genelkurmay Başkanlığının yaptığı açıklamaya göre; Türk Silahlı Kuvvetleri’nde 345 general/amiral, 29 bin 47 subay, 96 bin 21 astsubay, 22 bin 520 uzman jandarma, 62 bin 403 uzman erbaş, 5 bin 388 sözleşmeli erbaş/er olmak üzere toplam 225 bin 724 uzman personel bulunmaktadır. Buna ilave olarak, 7 bin 378 yedek subay, 371 bin 135 erbaş/er olmak üzere 378 bin 513 yükümlü personel ile askeri personel toplamı 604 bin 237’dir.⁴⁷ Bu veriler, 1980’li yıllarla birlikte başlatılan uzman erbaş uygulamasında yaşanan bazı sorunlara rağmen belli bir noktaya gelindiğini ancak, yarı profesyonel bir ordu için ikinci önemli adım olan sözleşmeli er uygulamasında hala istenilen seviyeye ulaşamadığını ve bu statüdeki personel mevcudunun ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de askerlik süreleri kısalsa da zorunlu askerlik uygulamasından vazgeçilememesinin ve askeri kadroların profesyonelleşmesi adına 1980’lere kadar bir girişimde bulunulmamasının en önemli sebebi tehdit algısıdır. 1990’lı yıllara kadar Soğuk Savaş Dönemi’nin tehdit algısı sadece Türkiye için değil tüm Avrupa devletleri için de niceliğin önde olduğu kitle ordularını vazgeçilmez kılmıştır. Kıta Avrupası’nda pek çok ülkenin tam profesyonel ordu yapısına geçişinin Soğuk Savaş sonrasına denk gelmesi de bunu doğrulamaktadır. Bunun yanı sıra, Cumhuriyet tarihi boyunca “jeo-politik önem sebebiyle Türkiye’nin etrafı her daim düşmanlarla sarılıdır” fikri Türk güvenlik kültürünün betimleyicisi olmuştur.⁴⁸ 1990 öncesi daha ziyade dış tehdit algısı ve ülkede demokrasiye yönelik tehditler güvenlik kültürünün belirleyici unsurla-

⁴⁶ Cenk Özgen, “Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Profesyonelleşme Çalışmaları”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, Sayı 1, (Haziran 2011): 208-209. <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=41ae6e99-1b74-47b7-b242-504f55cabe26%40sessionmgr111&vid=1&hid=114> (Erişim:03.09.2015).

⁴⁷ İhlas Haber Ajansı, “İşte TSK’nın Personel Sayısı”, 1 Haziran 2015 <http://www.ihha.com.tr/haber-iste-tsknin-personel-sayisi-467474/> Erişim tarihi: 31.08.2015.

⁴⁸ Nilüfer Narlı, “Changes in the Turkish Security Culture and in the Civil-Military Relations”, *Western Balkans Security Observer English Edition*, 14, (2009), 63-64.

ırken, bu tarihten sonra önce PKK daha sonra da irtica tehdit olarak algılanmıştır.⁴⁹ Hakim olan bu tehdit algısı, ordunun yapısını ve örgütlenmesini de etkilemiştir. Konvansiyonel savaş ihtimalinin her zaman canlı tutulması, ordu da büyük çapta küçülmeyi önlemiş ve süresi kısalmış olmakla birlikte zorunlu askerlik modelinin devam ettirilmesinin de en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Avrupada bazı ülkelerde hala zorunlu askerlik modelinin uygulanması ve aynı modelin tehdit algısı noktasında en belirgin örnek olan İsrail’de uygulanmaya devam etmesi, Türkiye’nin tercihlerinin de temelsiz olmadığını göstermektedir. Bu nedenle diğer pek çok ülke için olduğu gibi Türkiye için de, diğer ülkelerin tecrübelerini gözardı etmeyen, kendi jeo-politik konumuna, tehdit algısına ve toplumsal yapısına uygun bir askerlik modelinin tasarımı zorunlu görülmektedir.

6. GÜNÜMÜZDE ASKERLİK SİSTEMİ TARTIŞMALARI VE BU TARTIŞMALARIN TÜRKİYE BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıdaki başlıklarda bahsi geçen askerlik modelleri konusunda çok farklı görüşler bulunmaktadır. Moskos ve Glastris; özellikle deniz aşırı görevlerin varlığı, bugünün kompleks muharebe taktik ve stratejileri, ileri teknoloji ürünü silah sistemlerinin kullanılması gibi nedenlerle muharebenin profesyonel askerlere bırakılması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁰ Bu çerçeveden bakıldığında, günümüz savaşlarının teknoloji savaşları olması nedeniyle ordularda sayısal üstünlük yerine, işlevsel savaş gücü ve muharebe etkinliği daha fazla öne çıkmıştır. Kompleks stratejilerin uygulanması ve ileri teknoloji ürünü silah sistemlerinin kullanılmasında profesyonel askerlere ihtiyaç duyulduğu konusunda hiçbir tereddüt bulunmamaktadır. Ancak, bir orduda tüm seviyelerdeki strateji ve taktikler çok karmaşık ve bütün silah sistemleri ileri teknoloji ürünü değildir. Ayrıca bu durum farklı kuvvet yapıları (kara, deniz, hava) arasında da farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla tüm personelin profesyonel olması gerekir gibi bir düşüncenin doğru olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Kaldı ki toplumdaki eğitim seviyesi de her geçen gün yükselmektedir. Karmaşık görevleri yürütenler ve ileri teknoloji ürünü sistemlerin kullanıcıları profesyonel olabilir ama sadece bu parametreyi alarak bütün ordunun profesyonel olması gerekir gibi bir genelleme yapmak da çok doğru bir yaklaşım değildir.

Diğer yandan ABD ve bazı Batı ülkeleri gibi profesyonel orduya sahip ülkelerin güvenlik ortamları ve güvenlik ihtiyaçları ile Türkiye’nin güvenlik ortamı ve güvenlik ihtiyaçları birebir aynı değildir. ABD ve Avrupa ülkeleri kendi kıtalarında daha fazla güven içerisinde bulunurken ve günümüzde daha çok küresel ve kıtasal iddiaları nedeniyle deniz aşırı güç kullanma çerçevesinde silahlı güce ihtiyaç duyarken; Ortadoğu, Kafkasya ve Balkanlar gibi istikrarsızlığın neredeyse sürekli olduğu bir bölgenin tam ortasında yer alan Türkiye’nin güvenlik ortamının özellikleri ve ihtiyaçları daha farklıdır. Bu ne-

⁴⁹ Akyürek, Koydemir, Atalay ve Bıçaksız, *Sivil-Asker İlişkileri*, 146.

⁵⁰ Moskos ve Glastris, *Now Do You Believe We Need a Draft?*

denle, o ülkelerdeki askerlik sistemi ile Türkiye’deki askerlik sisteminin de farklı olması doğaldır. Türkiye’nin bölgesel özellikleri dikkate alarak askerlik sistemini tesis etmesi, savunmasını milli imkânlarla dayalı olarak yapması ve silahlı kuvvetlerinin personel kaynağı konusunda hiçbir riske girmemesi önem taşımaktadır.

Profesyonel ve zorunlu askerlik modellerini karşılaştıran Bröckling, zorunlu askerlikte genel bir itaatkârlık üretilmesi amaçlanırken, profesyonel askerlikte askeri davranış disiplininin ziyade hizmetin etkinliğini esas alan görev disiplininin hedeflendiğini vurgulamaktadır.⁵¹ Bu görüş genelde doğru olmakla birlikte İsrail gibi bazı ordularda durumun tamamen farklı olduğu görülmektedir. İsrail ordusunda zorunlu askerlik uygulanmasına rağmen şekli konular ikinci planda, görev disiplini ise daha ön plandadır. Bu husus aslında bir kültür meselesidir. Osmanlı ordusunda da başlangıçta görev disiplini ön planda iken, Prusya’dan uzman getirilmesinden sonra ordudaki kültür etkilenmiş ve şekli disiplin biraz daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla ordunun eğitim sistemini ve kültürünü etkileyerek hizmet etkinliğinin ve görev disiplininin biraz daha ön plana çıkarılabilmesi mümkündür. Bu nedenle, bu argümanın profesyonel orduya geçişin bir gerekçesi olarak görülmesi her ülke için uygun olmayabilir.

Askerlik modellerini maliyet yönünden ve verimlilik açısından ele alıp irdeleyen farklı görüşler de bulunmaktadır. Keller vd.; zorunlu askerlik modelinde bütçe maliyetinin düşük görünmekle birlikte fırsat maliyetinin daha yüksek; kişi ile iş arasında ise verimsiz bir eşleştirme olduğunu dile getirmektedir. Bir başka deyişle, zorunlu askerler ucuz işgücü olarak görüldüğünden pek çok kadroda olması gerekenden daha fazla asker görevlendirilmekte, kısa eğitim dönemi ve tecrübe yetersizliği gibi nedenlerle verimsizlik yükselmektedir.⁵² Benzer görüşü destekleyen Lau vd.’ne göre, askerlik yaşının 18-30 yaş aralığında olması zorunlu askerlikte bu çağdaki insanların öğrenim ve mesleki eğitim yönünden kendisini geliştirmesinin ertelenmesine neden olmaktadır.⁵³

Belçika ve Almanya’da ekonomik maliyet açısından yapılan araştırmalarda zorunlu askerliğin daha maliyetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Belçika’da 1993 yılında yapılan bir çalışmada zorunlu askerliğin sosyal maliyetinin bütçe maliyetinin iki katı olduğu⁵⁴; Almanya’da yapılan farklı çalışmalarda ise zorunlu askerlik nedeniyle bütçe hesaplarına yansımayan yıllık finansman verimlilik kaybının o dönemdeki savunma harcamalarının %9-27’sine tekabül ettiği belirlenmiştir.⁵⁵

⁵¹ Ulrich Bröckling, *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, (Çev.) Veysel Atayman, İkinci Basım, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008), 379.

⁵² Katarina Keller, Poutvaara Panu ve Andreas Wagener, “Military Draft And Economic Growth In OECD Countries”, *Defence And Peace Economics* 20, No.5, (2009), 373-374.

⁵³ M.I. Lau, P. Poutvaara ve A. Wagener, “Dynamic costs of the draft” *German Economic Review* 5, (2004), 381-406.

⁵⁴ K. Kerstens ve E. Meyermans, “The Draft Versus An All-Volunteer Force: Issues Of Efficiency And Equity in The Belgian Draft”, *Defence Economic* 4, (1993), 271-284.

⁵⁵ D.S. Lutz, “Ist eine Freiwilligen-Streitkraft billiger? (Are all-volunteer forces cheaper?)” *Ham-*

Yapılan bir başka çalışmada ise, fırsat maliyetinin yüksek olmasının eğitim düzeyi ve personel kalitesiyle ilişkilendirilebileceği; özel sektörde görev yapan eğitim düzeyi yüksek personelin zorunlu askerlik nedeniyle silâh altına alınmasının fırsat maliyetinin yüksek olmasına rağmen, eğitim düzeyi düşük olan personelde tersi bir durumun söz konusu olduğu, hatta düşük öğrenim düzeylerinde zorunlu askerliğin personelin eğitimine olumlu katkı sağladığı şeklinde bir sonuca ulaşılmıştır.⁵⁶

Yukarıda belirtilen ekonomi ve verimlilik konusundaki görüşler mukayeseli olarak incelendiğinde zorunlu askerlik modelinde fırsat maliyetinin daha yüksek olduğu görüşünün kısmen doğru olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, eğitim seviyesinin nispeten düşük olması, zorunlu askerlik sisteminin maliyetini düşürmektedir. Zorunlu askerlikteki kısa eğitim dönemi ve tecrübe yetersizliği gibi nedenlerle oluşan verimsizliği de kısmen yapılacak sivilleştirmeyle yani yarı profesyonel bir yapıyla en aza indirmek mümkündür.

Askerlik modellerinin toplumsal yapıya ve ilişkilere etkisi konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Zorunlu askerlik sistemini destekleyen Leander'e göre zorunlu askerlik modeli, toplumsal bağları güçlendirmekte ve farklılıkların entegrasyonuna katkı sağlama yanında, demokratik sivil yönetime de güvence sağlamak gibi olumlu özelliklere sahip bulunmaktadır.⁵⁷ Benzer görüşleri paylaşan Douquet ve Schaefer, 1973 yılından itibaren ABD'de uygulamaya konulan profesyonel askerlik sisteminin Amerikan toplumunda üst sınıflar ile ordu arasındaki bağları ve ilişkileri zayıflattığını belirtmektedir. Üst sosyal sınıflar ile ordu arasında artan mesafe ve yabancılaşmanın; ülkedeki toplumsal ortak değerlerin zayıflaması, sivil liderliğin güçlenmesinde sorun olması ve bu durumun uzun dönemde orduyu zayıflatması şeklinde 3 temel probleme işaret ettiğini vurgulamaktadır.⁵⁸ Moskos da yapılan araştırmalardan hareketle, konunun ciddiyetine binaen ABD'de zorunlu askerlik uygulamasının tekrar düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buna geçildiği takdirde ordunun toplumu daha iyi yansıtacak hale geleceğini ve bunun da kaliteyi yükselteceğini, ayrıca üst sosyal sınıflardan kısa süreli bile olsa orduya asker alınmasının bu kitlenin orduya olan ilgisini artıracaklarını, bunun da ülke adına önemli avantajlar sunacağını vurgulamaktadır.⁵⁹ Benzer şekilde, zorunlu as-

burger Beiträge zur Friedensforschung und Sicherheitspolitik içinde, (Eds.) J. Gross ve D.S. Lutz. (Hamburg: 1996), 39-54.

⁵⁶ M.D. Stroup, J.C. Heckelman (2001), "Size of The Military Sector And Economic Growth: A Panel Data Analysis of Africa and Latin America", *Journal of Applied Economics* 4, (2001), 329-360.

⁵⁷ Anna Leander, "Drafting Community: Understanding the Fate of Conscription" *Armed Forces & Society* 30, (Summer 2004), 574-582.

⁵⁸ Kathy Roth-Douquet ve Schaeffer Frank, "Awol: The Unexcused Absence Of America's Upper Class From Military Service—And How It Hurts Our Country ", Reviewed By Major Charles Kuhfahl Jr., *The Army Lawyer*, (February 2007), 39.

⁵⁹ Charles Moskos, "Time to Bring Back the Draft?", *American Enterprise Online*, (December 2001), 16-17.

kerlik hizmetini kaldıran birçok Batı Avrupa ülkesinde de profesyonel orduya geçişin toplumsal bağları zayıflattığı yönünde eleştiriler yapılmaktadır.⁶⁰

Bu argümanlar Türkiye açısından irdelendiğinde, askerlik çağına gelen herkesin, daha kısa sürelerle de olsa bir şekilde askerlik hizmetine katılmasının bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de toplumsal bağların güçlenmesine ve entegrasyonun hızlanmasına katkı sağlamaya devam edeceği değerlendirilmektedir. Özellikle, istikrarsız bir bölgede olan ve kendi güvenliğini kendi milli imkânlarına dayandırmak zorunda olan Türkiye’de ordu ile halkın arasındaki bağın zayıflamasının ne kadar olumsuz sonuçlar doğurabileceğini göz önünde tutmak gerekmektedir.

Moskos ile aynı yaklaşımı benimseyen Ambrose’da konuyu toplumsal psikoloji açısından ele almakta, vatanseverlik duygularının zayıfladığından hareketle, tüm lise mezunlarının yüksek ücretle askere alınmasının yokluğu hissedilen vatanseverlik duygusunun tekrar kazanılmasını sağlayacağını dile getirmektedir.⁶¹ Vatanseverlik duygularının zayıflaması elbette sadece profesyonel orduya geçişten kaynaklanmamakta, bunda başka sosyokültürel ve psikolojik süreçlerin de etkisi bulunmaktadır. Ancak, gençlerin askere alınmasının vatanseverlik duyguları kazanmaya olumlu yönde etkisi olabileceği değerlendirilmektedir.

Leander, profesyonel askerlik sisteminin bir başka sonucuna dikkat çekmekte ve profesyonel sürekli orduların bir süre sonra politikada dominant aktörler haline gelebileceğini, zorunlu askerlik sisteminin toplum tarafından kabul görmeyecek değerler ve anlayışın üretilmesine engel olabileceğini vurgulamaktadır.⁶² İlk bakışta doğru gibi görünse de bu husus ülkeden ülkeye değişmektedir çünkü zorunlu askerliğin uygulandığı birçok ülkede de askerlerin politikada etkili oldukları görülebilmektedir. Esasen bu husus demokrasi kültürü ile yakından ilgilidir. Günümüz şartlarında Türkiye açısından düşünüldüğünde zorunlu askerliğin silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolüne katkı sağlaması hususunun geçerli bir yaklaşım olduğu da savunulabilir. Her ne kadar “ülkemizde bugüne kadar zorunlu askerlik vardı, ama askeri müdahaleler önlenemedi” gibi bir düşünce ileri sürülebilirse de bu durumun itaatkâr özelliklere sahip olan toplumumuzun tepki göstermemesinden kaynaklandığı, ancak demokratik bilincin ülkemizde de giderek artmakta olduğu ve durumun artık eskisi gibi olmadığı da bir gerçektir. Ayrıca tarihte, profesyonel ordu niteliğinde olan “Yeniçeri Ordusu”nun kısa bir süre içerisinde nasıl bozulabildiği, ülkede güvenlik sağlamak yerine nasıl bir güvensizlik ve istikrarsızlık unsuru haline geldiği, siyasete bulaşarak asli görevinden uzaklaştığı, problem üretmeye başladıktan sonra ancak 100 yılı aşan bir çaba sonunda kaldırılabilirdiği de bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla, profesyonel ordunun özellikle bizim de içerisinde yer aldığımız Doğu toplumlarında zaman

⁶⁰ Leander, *Drafting Community: Understanding the Fate of Conscription*, 573-577.

⁶¹ Stephen E. Ambrose, “The End Of The Draft, And More” *National Review* 51, No.15, (1999), 36.

⁶² Leander, *Drafting Community: Understanding the Fate of Conscription*, 574-582.

içerisinde bozulabilmesi ve demokratik olarak kontrol edilemez hale gelmesi ihtimal dışı değildir. Bu yönüyle zorunlu askerlik ve yarı profesyonel sistem daha avantajlıdır.

Askerlik modellerinin karşılaştırılmasında başvurulan parametrelerden birisi de toplumlarda askeri zayıflara verilen tepkidir. Moskos, ayrıcalıklı sınıfların da askere alınması durumunda savaşlarda verilecek zayıfların halk tarafından kabul edilebilir olma derecesinin daha yükseleceğini belirtmekte ve herkesin katıldığı II. Dünya Savaşı'nda 300 bin zayıflar verilmesine rağmen toplum tarafından itiraz görmediğine işaret etmektedir.⁶³ Ancak son zamanlarda Irak ve Afganistan'da çok daha az sayıda zayıflar verilmesine rağmen bu kayıpların halk tarafından kabulünde sıkıntılar yaşanmış ve halen yaşanmaya da devam etmektedir.⁶⁴

Profesyonel askerlik sisteminde orduda görev almak gönüllülük esasına göre olduğundan bir süre sonra orduya asker bulmak zorlaşmakta ve giderek ciddi bir çıkmaza girilmektedir. 1970'li yıllardan beri profesyonel askerlik sistemini uygulayan ABD, bugün asker temininde ciddi zorluklarla karşı karşıya bulunmakta, ayrıca yapılan bilimsel araştırmalar askerlik hizmeti konusundaki toplumsal isteksizliğin giderek artmakta olduğunu göstermektedir. Bu sorunun bireyci batı toplumlarında daha fazla geçerli olduğu ifade edilebilir. Moskos, ABD'de "orduda kesinlikle hizmet etmeyeceğim" diyen gençlerin oranının 1980 yılında %40 iken 2000 yılında bu oranın %64'e yükseldiğini; Soğuk Savaş sonrası dönemde üçte bir oranında küçülmesine rağmen ABD ordusunun bugün gönüllü asker bulmakta zorlandığını ifade etmektedir. Ayrıca, profesyonel askerlik sisteminde yaşadığı sıkıntıyı aşabilmek için ABD ordusunun 2000 yılında üniversite öğrencilerine askerliğe kayıt öncesi cazip finansal destek sağlamaya başladığını belirtmektedir. Ancak cazip imkânlarla rağmen, askere alınan gönüllü kişilerin üçte birinin daha temel eğitim aşamasında ordudan ayrılmaları veya uzaklaştırılmaları, %10'nun ise sözleşme süresini tamamlamadan ordudan ayrılması personel kaynağı bulunmasındaki sıkıntının boyutlarını ortaya koymaktadır.⁶⁵

Ülkemizde bu konuda yapılmış bilimsel bir araştırma olmamakla birlikte, çeşitli nedenlerle askere alınamayan kitlenin büyümesi ve bedelli askerliğe artan talep, Türkiye'de de eskiye göre gençlerde askerliğe olan isteksizliğin kısmen de olsa arttığını göstermektedir.⁶⁶ Önceki bölümde ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi Osmanlı Döneminde de profesyonel yapıda iken asker bulmada sıkıntı yaşandığından Tanzimat'tan sonra zorunlu askerliğe geçiş yapıldığı bilinmektedir. Özetle, profesyonel yapıya geçildiği takdirde benzer sıkıntıların ülkemizde de yaşanması söz konusu olabilecektir. Bu nedenle zorunlu askerlik

⁶³ Charles Moskos, "Reviving the Citizen Soldier", *Public Interest* 147, (Spring 2002), 85.

⁶⁴ Akyürek, *Zorunlu Askerlik*, 21.

⁶⁵ Moskos, *Reviving the Citizen Soldier*, 77.

⁶⁶ Akyürek, *Zorunlu Askerlik*, 17.

sistemi kaldırılmadan mümkün olan kadrolar profesyonel hale getirilerek yarı profesyonel bir yapıya geçişin daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Profesyonel orduya geçişte birçok ülkede ordu içerisindeki sivil görevli ve uzman sayılarında ciddi artışlar olmuştur. Moskova, ABD ordusunda, muharip görevler dışındaki ikinci derecedeki görevlerin sivillere devredildiğini, böylece askerlerin muharip görevler dışında daha az meşgul edilerek muharip ihtiyacının azaltıldığı ifade etmektedir. Ayrıca, silah sistemleri ve gemilerdeki teknik kadrolar ile lojistik sistemin işletilmesinde sivillerin yapabileceği görevlerde ve mümkün olan diğer hizmetler için sivilleştirme yoluna gidilmiş ve bu sivillerin orduda devam etme istekliliğinin daha yüksek olduğu görülmüştür.⁶⁷ Fleckenstein’a göre Alman Ordusu’nda da benzer bir durum söz konusudur. 1989 yılında yaklaşık üçte biri sivil olan personelden oluşan Alman ordusunda bugün sivillerin oranı çok daha fazladır.⁶⁸ İngiliz ve İsrail ordularında sivil çalışanların rolünün artmadığı ve bu konuda istisnai iki ülke konumunda oldukları görülmektedir.⁶⁹ Sivil görevliler açısından Türk Silahlı Kuvvetlerine bakıldığında henüz yukarıda belirtilen nitelikte bir sivilleşmeden söz etmenin mümkün olmadığı ve sivil uzmanlar tarafından yapılabilecek birçok görevin halen askeri personel tarafından yürütülmeye devam edildiği görülmektedir. Bu konuda çalışma yapılarak sivilleşme oranı yükseltilebilir ve muharip personel ihtiyacı azaltılabilir. Bu aynı zamanda profesyonelleşmeye de katkı sağlamak demektir. Bu durum hem ordunun muharebe etkinliğini artıracak hem de savunmada tasarrufa imkân verecektir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu bir güvenlik ortamı olduğundan hem NATO hem de Varşova Paktı, karşı tarafın sahip olduğu kuvvet miktarıyla uyumlu bir kuvvet yapısı geliştirmiş ve kuvvet miktarını ona göre belirlemiştir. İki taraf da nükleer silahlar yanında konvansiyonel harbe dayalı bir muharebe konsepti çerçevesinde harbe hazırlıklarını sürdürmüşlerdir.

SSCB’nin çökmesi ve Varşova Paktının dağılmasından sonra karşısındaki tehdidin kalkması üzerine NATO’nun stratejik konsepti, komuta ve kuvvet yapısı, klasik muharebe (savunma) yanında yeni tehdit ve riskleri karşılayabilecek şekilde değişime uğramıştır. NATO daha sonra giderek savunma boyutu zayıflamış ve büyük ölçüde barışı destekleme harekâtı icra edebilecek bir yapıya doğru evrilmiştir. Üye ülkelerin orduları ise küçülmüş ve savunma bütçeleri kısılmıştır.

⁶⁷ Charles Moskova, “What Ails the All-Volunteer Force: An Institutional Perspective”, US Army War College 31, No.2, (Summer 2001).

⁶⁸ Bernhard Fleckenstein, “Germany Forerunner of a Postmodern Military?”, *The Postmodern Military* içinde, (Eds.) Charles C. Moskova, John Allen Williams ve David R. Segal, (New York: Oxford University Press, 2000), 90.

⁶⁹ John Allen Williams, “The Postmodern Military Reconsidered”, *The Postmodern Military* içinde, (Eds.) Charles C. Moskova, John Allen Williams, David R. Segal, (New York: Oxford University Press, 2000), 21.

Türkiye bugüne kadar NATO'nun ihtiyaçlarına da cevap verecek şekilde ve onunla uyumlu bir savunma politikası sürdürmüştür. Ancak, Türkiye açısından günümüzde bölgesel güvenlik ortamı değişime uğramış, yeni risk ve tehdit unsurları ortaya çıkmaya başlamıştır. NATO'da üye ülkelerin kendi milli menfaatleri biraz daha ön planda olduğundan Türkiye açısından ortaya çıkan bu risk ve tehditler üye ülkeler için aynı derecede rahatsız edici olmayabilir. Bu nedenle, bunların bertaraf edilmesinde Türkiye NATO İttifakı'ndan askeri anlamda yeteri kadar destek göremeyebilir. Geline bu noktada Türkiye, NATO İttifakı'ndan ayrılmadan, kendi güvenliğini milli menfaatleri ve önceliklerini dikkate alan bir bakış açısıyla sağlamak zorundadır. Çünkü bu güvenlik ortamında ve günümüz şartlarında NATO üyesi ülkelerin kuvvet kaydırarak Türkiye'yi savunmaları kolay görülmemektedir. Bu durum ancak onlar için de tehditler veya hayati menfaatler söz konusu olduğu şartlarda mümkün olabilir. Özetle, Türkiye kendi güvenliğini bugün düne göre, daha fazla kendi imkânlarına dayalı olarak sağlamak zorundadır.

O halde Türkiye; hem bugünün ve yarının ihtiyaçlarına, hem içerisinde bulunduğu İttifak'a olan yükümlülüğü kapsamında uluslararası ihtiyaçlara, hem de bölgesel tehdit ve risklere, milli imkânlarıyla cevap verebilecek şekilde güçlü ve esnek bir askerlik sistemi kurmak durumundadır. Bu esneklik, barış zamanında yeterli ve etkili en az kuvveti silahaltında bulundurmaya, gerginlik ve savaş durumunda ise kısa zaman içerisinde ihtiyaç duyulan miktardaki kuvveti silahaltına alabilecek bir sistemi zorunlu kılmaktadır. Bu esnek yapının kurulabilmesi ise kısmen profesyonel unsurlardan oluşan, kısmen de zorunlu askerlik yoluyla bütün milletin katılımı ve yakın işbirliği ile tesis edilecek yarı profesyonel bir askerlik sistemiyle mümkündür.

Esnekliğin diğer bir boyutu da değişik harekât türlerini icra edebilecek bir yeteneğe sahip olmaktır. Klasik konvansiyonel harekâttan barışı destekleme harekâtına kadar birbirinden oldukça farklı harekât türlerini icra edebilmek için özel bazı alanlarda uzmanlara sahip olmak gerekmektedir. Ayrıca, günümüz silah sistemleri, araç ve gereçlerinin birçoğunun ileri teknoloji ürünü olması, bunları kısa süreli askeri eğitimle kullanabilmeyi mümkün kılmamakta, bu da uzmanlaşmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, ordunun güçlü bir muharebe yeteneğine sahip olabilmesi için gerekli olan kadrolarda profesyonel eleman çalıştırmak zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla profesyonellik gerektiren kadrolar için profesyonel personel (sivil veya asker), diğer kadrolar için zorunlu askerlik sistemiyle silahaltına alınan personelden oluşan yarı profesyonel bir yapının oluşturulmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Pahalı ve ileri teknoloji ürünü silah sistemlerinin ve araçların profesyonel personel tarafından kullanılması, bu silah sistemlerinin ve araçların uzun süre arızalanmadan ve etkin olarak kullanılmasına da imkân verdiği için böyle bir yapı (yarı profesyonel) hem muharebe etkinliğini artıracak hem de tasarruf sağlayacaktır.

Orduların mevcudiyetinin birinci nedeni caydırıcılıktır. Aslında caydırma yoluyla savaşın önlenmesi en ekonomik ve en az sancılı olan savunma yöntemi-

midir. Çünkü hiçbir savaşın maliyeti, caydıracak derecede güçlü bir ordunun maliyetinden az olamaz. Bu nedenle, karşı tarafı caydırabilecek güçte ve yetenekte bir silahlı kuvvete sahip olmak gerekmektedir. Bunun için de en etkili çözüm, barış döneminde, modern silah sistemlerine, teknolojiye, eğitime ve hareket yeteneğine sahip yeterli miktardaki kuvveti daimi ordu şeklinde silâh altında tutmak; savaş döneminde ise ihtiyaç duyulacak miktarda ve nitelikteki kuvveti gerektiğinde kademe kademe devreye sokabilecek bir seferberlik/yedeklik sistemini kurmaktır. Böyle bir sistemle adeta modüler bir yapı oluşturulmalı ve ihtiyaç duyulan miktardaki birlik istenildiği zamanda silahlı kuvvetlere eklenmelidir.

Bilindiği gibi Osmanlı böyle bir yapıyı tımar sistemiyle kurmuş ve barış döneminde asgari yeterli sayıda kuvveti (Yeniçeri ve Kapıkulu Ocakları) daimi olarak silâh altında bulundururken sefer zamanında eyaletlerde bulunan tımarlı kuvvetleri göreve çağırarak istediği sayıda askeri güce ulaşmıştır. Tımarlı askerler barış döneminde verilen toprakları işleyerek hem ekonomiye katkıda bulunmuşlar hem de ihtiyaç duyulan sayıda askeri her an göreve hazır halde tutmuşlardır. Daha sonraki dönemde kurulan “Redif” ordusu da bu sistemin daha modernleştirilmiş halidir. Bugün İsrail ve İsviçre gibi ülkeler bu modeli günümüz şartlarına uyarlayarak kullanmaktadırlar. Önceki bölümde belirtildiği gibi İsviçre’de “yaygın askerlik sistemi” uygulanmakta, 260 gün olan zorunlu askerlik hizmetinin 18-21 haftalık bölümü zorunlu temel eğitim şeklinde, kalan süre ise müteakip yıllarda askerlerin katıldığı 3’er haftalık tazeleme eğitimleri şeklinde uygulanmaktadır.

Tımar ve Redif konsepti günümüze uyarlandığında barış döneminde ihtiyaç duyulan sayıda kara, deniz ve hava kuvveti daimi olarak silâh altında tutulurken, özellikle kara kuvvetleri için birliklerin personeli yaygın askerlik sistemiyle sürekli tazeleme eğitime tabi tutulmak suretiyle istenilen miktarda askeri birlik teşkil edilebilir. Bu birliklerin kritik kadroları barış döneminden itibaren profesyonel askerler ve sivillerden oluşturulurken, diğer kadroları zorunlu askerlik sisteminden temin edilebilir ve tazeleme eğitimleri esnasında da tam birlik oluşturulmak suretiyle sefere hazırlanacak birlik sayısı istenildiği kadar artırılabilir. Bu birliklerin silah sistemleri ve malzemeleri daimi olarak silâh altında bulunan profesyonel kadrolar tarafından her an göreve hazır halde tutulabilir. Bu sistemde kuvvet komutanlıkları arasında profesyonel, sivil ve silâh altına alınan askerler bakımından oransal farklılıklar olabilir. Hava ve deniz kuvvetleri büyük ölçüde profesyonel ve sivil uzmanlardan meydana gelirken, kara kuvvetleri kısmen profesyonel, kısmen sivil ve önemli bir kısmı da yaygın askerlik sistemiyle silâh altına alınan askerlerden oluşabilir. Türkiye’de mevcut duruma bakıldığında zorunlu askerlerin oranı, Deniz ve Hava Kuvvetlerinde çok daha düşük olmakla birlikte, Kara Kuvvetlerinde %70’ler civarındadır. Üç kuvvet komutanlığı bütün olarak düşünüldüğünde 2013 yılı sonu itibarıyla, profesyonel personel oranı %35 düzeyindedir.⁷⁰ Mevcut durumda,

⁷⁰ Akyürek, Koydemir, Atalay ve Bıçaksız, *Sivil-Asker İlişkileri*, 305.

uzman sivil ve profesyonel asker oranı her üç kuvvet için de artırılarak yarı profesyonel yapı geliştirilebilir.

Personelin yıllık iznini kullanıyormuşçasına katılacağı tazeleme eğitimleri sayesinde kişilerin sivildeki asli görev ve sorumluluklarında ciddi bir aksamaya da meydan verilmeyebilir. Bu şekilde onlarca tugay muharebe için hazırlanırken personeli de gereksiz yere uzun süre silahaltında tutulmamış olur. Caydırıcılığa katkı sağlayan modern silah, araç ve gereçler yanında onlarca tugayın seferber edilebilme kapasitesi ile caydırıcılık daha da pekiştirilebilir. Böylece ülkenin savaşa girme olasılığı da azaltılmış olur. Temel eğitim esnasında personel yakından tanınarak, uygun nitelikte olanlardan kabul edenler profesyonel kadrolara kazandırılırken, profesyonel askerlik teklifini kabul etmeyenler muharip görevler için müteakip dönemlerde tazeleme eğitimine alınır. Uygun olmayanlar ise diğer askeri hizmet veya sivil alternatif hizmet alanlarına kaydırılabilir. Uzun menzilli füze sistemleri, hava savunma sistemleri gibi modern silah ve araçlar ile güçlü bir hava ve deniz kuvveti yanında kısmen profesyonel, kısmen de zorunlu askerlik sistemiyle silahaltına alınan personelden oluşan yarı profesyonel bir yapı, caydırıcılığın derecesini de yükseltecektir.

Savunma harcamaları ülkeler için en yüksek maliyete sahip bütçelerden birisidir. Ancak güvenliğin olmadığı bir ortamda hayatın diğer birimlerinin de huzur ve güven içerisinde olamayacağı ve refahı sağlayacak normal üretimin yapılamayacağı dikkate alındığında güvenlik bir ülke için hayati önemdedir. Bu yönüyle yüksek maliyetli olan bu hizmetin sağlanmasında ekonomik yöntemlerin bulunması bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksi takdirde savunma-refah dengesi bozulduğunda ülkede başka toplumsal güvenlik sorunları ortaya çıkabilir. Bu nedenle savunma ve refah bütçesi arasında optimum bir denge kurulmak zorundadır. Savunma bütçesini en az düzeyde tutabilmek için; barışta asgari yeterlikte kuvveti silahaltında tutmak ve savaş durumunda ihtiyaç duyulan miktardaki kuvveti seferber etmek, pahalı harp silah, araç ve gereçlerini milli olarak üretmek ve en az masrafla ve uzun süre kullanmak, cari masrafları azaltarak bundan sağlanacak tasarrufla gelişmiş silah sistemlerinin alınmasına ve mevcutların modernize edilmesine kaynak sağlamak, uygun bir dış politika ve diplomatik maharetle savaş ihtimalini zayıflatmak gibi tedbirler alınabilir. Bu açıdan bakıldığında, barışta en az sayıda askerin silahaltında tutulması ve modern silah, araç ve gereçlerin profesyonel personel tarafından kullanılması, ayrıca öngörülen model içinde gerginlik durumunda ihtiyaç duyulacak kadar birliğin seferber edilmesi nedeniyle yarı profesyonel sistemin en düşük maliyetli sistem olduğu değerlendirilmektedir.

Belirtilen yarı profesyonel sistem, profesyonel kadrolarla gelişmiş harp silah, araç ve gereçlerinin etkili bir şekilde kullanılmasına imkân sağlarken; yaygın askerlik bir kriz durumunda veya savaşta yeterli miktarda ve muharebe gücü yönünden etkili birliklerin seferber edilmesine imkân sağladığından, aynı zamanda en etkili savunma yöntemidir. Barış zamanında çok sayıda birliği tam

kadroyla silâh altında tutmaya gerek kalmadığından, sağlanan tasarrufun yeni silah sistemlerinin alınabilmesine ve modernizasyona yönlendirilebilmesine imkân sağlaması nedeniyle aynı zamanda, zaman içerisinde silahlı kuvvetlerin muharebe yeteneğinin ve etkinliğinin de giderek artması demektir. Bu bakımdan yarı profesyonel sistem aynı zamanda en etkili savunma imkânlarını da sunmaktadır.

Bir ülkenin savunulmasındaki en önemli unsurlardan birisi de, halkın silahlı kuvvetlerinin yanında olması ve onu desteklemesidir. Tarihte bunun önemini gösteren sayısız örneklerden sadece Çanakkale Savaşı ve Kurtuluş Savaşı örneğini vermek yeterlidir. Çok zor olan, hatta imkânsız gibi görünen şartlarda bile halkın sahip olduğu azim ve yaptığı fedakârlıklarla ülkenin kurtuluşu mümkün olabilmiştir. Bu nedenle en güçlü savunma millet ve ordu arasında tam bir entegrasyonun olduğu ve halka dayanan savunmadır. Önceki bölümde ABD’deki uygulamanın sonuçlarında ayrıntılı olarak görüldüğü gibi, tam profesyonel askerlik sisteminde ülkenin savunma sorumluluğu halk arasında, zaman içerisinde zayıflamakta ve askerliğe karşı isteksizlik başlamaktadır. Bu durum ise çıkmaz bir yola işaret etmekte ve profesyonel askerliğe geçerek orduyu tamamen bir meslek grubu haline getirmenin uzun vadede telafisi zor sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, zorunlu askerlik sistemi tamamen kaldırılmadan mevcut yapının öngörülen ve profesyonel personel oranı yüksek yarı profesyonel sisteme doğru dönüştürülmesinin uygun olduğu düşünülmektedir.

Bir diğer önemli konu da silahlı kuvvetlerin demokratik olarak kontrolüdür. Güç her zaman büyüleyici olmuştur. Özellikle silahlı gücü elinde bulunduranlar bir süre sonra siyasete ve yönetime müdahale ederek asli görevlerinden uzaklaşabilmekte ve ülke bundan büyük zararlar görebilmektedir. Tarihimizde “Yeniçeriler” bunun en tipik örneğidir. Başlangıçta Osmanlı Devleti’nin büyük bir imparatorluk haline gelmesinde kilit rolü oynamasına rağmen, daha sonra siyasete ve yönetime yaptığı müdahalelerle güvenliği sağlamak bir yana kendisi bir güvenlik problemi haline gelmiştir. Kaldırılabilmesi de yıllar almıştır. Daha sonra İttihat ve Terakki döneminde de devletin harbe sokulması ve birkaç sene içerisinde parçalanmasında askeri gücün yönetime müdahalesinin büyük rolü olmuştur. Buradan çıkarılan derslerle Kurtuluş Savaşı ve sonrası dönemde Mustafa Kemal Paşa orduyu siyasetten uzak tutmuş ise de daha sonraki dönemlerde bu mümkün olmamış; özellikle 1960 İhtilalinin getirdiği yeni ortam ülkeyi istikrarsız bir döneme sokmuştur. Özetle ne kadar iyi niyetle olursa olsun, askeri gücün kendisiyle ilgili alanın dışına çıkmaması, milletin emrinde ve demokratik düzenin bir parçası olması önem taşımaktadır. Askerlik sistemleri bakımından Osmanlı ve Türkiye bağlamında konu incelendiğinde, hem profesyonel askerlik hem de zorunlu askerlik sisteminin yürürlükte olduğu dönemlerde askerin siyasete müdahil olduğu görülmüştür. Müdahalelerin önlenmesinde orduda demokratik kültürün geliştirilmesine de ihtiyaç vardır. Ancak, makalenin konusu açısından bakıldığında yarı profesyonel askerlik sisteminin, gereksiz gücün silâh altında bulundurulmaması ve

zorunlu askerlik yoluyla silahaltına alınan personelin sürekli değişimi nedeniyle demokratik kontrole daha fazla imkân sağlayan bir zemin oluşturduğu söylenebilir.

Yeni yapıya geçişte; bir yandan, mevcut ve gelecekteki muhtemel risk ve tehditler dikkate alınarak makul ölçekte küçülme sağlanırken, diğer yandan sistemlerin modernize edilerek, kuvvet çarpanı yüksek teknolojinin ve silah sistemlerinin devreye sokulması ve muharebe etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Ayrıca, Osmanlı'daki "redif sistemi" ve bugün İsviçre'de uygulanan benzer sistem esas alınarak, başlangıçtaki temel eğitim döneminin kısa tutulacağı, müteakip dönemlerde verilecek tazeleme eğitimleriyle askerlik hizmetinin tamamlanacağı "yaygın askerlik sistemi"nin uygulamaya geçirilmesinin de önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda temel eğitim döneminin profesyonel asker kadrosunun oluşturulmasında bir seçim aşaması olması yanında aynı zamanda müteakip dönemlerde tazeleme eğitime tabi tutulacak askerlerin belirlenmesi için kullanılması, artan personelin alternatif kamu hizmetleri veya silahlı kuvvetlerdeki muharip olmayan görevlere yönlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, gerekli olan kadrolar için yeterli miktarda sözleşmeli personel temin edilerek profesyonel kadrolarda gerekli olan orana ulaşılması zarureti bulunmaktadır.

Diğer yandan, personelin motivasyonunu en yüksek seviyeye çıkaracak şekilde adaletin tam olarak tesis edilmesi, bu maksatla çok zor ve riskli görevler yapan muharip kadroya özel önem verilmesi ve cezbedici her türlü maddi-manevi imkân sağlanarak personelin muharip görevlere özendirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca risksiz ve düşük zorluk derecesindeki görevlerin de mümkün olduğu kadar sivilleştirilerek, hem muharip personel ihtiyacının azaltılması, hem de cari personel masraflarının düşürülmesi gerekmektedir. Bu şekilde bir yandan ordu-millet işbirliği daha fazla güçlendirilirken, diğer yandan etkili ve ekonomik bir savunma kapasitesine ulaşılması mümkün olacaktır.

Yukarıda yarı profesyonel askerlik sistemi olarak tartışılan ve ortaya konulmaya çalışılan modeli kısaca özetlemek gerekirse; (1) barış dönemi için modern silah sistemleri ile donatılmış, caydırıcılık özelliği yüksek en az sayıda ve büyük ölçüde profesyonel muharip birlik, (2) devam ettirilen zorunlu askerlik sistemi ve bu sistem içerisinde, kısa süreli temel eğitim ve sonrasında belirli bir yaşa kadar tamamlanması gereken, kişiyi ailesinden ve mesleğinden koparmayacak şekilde tazeleme eğitimi (3) zorunlu askerliğin temel eğitimini verecek, çekirdek kadrosu profesyonellerden oluşan yeterli sayıda eğitim birliği, (4) gerginlik durumunda teşkil edilecek birlikler kapsamında, sürekli personeli profesyonel olan ve tazeleme eğitimi dönemlerinde tam birlik eğitimi yapabilecek, gerginlik durumlarında yarı profesyonel yapıya dönüşecek şekilde yeterli sayıda çekirdek birlik, (5) zorunlu askerliğin temel eğitim döneminin aynı zamanda profesyonel ve diğer kadrolar için personel seçim aşaması olarak işletildiği bir yapı öngörülmektedir.

Sonuç olarak; öngörülen yarı profesyonel askerlik sistemi iyi kurgulanması ve işletilmesi durumunda, en üst düzeyde etkinlik, caydırıcılık ve esneklik sağlayacak ve tasarrufa daha fazla imkân verecektir. Ayrıca, önerilen bu sistemin halkla bütünleşme düzeyi yüksek, demokratik kontrolü daha kolay ve personel kaynağı konusunda günümüzde ve gelecekte sıkıntı oluşturmayacak bir model niteliğinde olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akçura, Yusuf. *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Akgündüz, Ahmet. *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999.

Akyürek Salih. *Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu, Rapor No-24*. İstanbul: BİLGESAM Yayınları, 2010.

Akyürek, Salih, F. Serap Koydemir, Esra Atalay ve Adnan Bıçaksız. *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Tophum Mesafesi*. Ankara: BİLGESAM Yayınları, 2014.

Ambrose, Stephen E. "The End Of The Draft, And More". *National Review* 51, No.15, (1999).

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Bröckling, Ulrich. *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*. (Çev.) Veysel Atayman, İkinci Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008.

Burk, James. "Military Mobilization in Modern Western Societies", *Handbook of the Sociology of the Military* içinde, (Ed.) G. Caforio (sf.11-130). New York: Springer, 2006.

Doğan, Mehtap. "Yeniçeriliğin Kaldırılışına Dair Tarihî ve Edebî Bir Eser: Emâre-i Zafer". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 71, (2009): 71-107.

Fleckenstein, Bernhard. "Germany Forerunner of a Postmodern Military?", *The Postmodern Military* (Eds.) Charles C. Moskos, John Allen Williams, David R. Segal, (sf.80-100), Oxford University Press, New York.

Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

İhlas Haber Ajansı, "İşte TSK'nın Personel Sayısı", 1 Haziran 2015 Karal Enver, Ziya. *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Karal Enver, Ziya. *Osmanlı Tarihi, V. Cilt, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Karal Enver, Ziya. *Osmanlı Tarihi, VI. Cilt, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Karal Enver, Ziya. *Osmanlı Tarihi, VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri (1861-*

1876. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Kazıcı, Ziya. İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2003.

Keller, Katarina, Poutvaara Panu and Andreas Wagener. “Military Draft And Economic Growth In OECD Countries”. *Defence And Peace Economics* 20, No.5. (2009): 373-393.

Kerstens, K. ve E. Meyermans. “The Draft Versus An All-Volunteer Force: Issues Of Efficiency And Equity in The Belgian Draft”. *Defence Economics* 4, (1993): 271–284.

Köprülü, Fuad. “Osmanlı Devletinin Kuruluşu (Gibbons’un Nazariyesinin Hülasa ve Tenkidi)”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu* içinde, (Der.) Herbert Adams Gibbons. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1998.

Lau, M.I., P. Poutvaara ve A. Wagener. “Dynamic costs of the draft”. *German Economic Review* 5, (2004): 381–406.

Leander, Anna. “Drafting Community: Understanding the Fate of Conscripti-on”. *Armed Forces & Society* 30, (Summer 2004): 571-599.

Lutz, D.S. “Ist eine Freiwilligen-Streitkraft billiger? (Are all-volunteer forces cheaper?)” *Hamburger Beiträge zur Friedensforschung und Sicherheitspolitik* içinde, (Eds.) J. Gross ve D.S. Lutz (sf.39-54). Hamburg: 1996.

Moskos, Charles. “What Ails the All-Volunteer Force: An Institutional Perspective”. *US Army War College* 31, No.2, (Summer 2001): 29-47.

Moskos, Charles ve Glastris Paul. “Now Do You Believe We Need a Draft?”. *Washington Monthly* 33, No. 11, (2001), E.T.: 23.09.2014 <http://www.washingtonmonthly.com/features/2001/0111.moskos.glastris.html>

Moskos, Charles. “Time to Bring Back the Draft?” *American Enterprise Online*, (December 2001):16-17.

Moskos, Charles. “Reviving the Citizen Soldier”. *Public Interest* 147, (Spring 2002): 76-85.

Narlı, Nilüfer. “Changes in the Turkish Security Culture and in the Civil-Military Relations”. *Western Balkans Security Observer English Edition*, 14, (2009): 56-83.

Özcan, Abdülkadir. “Osmanlı Devletinin Askeri Yapısı”, *Türkler; Cilt 10: Osmanlı* içinde (Ed.) H.Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (sf. 107-121). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Özgen, Cenk. “Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Profesyonelleşme Çalışmaları”.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 13, Sayı 1, (Haziran 2011): 202-219.

Roth-Douquet Kathy ve Schaeffer Frank, “Awol: The Unexcused Absence Of America’s Upper Class From Military Service—And How It Hurts Our Country”, Reviewed By Major Charles Kuhfahl Jr., *The Army Lawyer*, February 2007.

Seyithanoğlu, Kenan, Ahmet Rüştü Çelebi, Ahmet Hurşitoğlu, Vehbi Vakka-soğlu, Ahmet Taşgetiren ve Hakkı Dursun Yıldız. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Yedinci Cilt: Selçuklular*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Seyithanoğlu, Kenan, Ahmet Rüştü Çelebi, Ahmet Hurşitoğlu, Vehbi Vakka-soğlu, Ahmet Taşgetiren ve Hakkı Dursun Yıldız. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi 12. Cilt: Osmanlılar*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1993.

Stroup M.D. ve J.C. Heckelman. “Size of The Military Sector And Economic Growth: A Panel Data Analysis of Africa and Latin America”. *Journal of Applied Economics* 4, (2001): 329–360.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I Acemi ve Yeniçeri Ocağı*. Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, 1. Cilt, 8. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Williams, John Allen. “The Postmodern Military Reconsidered”, *The Post-modern Military* içinde, (Eds.) Charles C. Moskos, John Allen Williams ve David R. Segal (sf.80-100). Oxford University Press, New York, 2000.

Roles and Reality: Turkish and Brazilian Engagement with Africa

Roller ve Gerçekler: Türkiye'nin ve Brezilya'nın Afrika ile Bağı

Teslim: 9 Temmuz 2015

Onay: 9 Ağustos 2015

Patrick SYKES*

Abstract

In the enthusiasm to declare a second 'scramble for Africa' by emerging powers, China has dwarfed the debate, fuelled by the zero-sum perception that its gain is the United States' loss. Although middle powers such as Turkey and Brazil have equally global ambitions, their growing engagement with the continent has received little critical attention. This article identifies the roles that Turkey and Brazil have adopted in their foreign policy towards African countries, and analyses these roles against the realities on the ground. It finds that their discourses of sustained partnership and support are belied by the kinds of resource-hungry economic interests favoured by prior colonial projects, and misleadingly selective histories of affinity that amplify partial connections to a continental scale.

Keywords: *Turkish Foreign Policy, Brazilian Foreign Policy, Africa, Turkey-Africa, Brazil-Africa, Role Theory, MSSD*

Öz

Çin'in kendi kazancını ABD'nin kaybı olarak değerlendiren sıfır toplamlı oyun anlayışı, yükselen güçlerin ikinci 'Afrika kapışması' sürecindeki tartışmaları gölgede bırakmıştır. Brezilya ve Türkiye gibi orta güçler de küresel hedefleri olmasına rağmen çok az dikkat çekmişlerdir. Bu makale Türkiye ve Brezilya'nın Afrika ülkelerine yönelik dış politikalarında belirledikleri rolü tanımlamakta ve bu rollerin sahadaki gerçeklikle ne kadar uyduğunu analiz etmektedir. Afrika'daki işbirliği ve destek söylemlerinin geçmişte sömürgeci güçler tarafından da benimsenen doğal kaynak odaklı iktisadi çıkarlarla çeliştiğini vurgulayan makale, bölgedeki yanıltıcı ve tarafsız olmayan tarihsel ilişkileri de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dış Politikası, Brezilya Dış Politikası, Afrika, Türkiye-Afrika, Brezilya-Afrika, Rol Teorisi, MSSD*

* Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı Yüksek Lisans Öğrencisi

INTRODUCTION

Observers have been quick to declare a second “scramble for Africa.” Unlike the first, this time the actors involved come with the self-awareness of the failures and injustices of their predecessors, and are keen to present themselves in opposition to them. China is perhaps the best-known of these new actors,¹ with Taylor observing that “the burgeoning of Sino-African links is unprecedented and is becoming *the* main topic of interest in respect of Africa’s international relations”;² China’s rise is taken to indicate the United States’ fall, and a shift in the balance of power across the continent. The Chinese example is just one from a broader rise in the prominence of non-DAC aid donors,³ described by some as “a silent revolution” in which “emerging donors [...] are introducing competitive pressures into the existing system”.⁴ According to Özkan, “Since the early 2000s, there is a growing visibility of the “rising powers” in international development cooperation especially in Africa that has led to claims that they represent a ‘challenge to the development paradigm’ [...] This suggests the emergence of a new paradigm, with major implications for traditional aid donors”.⁵

From these new actors, Habiyaemye identifies both Turkey and Brazil as examples of a “‘global swing state’ in regard to [their] ability to affect the outcome of the global game of influence between China and the West.”⁶ He suggests that Turkey’s role will be particularly pivotal because it may bring it into conflict with its fellow NATO members.⁷ Some have gone so far as to say that “Brazil, Russia, India and China (BRICs) have literally invaded the African continent, but not with arms. Instead, they have invaded Africa with money, goods, ideas, and drilling and mining equipment”.⁸

¹ See Harry G. Broadman, “China and India Go to Africa: New Deals in the Developing World,” *Foreign Affairs* 87, no. 2 (March 1, 2008): 95–109. Campbell, Horace. “China in Africa: Challenging US Global Hegemony.” *Third World Quarterly* 29, no. 1 (February 1, 2008). Raphael Kaplinsky, Dorothy McCormick, Mike Morris. “Impacts and Challenges of a Growing Relationship between China and Sub-Saharan Africa.” (2010).

² Ian Taylor, “China’s Oil Diplomacy in Africa,” *International Affairs* 82, no. 5 (September 1, 2006), 937.

³Peter Kragelund, “The Return of Non-DAC Donors to Africa: New Prospects for African Development?” *Development Policy Review* 26, no. 5 (September 1, 2008).

⁴ Ngairé Woods, “Whose Aid? Whose Influence? China, Emerging Donors and the Silent Revolution in Development Assistance,” *International Affairs* 84, no. 6 (November 1, 2008), 1221.

⁵ Mehmet Özkan, “Does ‘Rising Power’ Mean ‘rising Donor’? Turkey’s Development Aid in Africa,” *Africa Review* 5, no. 2 (July 1, 2013), 140.

⁶ Alexis Habiyaemye and Tarik Oguzlu. “Engagement with Africa: Making Sense of Turkey’s Approach in the Context of Growing East-West Rivalry,” *Uluslararası İlişkiler-International Relations* 11, No. 41 (SPR 2014), 67.

⁷ *A.g.e.*, 66.

⁸ Mwangi S. Kimenyi, and Zenia Lewis, “The BRICS and the New Scramble for Africa” in *Foresight Africa: The Continent’s Greatest Challenges and Opportunities for 2011*, 19–21, Brookings Institute: Africa Growth Initiative, 2011, 19.

This paper examines Brazilian and Turkish foreign policy in Africa. By focusing on these lower-profile but pivotal powers, each of which have demonstrated their capacity and ambition to build their influence on the continent, it hopes to contribute to the literature on the shifting balance of power between competing foreign influences in Africa. It identifies the roles that Turkey and Brazil have adopted in the discourse espousing their respective policies, and then critically analyses those roles in light of the realities on the ground, comparing the cases throughout. I first offer an outline of Turkish and Brazilian relations with Africa, and detail my methodology and conceptual framework.

1. TURKISH AND BRAZILIAN RELATIONS WITH AFRICA

1.1. Turkey in Africa: A Brief History

The Ottoman Empire had strong relations with North Africa, its rule at its height extending across parts of modern-day Algeria, Tunisia and Libya, as well as through Sudan, Eritrea, Djibouti, Somalia, and beyond. “In the northern part of sub-Saharan Africa, the Ottomans were a part of the balance of power, with friendship and an alliance with the Kanem-Bornu Empire that prevailed in modern-day northern Nigeria, Niger and Chad”.⁹ As part of this balance of power, it worked to counter Portuguese incursions in Eastern Africa, and Spanish advances in the north.¹⁰

The foundation of the republic in 1923, however, saw Turkey reorientate towards the West, and in the subsequent decades it had few relations with Africa, “if they even existed” at all.¹¹ An “Opening to Africa Action Plan” (Afrika’ya Açılım Eylem Planı) was announced in 1998 under then Minister of Foreign Affairs İsmail Cem, “aimed at improving the political, economic, development, and cultural relations between Turkey and African countries”.¹² But the opening took on new impetus with the election of the Justice and Development Party (AKP) in 2002, whose new foreign policy was articulated in then Minister of Foreign Affairs Ahmet Davutoğlu’s book *Strategic Depth* (2001), which gave Turkish foreign policy a newly multi-dimensional character that sought to secure Turkey’s future by exerting soft power far beyond its borders.¹³ Since its rise to power, “the AKP has developed a new regional vision originating mostly from historical and cultural depth”,¹⁴ in a bid to redefine

⁹ Mehmet Özkan, “Turkey’s Rising Role in Africa,” *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 9, No. 4 (Winter 2010/2011), 533-34.

¹⁰ Mehmet Özkan, “Turkey’s Opening to Africa,” *The Journal of Modern African Studies* 48, No. 4 (December 2010), 95.

¹¹ Mehmet Özkan, *Turkey’s Rising Role in Africa*, 533.

¹² Ali Bilgic and Daniela Nascimento. *Turkey’s New Focus on Africa: Causes and Challenges*, NOREF Policy Briefs. Norwegian Peacebuilding Resource Centre (NOREF), September 2014, 1.

¹³ Ahmet Davutoglu, *Stratejik Derinlik / Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 32 edition, Aksaray, İstanbul: Kure Yayınları, 2009.

¹⁴ Mehmet Özkan, “A New Actor or Passer-By? The Political Economy of Turkey’s Engagement with

“its international identity from being a passive pro-Western state to an active and constructive global actor”.¹⁵

Accordingly, the AKP launched its own “Strategy for the Development of Economic Relations with African Countries” in 2003, which appeared to be consolidated only two years later, when the government declared 2005 the “Year of Africa,” was welcomed as an observer country of the African Union, and then Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan visited Ethiopia and South Africa, making him the first Turkish head of government to visit Sub-Saharan Africa. President Abdullah Gül continued this direct contact, visiting Kenya and Tanzania in 2009, and Cameroon and the Democratic Republic of Congo in 2010. More recently, Erdoğan led a full tour of the Horn of Africa, now as president, consolidating a focus on Somalia that had begun in 2011 when he became the first leader from outside Africa to visit the conflict-ravaged country in 22 years.

In the meantime, Turkey was active in organising and hosting bilateral meetings to bring together its politicians and business community with their counterparts from Africa. Some of the most prominent of these included a “summit of religious leaders of Muslim countries and communities in Africa” held in Istanbul in 2006;¹⁶ the inaugural Turkey-Africa Cooperation Summit in Istanbul, which drew representatives from 49 African countries and was followed with a second summit in Guinea in 2014; the International Donor’s Conference for the Reconstruction and Development of Darfur in 2010, which it co-chaired with Egypt; and the Istanbul-Somalia Conferences, which it hosted in 2010 and 2012. The Ministry of Foreign Affairs’ webpage on Africa also boasts that Turkey “eagerly hosted” the Fourth United Nations Conference on the Least Developed Countries in 2011.¹⁷

These contacts have paid clear dividends. In Somalia, for example, one analyst observed that “The Turkish embassy is now the first stop for any newcomers seeking advice”.¹⁸ This diplomatic influence is reflected in the Somali public too, with streets and newborn children named after Erdoğan, Istanbul and Turkey, and Erdoğan himself named as “Man of the Somali People” by the government. In 2008 Turkey was a non-regional member of African Development Bank, and a strategic partner of African Union, and it later secured almost every African country’s vote in its bid for a non-permanent UN Security Council seat in 2009-10. The 12 embassies that Turkey had in Africa in 2009

Africa,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 14, no. 1 (2012), 118.

¹⁵ Mehmet Özkan, “What Drives Turkey’s Involvement in Africa?” *Review of African Political Economy* 37, No. 126 (2010), 526.

¹⁶ Tom Wheeler, “Ankara to Africa: Turkey’s Outreach since 2005,” *South African Journal of International Affairs* 18, No. 1 (April 2011), 50.

¹⁷ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Turkey-Africa Relations,” <http://www.mfa.gov.tr/turkey-africa-relations.en.mfa>.

¹⁸ Julia Harte, “Turkey Shocks Africa,” *World Policy Journal* 29, No. 4 (December 2012), 27–38.

have expanded to 39, and the country's international aid branch, the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), has established 15 offices on the continent.¹⁹ This has been partially reciprocated too, with 32 African diplomatic missions represented in Ankara. According to the Ministry of Foreign Affairs, bilateral trade between Africa and Turkey exceeded 23.4 billion US dollars in 2014, a more than tenfold increase since 2000, and trade with Africa represents roughly 19 percent of Turkish contractors' total international business volume.²⁰ These diplomatic contacts have had more banal, public repercussions too, with Erdoğan boasting at the Second Turkey-Africa Summit that Turkish Airlines' expanding flight network was now transporting 2000 people between Africa and Turkey every year.²¹

1.2. Brazil in Africa: A Brief History

Like Turkey, Brazil went from having extremely close relations with Africa to all but severing its ties, albeit for different reasons. The South-Atlantic slave trade was dominated by Brazil,²² According to Stuenkel, "Of all African slaves brought to the Western Hemisphere, only 4.4 percent arrived in North America whereas 35 percent came to Brazil."²³ The contemporary consequence of this is that almost half of Brazil's population claims descent from African slaves, and the country retains strong cultural, religious and linguistic ties with Africa's Lusophone countries.²⁴ In the wake of the Second World War, however, "Brazilian elites sought to minimize the role blacks played in Brazil's national identity, and topics related to Africa were removed from the curriculum in Brazil's schools [...] Brazil refrained from actively supporting independence movements, principally because it sought the help of industrialised nations to develop economically, and also because it was reluctant to offend its old ally Portugal, a colonial power in Africa".²⁵

Again similar to Turkey, Brazil has more recently sought to expand its influence both regionally and globally. One instance of this regional drive is its mediation in long-running border disputes, for example between Peru and Ecuador, "Building on the successful negotiation of territorial issues with its own

¹⁹ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, *Turkey-Africa Relations*

²⁰ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, *Turkey-Africa Relations*

²¹ Recep Tayyip Erdoğan, "Speech at the Second Turkey-Africa Partnership Summit," Malabo, Equatorial Guinea, November 21, 2014.

²² Jerker Carlsson, "Brazilian Trade with West Africa and Angola within the Portuguese Colonial Empire, 1500-1950: The Dialectics of South-South Exchange," in *Newly Industrializing Countries and the Political Economy of South-South Relations*, edited by Jerker Carlsson and Timothy M. Shaw, 151-83. Macmillan International Political Economy Series, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1988, 161.

²³ Oliver Stuenkel, "The BRICS' African Safari," *The Diplomat*, January 17, 2014.

²⁴ Maxi Schoeman, "Of BRICS and Mortar: The Growing Relations between Africa and the Global South," *The International Spectator* 46, No. 1 (March 1, 2011), 33-51.

²⁵ Oliver Stuenkel, "Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?" *KAS International Reports*, January 2, 2013, 28-39.

neighbours”.²⁶ For Lafer, this ambition is a natural reflection of the sheer scale of the country’s territory, population and GDP.²⁷ Today “Brazilian international cooperation is not confined to the bilateral and trilateral levels; Brazil also supports multilateral agencies, most notably the UN, and provides debt relief and emergency assistance”.²⁸ Malamud suggests that Brazil may have become “A leader without followers,” an acknowledged emergent global power, but one which has failed to consolidate its acronymic hype into effective regional leadership, citing its failure to obtain a permanent seat on the United Nations Security Council as its “most resounding international disappointment”.²⁹ On the other hand, Stuenkel notes that “it was thanks to African votes that Brazil’s Joseano da Silva was elected FAO’s [Food and Agriculture Organization of the United Nations] Director-General in January 2012.”³⁰

Specifically in terms of foreign policy, the election of Luiz Inácio Lula da Silva’s administration in 2003 echoes key aspects of that of the AKP in Turkey. Whilst South-South cooperation had been pursued before, for example under the Cardoso government from 1995-2003, “The Lula administration takes an assertive stance in the defence of national sovereignty and interests, seeking privileged alliances in the South”.³¹ This new agenda is perceived as an attempt to diversify ties and thus to reduce reliance on advanced industrialised countries.³² But Burges goes further, arguing that “the Lula government in Brazil is pursuing a psychologically transformative foreign policy agenda in the global south.”³³ The longstanding emphasis on multilateralism, he suggests, “has assumed a subordinate role to a conceptual agenda that explicitly questions the neat division between developed and developing [...], seeking to reshape notions of southern and Brazilian identity in the international political economy.” The most-cited example of these ambitions to expand Brazil’s influence is its leadership of the United Nations Stabilization Mission In Haiti (UNSTAMIH). For Vigevani and Cepaluni, “The Haitian case perfectly exemplifies the meaning of autonomy through diversification. Diversification not only means the

²⁶ Chris Alden and Marco Antonio Vieira, “The New Diplomacy of the South: South Africa, Brazil, India and Trilateralism,” *Third World Quarterly* 26, No. 7 (January 1, 2005), 1084.

²⁷ Celso Lafer, “Brazilian International Identity and Foreign Policy: Past, Present, and Future,” *Daedalus* 129, No. 2 (April 1, 2000), 208.

²⁸ Peter Kragelund, “Back to BASICS? The Rejuvenation of Non-Traditional Donors’ Development Cooperation with Africa,” *Development and Change* 42, No. 2 (March 1, 2011), 592.

²⁹ Andrés Malamud, “A Leader without Followers? The Growing Divergence Between the Regional and Global Performance of Brazilian Foreign Policy,” *Latin American Politics and Society* 53, No. 3 (September 1, 2011), 1,16.

³⁰ Oliver Stuenkel, *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*

³¹ Tullo Vigevani and Gabriel Cepaluni, “Lula’s Foreign Policy and the Quest for Autonomy through Diversification,” *Third World Quarterly* 28, No. 7 (October 1, 2007), 1316.

³² Christina Stolte, *Brazil in Africa: Just Another BRICS Country Seeking Resources?*, Briefing Paper, Chatham House, November 2012., 9.

³³ Sean W. Burges, “Auto-Estima in Brazil - The Logic of Lula’s South-South Foreign Policy,” *International Journal* 60 (2005 2004), 1134.

search for broadening the range of relations with non-traditional partner states. It also implies the capacity for intervention in areas that are not of immediate interest and refer to internationally recognised public goods”.³⁴

Brazil’s “turn to Africa” was more gradual than Turkey’s. Saraiva disputes the “consensus that establishes that the rebirth of Brazil’s foreign policy towards Africa started in early 60’s [sic].”³⁵ After analysing papers from the Parliament and Foreign Ministry, he finds instead that “initial elements of Brazilian policy towards Africa have their origin between the end of the 40’s and beginning of the 50’s.” For Carlsson, however, “Brazil’s African policy, emphasizing historical links between Africa and Brazil and a common colonial heritage, was firmly established under President Geisel between 1974 and 1978”.³⁶ This coincides with Angola’s independence from Portugal in 1975. Brazil and Angola have had a particularly close relationship ever since, and Brazil was the first country to recognize Angola’s new-found sovereignty.³⁷

Though these inroads have existed for some time, Brazil shares with Turkey a sudden and exponential surge in engagement with Africa, beginning with Lula’s election to the presidency in 2003. In his first term, Lula declared Africa a priority. His predecessor, Fernando Cardoso, had concentrated on courting Brazil’s major trade partners, the US and EU. Under Lula, a special trade promotion strategy was developed, and the mission of the Brazilian Trade and Investment Promotion Agency (Apex-Brasil) organised meetings between Brazilian and African businessmen, encouraging Brazilian companies to promote their products in African trade fairs.³⁸ By 2009, bilateral trade had reached \$26 billion.³⁹ In 2008, Brazil became the only non-African country to be invited to join the regional conference of African Ministers of Social Development, held by the African Union. Lula made 12 trips to Africa in the course of his two terms from 2003-10, visiting 29 different countries, more than any of his predecessors combined.⁴⁰ His successor, Dilma Rousseff, has since visited three African countries “despite her reluctance to travel and her rather low interest in foreign policy”, suggesting a warm

³⁴ Tullo Vigevani and Gabriel Cepaluni, *Lula’s Foreign Policy*, 1316.

³⁵ José Flávio Sombra Saraiva, “The New Africa and Brazil in the Lula Era: The Rebirth of Brazilian Atlantic Policy,” *Revista Brasileira de Política Internacional* 53, No. SPE (December 2010), 174.

³⁶ Jerker Carlsson and Timothy M. Shaw, eds. *Newly Industrializing Countries and the Political Economy of South-South Relations*, Macmillan International Political Economy Series, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1988, 193.

³⁷ Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 5.

³⁸ *A.g.e.*, 5.

³⁹ Pablo Uchoa and Maputo, “Brazil’s President Lula Makes Final Visit to Africa,” *BBC News*, September 11, 2010.

⁴⁰ “Lula on His Legacy: An Interview with Brazilian President Luiz Inácio Lula Da Silva.” *The Economist*, September 30, 2010.

willingness to continue her predecessor's policy.⁴¹ Lula's foreign minister, Celso Amorim, made 67 official visits to Africa, and Brazil in turn received 47 visits from the rulers of 27 different African countries.⁴² Between 2002 and 2012, meanwhile, Brazil more than doubled its diplomatic presence in Africa from 17 to 38 embassies.⁴³ In turn, Stuenkel found in 2013 that there were "more African embassies in Brasilia (34) than in any other capital in the Western Hemisphere except Washington, D.C".⁴⁴ Lula also founded Instituto Lula, a non-profit organisation that lists on its website its main objective as boosting "Brazil's cooperation with Africa and Latin America."⁴⁵ Through the work of his institute, the former president has continued to visit Africa since leaving office.

1.3. Methods

My research adopts a comparative approach based on a most similar systems design (MSSD), as outlined by Landman.⁴⁶ Turkey and Brazil have in common a sudden, explicit and almost contemporaneous "turn" towards Africa, in terms of diplomatic engagement, aid, and high-level political visits, which contrasts with a previous period of comparatively cool relations. Moreover, in both countries these shifts come amid a broader attempt to diversify their trading partners and reposition themselves in the international system, including the common goal of securing a presence on the United Nations Security Council.⁴⁷ Both are middle powers, aspiring to be regional leaders, and occupy the ambiguous position of recipient and provider of international assistance.⁴⁸ With regard to their Africa policies, both have sought to present themselves as alternatives to the traditional actors, as I will demonstrate in further detail below.

For all these similarities, the cultural and historical particularities through which they perform this engagement, and the means through which they do so, differ. This paper explores these particularities for each case in turn and then compares them critically with one another. These roles are identified from a thorough review of the extant literature on Turkish and Brazilian foreign policy in Africa, about which several authors have acknowledged a relative

⁴¹ Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 2.

⁴² Oliver Stuenkel, *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*, 30

⁴³ Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 1; Instituto Lula, "With a New Embassy in Malawi, Brazil Now Has Diplomatic Representation in 38 African Countries," May 27, 2013.

⁴⁴ Oliver Stuenkel, *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*, 31

⁴⁵ "Sobre O Instituto," <http://www.institutolula.org/sobre>.

⁴⁶ Todd Landman, *Issues and Methods in Comparative Politics: An Introduction*, Psychology Press, 2003, 29-34.

⁴⁷ Talha Kose, "Turkey's Power in the Middle East and North Africa: An Assessment of the Potential and the Limits of Non-Coercive Power," *Uluslararası İlişkiler-International Relations* 11, No. 41 (SPR 2014), 60.

⁴⁸ Mehmet Özkan, *Does 'rising Power' Mean 'rising Donor'?*, 141

dearth, and which has so far not seen a comparison of the Turkish and Brazilian cases.⁴⁹ I also use primary sources such as politicians' speeches and foreign ministry statements, which I analyse using content analysis, specifically the "conventional" and "directed" forms of content analysis outlined by Hsieh and Shannon, in which – for the former – "coding categories are derived directly from the text data" and – for the latter – "analysis starts with a theory or relevant research findings as guidance for initial codes".⁵⁰ My codes correspond to roles, and the roles I take up in my analysis are chosen to bring together several sub-roles, so as to give my findings further explanatory power.

1.4. Conceptual Framework

As a conceptual framework, I follow I also follow Cason in rejecting "The classic formulation provided by Waltz (1959),"⁵¹ which claims that the sources of foreign policy are at the international, national *or* individual level, instead positing that all three levels can illuminate foreign policy making, and that "none of the levels really overrides the others." More specifically, I adopt role theory as outlined by Sekhri and Holsti.

"The Role Approach is a theoretical framework devoted to the study of behavior using the notion of role. In the field of foreign policy, decision-makers imagine and suppose that their state should adopt and accomplish a range of duties, tasks and commitments in the international system or in subordinate regional systems. According to the proponents of the Role Approach, these duties, tasks and commitments are known in the field of foreign policy as "roles"⁵²

Sekhri stresses that "an individual state may play several roles simultaneously",⁵³ whilst Beneš specifies that "role theory produces interpretative knowledge rather than causal explanations. Role theory allows us to reconstruct the meaning attributed to *national role* by the domestic elite".⁵⁴ According to Holsti, Role Theory's central concept is national role conception (NRC), "the policymakers' own definitions of the general kinds of decisions, commitments,

⁴⁹ Alexis Habiyaemye and Tarik Oguzlu, *Engagement with Africa*, 66.; Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 2.

⁵⁰ Hsiu-Fang Hsieh and Sarah E. Shannon, "Three Approaches to Qualitative Content Analysis," *Qualitative Health Research* 15, No. 9 (November 2005), 1277.

⁵¹ Jeffrey W. Cason and Timothy J. Power, "Presidentialization, Pluralization, and the Rollback of Itamaraty: Explaining Change in Brazilian Foreign Policy Making in the Cardoso-Lula Era," *International Political Science Review* 30, No. 2 (March 1, 2009), 118.

⁵² Sofiane Sekhri, "The Role Approach as a Theoretical Framework for the Analysis of Foreign Policy in Third World Countries," *African Journal of Political Science and International Relations*, Vol. 3, No. 10 (October 2009), 424.

⁵³ Sofiane Sekhri, *The Role Approach as a Theoretical Framework*, 425.

⁵⁴ Vit Beneš Beneš, "Role Theory: A Conceptual Framework for the Constructivist Foreign Policy Analysis?" 8.

rules and actions suitable to their state, and of the functions, if any, their state should perform on a continuing basis in the international system or in subordinate regional systems.” These roles in turn “give meaning and purpose to the foreign policy”.⁵⁵

Role theory is particularly useful in the analysis of foreign policy, firstly because “the definitions of foreign policy are ambivalent,” and secondly because “it allows its users to combine procedures and principles drawn from different paradigms and approaches within the same framework and leaves the analyst free to employ a range of tools”.⁵⁶

By identifying and critically comparing the roles of Turkey and Brazil, I hope to contribute to our understanding of their foreign policy in Africa.

2. ROLES

2.1. Turkey’s Roles

By reviewing the secondary literature and additional primary resources, I have identified three dominant roles adopted by Turkey: the anti-colonial solidarity figure, the natural partner and the benevolent protector. I take each one in turn.

2.1.1. Anti-colonial Solidarity

One of the most common ways in which Turkish politicians present themselves in Africa is by trying to distinguish themselves from Western actors, who they in contrast present as colonialists. Davatoğlu, for example, formerly foreign minister and now prime minister, “has repeatedly highlighted that Turkey is not like ‘others’ – referring specifically to Western states – that had a colonial past in Africa”.⁵⁷ Whilst Gül, during his time as president, was known to say things such as “We are different from the Europeans. We do not take raw materials like they do. Instead, we bring high technology and invest here” and “there is no colonialism in our past, thus we are very free to be in Africa”, or even “we have never sought only our interest”.⁵⁸ Compared to the history-stained West, Turkey comes to Africa as “a clean state,” according to Gül.⁵⁹ Habiyaemye observes that this anti-colonial posture has been effective, writing that the fact “That Turkey gained its territorial independence against the same colonial powers also strikes a sympathetic chord with the African people”.⁶⁰

⁵⁵ *A.g.e.*, 4-5.

⁵⁶ Sofiane Sekhri, *The Role Approach as a Theoretical Framework*, 427- 428.

⁵⁷ Ali Bilgic and Daniela Nascimento, *Turkey’s New Focus on Africa*, 2.

⁵⁸ Gokhan Bacik, and Isa Afacan, “Turkey Discovers Sub-Saharan Africa: The Critical Role of Agents in the Construction of Turkish Foreign-Policy Discourse.” *Turkish Studies* 14, no. 3 (September 1, 2013). p.490-91, 489.

⁵⁹ *A.g.e.*, 489.

⁶⁰ Alexis Habiyaemye and Tarik Oguzlu, *Engagement with Africa*, 81.

Related to this is a narrative that presents Africa as belatedly achieving its long-suppressed potential, now that it is rid of colonialism – and by extension, now that it has more benevolent allies. Hence the Ministry of Foreign Affairs says that “we see a *re*-emerging Africa” (emphasis added), praises governments for “increasing their efforts to overcome their challenges with their own resources and through their own mechanisms,” and declares as one of its main policy tenets its support for ““Upholding the principle of ‘African solutions for African problems’ in according with the policy of the African Union.”⁶¹

2.1.2. Natural Partner

The discourse of the anti-colonial solidarity role finds its positive counterpart in what I call the natural partner role, which encourages closer links with Africa on the grounds that it and Turkey have much in common. Whilst the anti-colonial discourse emphasises difference, the natural partner discourse stresses likeness. For example the Ministry of Foreign Affairs describes the Ottoman Empire as “an African State” and modern-day Turkey as “an Afro-European state,” and Davutoğlu – whilst serving as foreign minister – likewise stated “we see ourselves as African”.⁶² The Ministry of Foreign Affairs does not simply present the fact that “Turkey has long-standing historical and cultural relations with the African continent, dating back centuries.”⁶³ It goes further and, within this historical narrative, frames parts of Africa as though they were *Turkish* states, going on to recount that “The first state founding by the Turks in Africa was the Tulunids, which ruled today’s Egypt in the 9th and 10th centuries.”⁶⁴

Not only do Turkish politicians frequently mention the Ottomans’ historical ties with Africa, but they do so in a way that emphasises that these “good” links *preceded* the “bad” links later established through Western colonialism, and were lost alongside the African potential that was lost and is only now being tapped. Turkey of course suffered colonialism of its own – though not on the same scale – but it appears to prefer to embed itself with Africa’s history of subjugation and liberation rather than draw parallels with its own. Hence the Ministry of Foreign Affairs claims that “Turkey’s policy of opening up to Africa is not just the reflection of a transient political and economic expectation. [...] It is, foremost, the expression and *natural* result of the firm feelings of friendship and partnership between Turkish and African peoples” (emphasis added).⁶⁵ This last sentence was repeated word for word in a speech by Deputy Undersecretary for African Affairs Ali Kemal Aydın, at Second Turkey-Africa Partnership Summit in 2014. Again not simply stressing similarity over

⁶¹ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Turkey-Africa Relations.”

⁶² Ali Bilgic and Daniela Nascimento; *Turkey’s New Focus on Africa*, 2.

⁶³ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Turkey-Africa Relations.”

⁶⁴ *A.g.e.*

⁶⁵ *A.g.e.*

difference, but elevating that similarity to an *original* position, he added: “Despite the fact that they are located in different continents, Turkey and African countries were never distant from each other in the sense of taking care one another. Historical and cultural bonds bind their past and today.”⁶⁶ Both institutionally and individually, therefore, the current diplomatic intimacy is framed by the Turkish side as an original position from which both parties were forced to deviate, and moreover one that has re-emerged to prove its superior strength over the *transient* colonial period.

2.1.3. Benefactor-Protector

If the anti-colonial solidarity role distances Turkey from its Western competitors for influence in Africa, and the natural partner role discursively brings Turkey closer to the continent, the benefactor-protector role introduces an element of hierarchy into that intimacy, presenting Turkey as a powerful ally and humanitarian benefactor who not only *can* protect Africans, but – in combination with the other roles – the one who they would logically *want* to protect them. Again this is effected through historiography, for example when the Ministry of Foreign Affairs boasts that “the Ottoman Empire prevented colonial expansion in North Africa” and “played a major role in preventing the penetration of colonialism in East Africa,” or that “In the 16th Century, the Ottoman Navy [...] defended the people of the Zanzibar Island against the occupying forces.”⁶⁷

But the same role is also present in current policy. Noting that Turkey contributes funds and personnel to five different UN security missions in Africa, Bilgic and Nascimento see Turkey “attaching particular importance to peace and stability in the continent,”⁶⁸ something that the Ministry of Foreign Affairs has indeed declared as one of the “main tenets” in its Africa policy.⁶⁹ In terms of the qualitative content of Turkey’s investment in Africa, Harte notes that it is focusing on projects that will have a direct impact on the lives of individuals on the ground, “advancing a more intimate model for foreign investment in Africa than the sometimes alienating method favored by the Chinese”.⁷⁰ For example Rifat Hisarciklioğlu, president of the Africa-Turkey Chamber of Commerce, has said: “We are not coming to Africa for raw materials and in search of a supermarket,” as the West did in its colonial project – “we are interested in lending our manufacturing expertise to Africa”.⁷¹ The literature suggests a consensus over the benevolent-protector role that such statements represent.

⁶⁶ Ali Kemal Aydın, “Speech at the Second Turkey-Africa Partnership Summit,” Malabo, Equatorial Guinea, November 19, 2014.

⁶⁷ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Turkey-Africa Relations.”

⁶⁸ Ali Bilgic and Daniela Nascimento. *Turkey’s New Focus on Africa*, 2.

⁶⁹ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Turkey-Africa Relations.”

⁷⁰ Julia Harte, *Turkey Shocks Africa*, 28.

⁷¹ Mehmet Özkan, *A New Actor or Passer-By?*, 125.

Özkan writes that “By concentrating on lower profile development issues such as agriculture, Turkish initiatives arguably carry the promise of effecting genuine change in the lives of masses of Africans”.⁷² Wheeler too, adds that Turkey’s Presidency of Religious Affairs (Diyanet İşleri Başkanlığı) “sought to build religious ties with countries and communities in Africa. Scholarships were arranged for Muslim students from Mozambique, Togo, Mauritania, Sudan, Uganda and Cote d’Ivoire to study as imams in Turkey”, bringing young African Muslims under the wing of the Turkish state.⁷³

Another way in which the hierarchical element of the benevolent-protector role is consolidated is through a discourse of representation. Gül for example, courting (with great success) on a 2009 visit to Kenya and Tanzania African support for Turkey’s UN Security Council ambitions, promised that Turkey “will be the spokesman for Africa at the UN”,⁷⁴ and the Ministry of Foreign Affairs explicitly states its intention to begin “acting as the *voice of Africa*, defending the legitimate rights and interests of African countries.”⁷⁵ This ambition to represent Africa in international organisations was also echoed with regard to the G-20, whose presidency Turkey took over in 2014. Speaking at the Second Turkey-Africa Partnership Summit in Equatorial Guinea, current Minister of Foreign Affairs Mevlüt Çavuşoğlu said: “one of our objectives is to address the concerns of the African countries at the G20 platform. We will also exert every effort to strengthen the dialogue and interaction between the G-20 and Africa.”⁷⁶ The transcendent associations of this representative relations are also manifested in the Ministry of Foreign Affairs’ goal of mediating in conflicts and, “When requested, playing a role through diplomacy in the peaceful settlement of disputes in the Continent.”⁷⁷

Before moving on to discuss the Brazilian case, I will demonstrate how the three positions I have outlined – anti-colonial solidarity, natural partner, and benefactor-protector – combine, by reference to an extract from President Erdoğan’s speech at the 2014 Turkey-Africa Partnership Summit, which I quote here in full.

“Turkey founded two great states in the last millennium: the Grand Seljuk Empire and the Ottoman Empire. [...] These two major states, both our ancestors and predecessors, never considered the countries in their regions or in Africa with racist, slavery or colonialist view. To the contrary, we have

⁷² Mehmet Özkan, *What Drives Turkey’s Involvement in Africa?*, 103.

⁷³ Tom Wheeler, *Ankara to Africa: Turkey’s Outreach since 2005*, 50.

⁷⁴ Mehmet Özkan, *What Drives Turkey’s Involvement in Africa?*, 102.

⁷⁵ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Turkey-Africa Relations.”

⁷⁶ Mevlüt Çavuşoğlu, “Speech at the Second Turkey-Africa Partnership Summit,” Malabo, Equatorial Guinea, November 20, 2014.

⁷⁷ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Turkey-Africa Relations.”

always treated African people as our heartfelt friends and comrades. Although our languages, our values, our ethnicities and our appearances may differ, we have felt ourselves on board the same ship as Africa. We have always admired the ancient civilization of the African Continent. We have never belonged to those circles who have watched the tragedies in Africa from the angle of their political or strategic interests. Instead, we have always approached Africa in humanitarian and conscientious terms. Likewise, we have seen the happiness and successes of Africa as if they were our own happiness and successes and we have taken pride in them.”⁷⁸

Here Erdoğan distinguishes Turkish policy from Western colonialism, framing this contrast in the historiography of an original position of Afro-Turkish unity. He then presents this affinity as the motivation for the current “humanitarian” policy that sees Turkey adopt positions of equality and (benevolent) superiority. Turkey is perhaps a brother to Africa, but it is a distinctly elder brother.

2.2. Brazil’s Roles

The roles played by Brazil which emerge from the literature and from additional statements by the country’s political elite are twofold: the natural partner and the benevolent-protector. Whilst they do also make reference to anti-colonial solidarity – the one role that Brazil does not share with Turkey – these are subordinated to the other roles, as I will demonstrate.

2.2.1. Natural Partner

Interestingly, if there is a negative discourse in Brazil’s policy that can be said to be equivalent to Turkey’s anti-colonial rhetoric, it is a snub of other emerging powers in Africa, such as China, rather than of the West. For example, speaking in 2007, at the height of Lula’s influence, one Brazilian politician said: “China is going to Africa after mining, copper, iron, manganese as well as oil and gas. We are going after the vacuum left by them”.⁷⁹ According to Stolte, the Brazilian government “sees ‘cultural affinity’ as the real trump card against more powerful Chinese state-backed companies. Brazilian businessmen and government officials alike therefore stress their common cultural roots with Africa and maintain that, unlike China, they enjoy a common business culture”.⁸⁰ As mentioned in my introduction, the size of Brazil’s black population – second only to Nigeria – demonstrates a genuine demographic fact behind this “cultural affinity.” This affinity is also grounded geographically. Since “the two continents were “united in a single landmass (‘Gondwana’)

⁷⁸ Erdoğan speech at the 2014 Turkey-Africa Partnership Summit.

⁷⁹ Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 8.

⁸⁰ *A.g.e.*, 8

200 million years ago, they have geological similarities”.⁸¹ Hence “Brazil has presented itself as a ‘rising power of the South’ familiar with the development challenges faced by African countries.”⁸² This has immediate implications in terms of political economy, since the similarity in the soil and climate conditions eases the transfer of Brazil’s agricultural expertise.⁸³

Whilst Turkey used an anti-colonialist discourse to differentiate itself from historical (Western) actors in Africa, Brazil emphasises instead the *contemporary heritage* of that system of colonialism, and uses the injustices of the current structure to explicitly court support for its broader aim of rebalancing the scales of global power. For example, Uchoa quotes Lula celebrating Brazil’s racial diversity on a visit to Mozambique, his last African visit as president.

“This [diversity] in fact should be our strength compared to the rest of the world, but because we had our minds colonised for centuries, we were taught that we were inferior. [...] When we make a choice for Africa, we want to stand up and lift our heads together. We want to build together a future in which the South is not weaker than the North, not dependent on the North, a future in which, if we believe in ourselves, we can be just as important and as smart as they are.”⁸⁴

Likewise, addressing politicians in Equatorial Guinea on an African tour in the same year, he deployed the same rhetoric of Southern resurgence. Referencing the negative consequences of the (developed world’s) 2008 financial crisis upon the developing world, he argued: “the account of this adjustment should not be paid by emerging nations, which must act together to obtain a new world governance”.⁸⁵ He then proceeded to flesh out his vision for such a new world order.

“It is not possible that a continent such as Africa with 53 countries has neither a representative on the Security Council, as it is not possible that Latin America, with 440 million people also has no representative. It is not possible that only five countries to can decide what to do, how to act”⁸⁶

This is a prime example of the “psychologically transformative foreign policy agenda” that I outlined above.⁸⁷ Furthermore, two of the most common

⁸¹ *A.g.e.*, 7.

⁸² *A.g.e.*, 10

⁸³ Oliver Stuenkel, *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*, 36.

⁸⁴ Pablo Uchoa and Maputo, *Brazil’s President Lula Makes Final Visit to Africa*.

⁸⁵ Blasco Nuria, “Stirring Speech by Former President Lula Da Silva,” *Equatorial Guinea’s Official Government Webpage*, January 7, 2011.

⁸⁶ *A.g.e.*

⁸⁷ Sean W. Burges, *Auto-Estima in*, 1134

tropes in Lula's discourse on Africa are the idea of repaying a "moral debt" to Africa,⁸⁸ whose people built Brazil as slaves, and his intention to "bridge the Atlantic".⁸⁹ Brazilian elites of course have a discursive advantage in the fact that the moral transgressions they are seeking to repay were committed and institutionalised under Portuguese colonialism, not by Brazil as such, and before Brazil existed as a state. When Brazil plays the role of natural partner, then, it emphasises *current* injustice at the structural level of the state system, as opposed to the Turkish case, which emphasises *historical* affinity.

2.2.2. Benefactor-Protector

Though not emphasised in the discourse of political elites, one role that Brazil is clearly but quietly adopting in its policy towards Africa is that of military powerhouse. Kahn observes that "The South Atlantic is becoming a Brazilian lake, the more so given the security required for the exploitation of Brazil's Tupi and Jupiter oilfields. Brazil's naval interests include a Naval Commission in Windhoek, Namibia, and the intended purchase of four [nuclear] submarines from France."⁹⁰ Stuenkel meanwhile suggests this buildup may reflect shrewd economic interests rather than be a straightforward show of force that might be motivated by, for example, Brazil's designs on the UN Security Council. "As ever larger ships can no longer pass the Suez Canal, Brazil expects to see a revival of the Cape of Good Hope route".⁹¹

The military manifestations of this protector role also take "softer" forms, in terms of the projects that Brazil chooses to support in Africa. Like Turkey, Brazil appears to be "advancing a more intimate model for foreign investment".⁹² Brazil has relieved US\$1 billion of African countries' debts, and "more than half of Brazil's technical cooperation resources is directed towards the continent".⁹³ It is also selectively transferring expertise and technology "based on its own development experience. Biomedical and health research and agricultural research have been turned into effective foreign policy instruments".⁹⁴ In the private sector, Brazilian companies such as Odebrecht have been active, particularly in Angola, where it has "contributed significantly to rebuilding the [Angolan] infrastructure – from dams to housing and hospitals – in the war-ravaged country".⁹⁵ Brazil has not, however, secured the broader reputation that Turkey has for its direct work on-the-ground. Its impulse to "protect"

⁸⁸ Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 11

⁸⁹ Oliver Stuenkel, *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*, 30

⁹⁰ M. J. Kahn, "The BRICs and South Africa as the Gateway to Africa," *Journal of the Southern African Institute of Mining and Metallurgy* 111, No. 7 (July 2011).

⁹¹ Oliver Stuenkel, *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*, 37

⁹² Julia Harte, *Turkey Shocks Africa*, 28.

⁹³ Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 2

⁹⁴ *A.g.e.*, 1

⁹⁵ *A.g.e.*, 6

African countries is more often articulated in terms of the natural partner role, as a leading state in a South-South coalition, as described above.

3. REALITIES

3.1. Turkey

When one looks closer at Turkey's current foreign policy in Africa, and sets it in context, fractures begin to emerge. For example, whilst the rhetoric is usually on a continental scale, addressing and courting Africa as a whole, the historic links that are used to ground this rhetoric are in fact only partial. For example Özkan finds that, compared with Northern Africa, Turkey's "relations with Sub-Saharan Africa are a more recent development, dating back to the 19th century".⁹⁶ He finds support in Bacik and Afacan, who write that Sub-Saharan Africa is an unknown region for Turkey", and therefore "Turkey's grand [Ottoman] narratives are inapplicable in Sub-Saharan Africa".⁹⁷ Jenkins likewise finds that the Turkish Republic "hasn't really had any diplomatic or political relations with black [i.e. Sub-Saharan] Africa".⁹⁸ The contemporary legacy of this is the fact that the majority of Turkey's embassies in Africa remain on the Mediterranean littoral.⁹⁹ There is in this sense a deficit between the projected Turkey that engages Africa via the roles outlined above, and the historical Turkey upon which the former is based. The former is presented as a natural progression of the latter, but it is in fact a rhetorical device of a more selective historiography.

Related to this way in which Turkey's Africa policy skirts over gaps in history in order to justify its contemporary continental scope is its apparent determination to ignore intra-Africa conflicts. Though the Ministry of Foreign Affairs' webpage states Turkey's readiness to act as a mediator in conflict situations, Bacik and Afacan find Turkey's foreign policy to be an "apolitical" one that produces a reductionist picture of Africa in which trade is seen to be totally risk free".¹⁰⁰

Indeed, not only has Turkey not had relations with some parts of Africa, it has in some cases had extremely bitter ones. For example, efforts to buy Rooivalk attack helicopters from South Africa in the 1990s failed because Nelson Mandela's government supported the Kurds who were fighting their insurgency against Turkey, and Mandela himself famously refused to accept Turkey's peace award.¹⁰¹

⁹⁶ Mehmet Özkan, *What Drives Turkey's Involvement in Africa?*, 94.

⁹⁷ Gokhan Bacik and Isa Afacan, *Turkey Discovers Sub-Saharan Africa*, 485-487.

⁹⁸ Julia Harte, *Turkey Shocks Africa*, 28.

⁹⁹ Tom Wheeler, *Ankara to Africa: Turkey's Outreach since 2005*, 49.

¹⁰⁰ Gokhan Bacik and Isa Afacan, *Turkey Discovers Sub-Saharan Africa*, 490

¹⁰¹ Mehmet Özkan, *What Drives Turkey's Involvement in Africa?*, 104.

According to Özkan, “What is different and unique in this new orientation of Turkish foreign policy is that it aims to overcome the two previously outlined, geographical [northern vs sub-Saharan] conceptions of Africa, in order to create a new and united image of Africa in Turkish society”.¹⁰² Another interpretation would be the reverse – that this reductionism is a foreign policy, rather than a domestic political tool, employed to enhance the image of Turkey in African society.

One can also challenge Turkey’s claim to be different from its European colonial predecessors in Africa. Some scholars, such as Deringil, argue that the Ottomans performed a “borrowed colonialism,” which, although lacking the violence of the Europeans’, likewise “subscribed to the belief that ‘the savages and heretics’ in Africa were in need of ‘the true faith’”.¹⁰³ But even the contemporary political economy of Turkey’s turn to Africa suggests that the gulf may not be as wide as it is presented. According to the Turkish Confederation of Businessmen and Industrialists (TUSKON), which is one of the main organisations active in organising bilateral trade meetings between Turkish and African industry, “African countries are mostly demanding furniture, apparels, durable house products, home textiles, processed food, packaging devices, iron-steel, electrical devices, and construction materials.”¹⁰⁴ Turkey’s roster of imports from Africa, on the other hand, “consists of oil, raw material, gold and minerals”,¹⁰⁵ the very products that Brazil’s Lula, for example, was keen to stress that his country – unlike the Europeans previously and China today – was not seeking, when he said: “China is going to Africa after mining, copper, iron, manganese as well as oil and gas. We are going after the vacuum left by them”.¹⁰⁶ The nature of these imports is glossed over in the official discourse, which instead emphasises the sustainability of Turkey’s investments.

This problematic nature of this ambivalence does not appear to be confronted on the Turkish side. Hence the editors of *Afrika*, a recently founded Turkish journal dedicated to the study of the continent, state that “‘the first-hand knowledge of Turkish entrepreneurs, teachers and doctors living in different parts of the continent seems to be generating a peculiar Turkish Orientalism.’ These Turks often posit their pure and altruistic intentions in coming to naïve and needy Africa, and contrast them with the Western World’s ‘opportunistic, exploitative and cruel presence on the continent for so many centuries’”.¹⁰⁷ In this sense, Turkey’s very insistence on its qualitative distinction from European colonialists may be reproducing some of the most problematic aspects of that European experience.

¹⁰² *A.g.e.*, 97.

¹⁰³ Gokhan Bacik and Isa Afacan, *Turkey Discovers Sub-Saharan Africa*, 495

¹⁰⁴ Mehmet Özkan, *Turkey’s Opening to Africa*, 94

¹⁰⁵ Mehmet Özkan, *What Drives Turkey’s Involvement in Africa?*, 102.

¹⁰⁶ Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 8

¹⁰⁷ Gokhan Bacik and Isa Afacan, *Turkey Discovers Sub-Saharan Africa*, 498-499.

3.2. Brazil

Like Turkey, Brazil differentiates itself from prior Western and contemporary new actors in Africa (such as China and India) by emphasising that its engagement with the continent is about more than simply the short-term acquisition of resources. This exceptionalism is one of the foundations of the natural partner role outlined above. Yet although Brazil is indeed different from China in already being highly rich in resources and indeed an oil exporter,¹⁰⁸ scholars have noted quantitatively linked Brazil's interest in Africa to its acquisition of resources. According to Stolte, oil and other natural resources make up almost 90% of its imports from Africa.

“Its most important trade partners on the continent also seem to fit neatly into the pattern of a resource-hungry BRICS country coming to Africa: its major trade partners Nigeria, Angola, South Africa and Libya are all rich in resources. Moreover, nearly all the big Brazilian companies investing in the continent are involved in the resource sector.”¹⁰⁹

Carlsson likewise emphasises Brazil's interest in Nigerian petroleum resources.¹¹⁰ Moreover, Brazil is not simply taking Africa's resources back home, it is exporting its own companies to further its capacity to do so. Odebrecht, the biggest private employer in Angola, is “involved in the oil, biofuel, diamond and supermarket sector” and Petrobras has significantly stepped up its activities by acquiring further exploration rights and increasing production.”¹¹¹

Secondly, and again as we have seen in the Turkish case, Brazil's pan-African rhetoric is belied by both the uneven distribution of its contemporary policy, and by omissions in its history. Just as Turkey historically had few relations with Sub-Saharan Africa, Brazil had never made inroads in West Africa, even in the 1970s, when “Brazil was quite active in extending its presence in Africa and in going beyond its traditional trade markets”.¹¹² Perhaps motivated by the raw material interests discussed above, the outstanding exception to this trend is Nigeria. If Western Africa was an area of relative indifference for Brazilian expansion, South Africa – as in the Turkish case – was one of overtly bitter relations. Throughout the 1950s, as South Africa was being ostracised by the international community over apartheid, “Brazil's pro-colonial policy endured” and its “links with Portugal implied a built-in endorsement for colonialism and racism in Southern Africa.”¹¹³

¹⁰⁸ Oliver Stuenkel, *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*, 31

¹⁰⁹ Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 4

¹¹⁰ Jerker Carlsson and Timothy M. Shaw, eds. *Newly Industrializing Countries*, 193.

¹¹¹ Christina Stolte, *Brazil in Africa*, 6

¹¹² Jerker Carlsson and Timothy M. Shaw, eds. *Newly Industrializing Countries*, 184-185.

¹¹³ David Fig, “The Political Economy of South African Penetration of Brazil: The Case of the Anglo American Corporation,” 1988, 209.

Where then, is Brazil focusing its efforts in Africa? Although “Some 34 African nations benefit from 250 projects with Brazil, according to the Brazilian Cooperation Agency (ABC), including in health, education and agriculture”,¹¹⁴ the majority of its aid resources

“are going to the Portuguese-speaking countries, and in a few cases are executed in close collaboration with the Community of Portuguese Speaking Countries, or CPLP. Brazil has helped establish a fund within the CPLP for the promotion of the Portuguese language in Africa and East Timor and is now offering more scholarships to train Portuguese language teachers than Portugal itself. [...] Brazil is also providing funds (500 million U.S. dollars) to help Sao Tome and Principe, a former Portuguese colony, to feed children at schools”.¹¹⁵

Even its efforts to promote democracy appear to be filtered through these cultural biases. For example in 2011 Brazil agreed to provide electoral support in Portuguese-speaking African countries and Timor-Leste.¹¹⁶

Brazil’s attempts to woo Africa with a pan-African, anti-colonial rhetoric, then, become more problematic when one notes the (resource-hungry) nature of Brazil’s investments, and the distinctly Lusophone emphasis of their distribution.

CONCLUSION

This paper has used role theory to identify the poses that Turkey and Brazil have adopted in their Africa policies. In the Turkish Case these were subsumed into the anti-colonial solidarity figure, the natural partner and the benevolent protector, whilst in Brazil they were consolidated under the natural partner and the benevolent-protector. Critical analysis then drew out the internal contradictions of those roles. For example both countries play the natural partner role, but when Brazil does so it emphasises current injustices that resulted from colonialism(s), whereas Turkey emphasises historical affinity in itself. Both countries also instrumentalise historical and cultural connections to justify their new-found interest in the continent, but to do so they amplify specific, partial connections to a continental scale. These selective self-fashioned historiographies see Turkey skirt over its past negative relations with South Africa, and allow Brazil to play down its Lusophone bias. Elsewhere in the countries’ rhetoric, their anti-colonial postures are belied by data demonstrating that their economic interests are much the same as the resource-hungry colonialists of the pasts, and even the transfer of technology to further those interests. Turkish

¹¹⁴ Pablo Uchoa and Maputo, *Brazil’s President Lula Makes Final Visit to Africa*.

¹¹⁵ Oliver Stuenkel, *Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?*, 32.

¹¹⁶ *A.g.e.*, 33.

and Brazilian foreign policy in Africa, then, is not the pan-African engagement that the ministries and politicians suggest, but a more targeted set of engagements that seek to instrumentalise particular affinities in order to amplify their potential gains. Whilst reality often proves these roles to be genuine, it also contradicts them, or reveals unexpected limits to their purported scope. If they are to sustain their current successes in Africa, and take advantage of opportunities on the continent in the future, Turkey and Brazil must work to close this deficit. If they fail to do so, they risk not only the rewards of their African partnerships, but also the credibility that made them attractive partners in the first place.

BIBLIOGRAPHY

Abdenur, Adriana. "The Strategic Triad: Form and Content in Brazil's Triangular Cooperation Practices." In *South-South Cooperation in Education and Development*, edited by Linda Chisholm and Gita Steiner-Khamsi, 39–59. International Perspectives on Education Reform. New York : Cape Town, South Africa: Teachers College Press ; HSRC Press, 2009.

Abramovici, Pierre. "United States: The New Scramble for Africa." *Review of African Political Economy* 31, no. 102 (December 1, 2004): 685–734. doi:10.1080/0305624042000327822.

Alden, Chris, and Marco Antonio Vieira. "The New Diplomacy of the South: South Africa, Brazil, India and Trilateralism." *Third World Quarterly* 26, no. 7 (January 1, 2005): 1077–95.

Ali, Ahmed. "Turkish Aid in Somalia: The Irresistible Appeal of Boots on the Ground." *The Guardian*. Accessed February 18, 2015. <http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2013/sep/30/turkey-aid-somalia-aid-effectiveness>.

Aydın, Ali Kemal. "Speech at the Second Turkey-Africa Partnership Summit." Malabo, Equatorial Guinea, November 19, 2014. <http://afrika.mfa.gov.tr/19-november-2014-speech-by-ambassador-Ali-Kemal-Aydin-deputy-undersecretary-MFA-Turkey.en.mfa>.

Bacik, Gokhan, and Isa Afacan. "Turkey Discovers Sub-Saharan Africa: The Critical Role of Agents in the Construction of Turkish Foreign-Policy Discourse." *Turkish Studies* 14, no. 3 (September 1, 2013): 483–502. doi:10.1080/14683849.2013.832040.

Beneš, Vit. "Role Theory: A Conceptual Framework for the Constructivist Foreign Policy Analysis?" Paper prepared for the Third Global International Studies Conference "World Crisis. Revolution or Evolution in the International Community?", 17-20 August 2011, University of Porto, Portugal., n.d.

Bilgic, Ali, and Daniela Nascimento. *Turkey's New Focus on Africa: Causes and Challenges*. NOREF Policy Briefs. Norwegian Peacebuilding Resource Centre (NOREF), September 2014. <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lng=en&id=183490>.

Braveboy-Wagner, Jacqueline Anne. *The Foreign Policies of the Global South: Rethinking Conceptual Frameworks*. Lynne Rienner Publishers, 2003.

Broadman, Harry G. "China and India Go to Africa: New Deals in the Developing World." *Foreign Affairs* 87, no. 2 (March 1, 2008): 95–109.

Burges, Sean W. “Auto-Estima in Brazil - The Logic of Lula’s South-South Foreign Policy.” *International Journal* 60 (2005-2004): 1133.

Campbell, Horace. “China in Africa: Challenging US Global Hegemony.” *Third World Quarterly* 29, no. 1 (February 1, 2008): 89–105. doi:10.1080/01436590701726517.

Carlsson, Jerker. “Brazilian Trade with West Africa and Angola within the Portuguese Colonial Empire, 1500-1950: The Dialectics of South-South Exchange.” In *Newly Industrializing Countries and the Political Economy of South-South Relations*, edited by Jerker Carlsson and Timothy M. Shaw, 151–83. Macmillan International Political Economy Series. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1988.

Carlsson, Jerker. “The Brazilian Penetration of Nigeria through Trade: A Case-Study of South-South Trade Relations, 1965-79.” In *Newly Industrializing Countries and the Political Economy of South-South Relations*, edited by Jerker Carlsson and Timothy M. Shaw, 184–283. Macmillan International Political Economy Series. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1988.

Carlsson, Jerker, and Timothy M. Shaw, eds. *Newly Industrializing Countries and the Political Economy of South-South Relations*. Macmillan International Political Economy Series. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1988.

Cason, Jeffrey W., and Timothy J. Power. “Presidentialization, Pluralization, and the Rollback of Itamaraty: Explaining Change in Brazilian Foreign Policy Making in the Cardoso-Lula Era.” *International Political Science Review* 30, no. 2 (March 1, 2009): 117–40. doi:10.1177/0192512109102432.

Çavuşoğlu, Mevlüt. “Speech at the Second Turkey-Africa Partnership Summit.” Malabo, Equatorial Guinea, November 20, 2014. <http://afrika.mfa.gov.tr/20-november-2014-speech-by-HE-mevlut-cavusoglu-minister-of-foreign-affairs-of-turkey.en.mfa>.

Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik / Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. 32 edition. Aksaray, İstanbul: Kure Yayınları, 2009.

De Sa e Silva, Michelle Morais. “South-South Cooperation: Past and Present Conceptualization and Practice.” In *South-South Cooperation in Education and Development*, edited by Linda Chisholm and Gita Steiner-Khamsi, 39–59. International Perspectives on Education Reform. New York : Cape Town, South Africa: Teachers College Press ; HSRC Press, 2009.

Erdoğan, Recep Tayyip. “Speech at the Second Turkey-Africa Partnership Summit.” Malabo, Equatorial Guinea, November 21, 2014. <http://afrika.mfa.gov.tr/21-november-2014-speech-by-HE-recep-tayyip-erdogan-the-president-of-the-republic-of-turkey.en.mfa>.

Fig, David. "The Political Economy of South African Penetration of Brazil: The Case of the Anglo American Corporation." In *Newly Industrializing Countries and the Political Economy of South-South Relations*, edited by Jerker Carlsson and Timothy M. Shaw, 204–31. Macmillan International Political Economy Series. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1988.

Guney, Aylin, and Nazif Mandaci. "The Meta-Geography of the Middle East and North Africa in Turkey's New Geopolitical Imagination." *Security Dialogue* 44, no. 5–6 (October 2013): 431–48. doi:10.1177/0967010613499783.

Habiyaremye, Alexis, and Tarik Oguzlu. "Engagement with Africa: Making Sense of Turkey's Approach in the Context of Growing East-West Rivalry." *Uluslararası İlişkiler-International Relations* 11, no. 41 (SPR 2014): 65–85.

Hanrieder, Wolfram F. "Compatibility and Consensus: A Proposal for the Conceptual Linkage of External and Internal Dimensions of Foreign Policy." *American Political Science Review* 61, no. 04 (December 1967): 971–82. doi:10.2307/1953399.

Harte, Julia. "Turkey Shocks Africa." *World Policy Journal* 29, no. 4 (December 2012): 27–38. doi:10.1177/0740277512470926.

Hsieh, Hsiu-Fang, and Sarah E. Shannon. "Three Approaches to Qualitative Content Analysis." *Qualitative Health Research* 15, no. 9 (November 2005).

Instituto Lula. "With a New Embassy in Malawi, Brazil Now Has Diplomatic Representation in 38 African Countries," May 27, 2013. <http://eng.institutolula.org/?p=393>.

Kahn, M. J. "The BRICs and South Africa as the Gateway to Africa." *Journal of the Southern African Institute of Mining and Metallurgy* 111, no. 7 (July 2011): 493–96.

Kimenyi, Mwangi S., and Zenia Lewis. "The BRICS and the New Scramble for Africa." In *Foresight Africa: The Continent's Greatest Challenges and Opportunities for 2011*, 19–21. Brookings Institute: Africa Growth Initiative, 2011.

Kose, Talha. "Turkey's Power in the Middle East and North Africa: An Assessment of the Potential and the Limits of Non-Coercive Power." *Uluslararası İlişkiler-International Relations* 11, no. 41 (SPR 2014): 29–61.

Kragelund, Peter. "Back to BASICS? The Rejuvenation of Non-Traditional Donors' Development Cooperation with Africa." *Development and Change* 42, no. 2 (March 1, 2011): 585–607. doi:10.1111/j.1467-7660.2011.01695.x.

Kragelund, Peter. "The Return of Non-DAC Donors to Africa: New Prospects for African Development?" *Development Policy Review* 26, no. 5 (September 1, 2008): 555–84. doi:10.1111/j.1467-7679.2008.00423.x.

Landman, Todd. *Issues and Methods in Comparative Politics: An Introduction*. Psychology Press, 2003.

Lafer, Celso. "Brazilian International Identity and Foreign Policy: Past, Present, and Future." *Daedalus* 129, no. 2 (April 1, 2000): 207–38.

"Lula on His Legacy: An Interview with Brazilian President Luiz Inácio Lula Da Silva." *The Economist*, September 30, 2010. <http://www.economist.com/node/17173762>.

Malamud, Andrés. "A Leader Without Followers? The Growing Divergence Between the Regional and Global Performance of Brazilian Foreign Policy." *Latin American Politics and Society* 53, no. 3 (September 1, 2011): 1–24. doi:10.1111/j.1548-2456.2011.00123.x.

McCormick, Dorothy. "China & India as Africa's New Donors: The Impact of Aid on Development." *Review of African Political Economy* 35, no. 115 (March 1, 2008): 73–92. doi:10.1080/03056240802011501.

Mohan, Giles, and Marcus Power. "Africa, China and the 'new' Economic Geography of Development." *Singapore Journal of Tropical Geography* 30, no. 1 (March 1, 2009): 24–28. doi:10.1111/j.1467-9493.2008.00352.x.

Nuria, Blasco. "Stirring Speech by Former President Lula Da Silva." *Equatorial Guinea's Official Government Webpage*, January 7, 2011. <http://www.guineaecuatorialpress.com/noticia.php?id=1713&lang=en>.

Özdem, Alpaslan. "How Turkey Is Emerging as a Development Partner in Africa." *The Guardian*. Accessed February 18, 2015. <http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2013/apr/10/turkey-development-partner-africa>.

Özkan, Mehmet. "A New Actor or Passer-By? The Political Economy of Turkey's Engagement with Africa." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 14, no. 1 (2012): 113–33. doi:10.1080/19448953.2012.656968.

Özkan, Mehmet. "Does 'rising Power' Mean 'rising Donor'? Turkey's Development Aid in Africa." *Africa Review* 5, no. 2 (July 1, 2013): 139–47. doi:10.1080/09744053.2013.855358.

Özkan, Mehmet. "Turkey's Rising Role in Africa." *Turkish Policy Quarterly* Vol. 9 No. 4, no. Winter 2010/2011. Accessed February 18, 2015. <http://turkishpolicy.com/article/559/turkeys-rising-role-in-africa>.

Özkan, Mehmet. "What Drives Turkey's Involvement in Africa?" *Review of African Political Economy* 37, no. 126 (2010): 533–40. doi:10.1080/03056244.2010.530952.

Özkan, Mehmet. "Turkey's Opening to Africa." *The Journal of Modern African Studies* 48,4 (December 2010): 525–46.

Pham, J. Peter. "India's Expanding Relations with Africa and Their Implications for U.S. Interests." *American Foreign Policy Interests* 29, no. 5 (November 2, 2007): 341–52. doi:10.1080/10803920701681378.

Raich, Manjola. "New Scramble for Africa?" Phd, uni-wien, 2010. <http://othes.univie.ac.at/14523/>.

Raphael Kaplinsky, Dorothy McCormick, Mike Morris. "Impacts and Challenges of a Growing Relationship between China and Sub-Saharan Africa." In *The Political Economy of Africa*, edited by Vishnu Padayachee, 389–409. London ; New York: Routledge, 2010.

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Turkey-Africa Relations." Accessed August 24, 2015. <http://www.mfa.gov.tr/turkey-africa-relations.en.mfa>.

Saraiva, José Flávio Sombra. "The New Africa and Brazil in the Lula Era: The Rebirth of Brazilian Atlantic Policy." *Revista Brasileira de Política Internacional* 53, no. SPE (December 2010): 169–82. doi:10.1590/S0034-73292010000300010.

Schoeman, Maxi. "Of BRICs and Mortar: The Growing Relations between Africa and the Global South." *The International Spectator* 46, no. 1 (March 1, 2011): 33–51. doi:10.1080/03932729.2011.549753.

Sekhri, Sofiane. "The Role Approach as a Theoretical Framework for the Analysis of Foreign Policy in Third World Countries." *African Journal of Political Science and International Relations* Vol. 3 (10) (October 2009): 423–32.

"Sobre O Instituto." Accessed March 28, 2015. <http://www.institutolula.org/sobre>.

Stolte, Christina. *Brazil in Africa: Just Another BRICS Country Seeking Resources?*. Briefing Paper. Chatham House, November 2012.

Street, 1615 L., NW, Suite 700 Washington, and DC 20036 202 419 4300 | Main 202 419 4349 | Fax 202 419 4372 | Media Inquiries. "Chapter 4. Global Balance of Power." *Pew Research Center's Global Attitudes Project*. Accessed March 1, 2015. <http://www.pewglobal.org/2013/07/18/chapter-4-global-balance-of-power/>.

Stuenkel, Oliver. "Brazil in Africa: Bridging the Atlantic?" *KAS International Reports*, January 2, 2013, 28–39.

Stuenkel, Oliver. "The BRICS' African Safari." *The Diplomat*, January 17, 2014. <http://thediplomat.com/2014/01/the-brics-african-safari/>.

Taylor, Ian. "China's Oil Diplomacy in Africa." *International Affairs* 82, no. 5 (September 1, 2006): 937–59. doi:10.1111/j.1468-2346.2006.00579.x.

Uchoa, Pablo, and Maputo. "Brazil's President Lula Makes Final Visit to Africa." *BBC News*, September 11, 2010. <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-11717757>.

Vigevani, Tullo, and Gabriel Cepaluni. "Lula's Foreign Policy and the Quest for Autonomy through Diversification." *Third World Quarterly* 28, no. 7 (October 1, 2007): 1309–26. doi:10.1080/01436590701547095.

Wheeler, Tom. "Ankara to Africa: Turkey's Outreach since 2005." *South African Journal of International Affairs* 18, no. 1 (April 2011): 43–62. doi:10.1080/10220461.2011.564426.

Woods, Ngaire. "Whose Aid? Whose Influence? China, Emerging Donors and the Silent Revolution in Development Assistance." *International Affairs* 84, no. 6 (November 1, 2008): 1205–21. doi:10.1111/j.1468-2346.2008.00765.x.

Altay Cengizer, *Adil Hafızanın Işığında, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*, İstanbul: Doğan Kitap, Kasım 2014, 729 Sayfa, ISBN: 978-605-09-2289-9

Hasip SAYGILI*

Birinci Dünya Harbi'ne Türkiye'nin girişi ile ilgili özgün ve kapsamlı bir eser faal hizmetteki bir diplomat tarafından yayınlanmıştır. Türk Dışişlerinde önemli bir genel müdürlük hizmetini yürütmekte olan Büyükelçi Altay Cengizer, bu eserinde akademik altyapısı ile diplomatik formasyonunu yetkin bir şekilde bir araya getirerek üzerinde hâlâ sıcak tartışmaların devam ettiği yakın tarihin bir dönemini ele almaktadır.

Yazarın eserin hazırlanmasında büyük çoğunlukla özgün ve Türkçe literatürde çok fazla kullanılmamış arşiv belgeleri dâhil yabancı kaynakları dengeli ve isabetli şekilde kullandığı görünmektedir. Büyükelçi Cengizer ele aldığı dönemle ilgili Türkiye'de kamuoyunda genel geçer görüşlerle eklektik bir yakınlık kurmaya gerek görmeden kendi doğrularını tutarlı, net, doğrudan ve daha önemlisi cesaretle ifade edebilmiştir. Faal hizmette yüksek seviyeli bir bürokratin kendi özgün düşüncelerini kamuoyuna açık bir şekilde ifade etmesinin görüş ve değerlendirmelerin özgünlüğü kadar takdire şayan olduğu fikrindeyiz. Türk Hariciyesinde son yarım yüzyılda rahmetli Kamuran Gürün ile saygıdeğer Dr. Bilal Şimşir dışında faal hizmetteyken müstakil şahsi fikrini ifade edebilen kalem sahibi diplomatı hatırlamıyoruz.¹ Bu yüzden Birinci Dünya Harbi ağırlıklı bu eserin sahasında önemli olduğu ve literatüre kalıcı iz bırakacağını değerlendiriyoruz.

* Dr., Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Misafir Öğretim Elemanı

1 Silahlı Kuvvetlerde durum Dışişlerinden daha parlak görünmemektedir. Resmi görüşün hemen herkeşe bilinen yönleri dışında muvazzaf general ve subayların özgün, müstakil bir tez niteliği taşıyan ciddi bir eser yayınladıklarından da kamuoyu haberdar olmuştur. Bu meyanda bu satırların yazarına muvazzaf subayken 2012 yılında uluslararası bir sempozyumda Balkan Harbi felaketi ile ilgili bir tebliğ sunmasına bir asır öncesinin general ve subaylarını eleştirdiği gerekçesiyle izin verilmemişti.

Diğer taraftan yazarın işlek Türkçesi ve bazen okuyucuda nesir şiir okuduğu izlenimi veren tarzının da iç içe geçmiş karışık diplomatik oyunların izahında kolaylık sağladığı söylenebilir.

Yazara göre geçen yüzyılın başında son raddeye gelmiş olan Büyük Güçler arasındaki emperyalist rekabet, Osmanlı Devletinin beka sorununu ağırlaştırmıştır. Sultan Abdülhamid'in döneminin son senelerine kadar takip ettiği denge siyasetine 1907 İngiltere-Rusya Antantından itibaren manevra sahası kalmamıştır. Abdülhamid'in 1908'de tek adam rejiminin bitmesinden itibaren tedricen imparatorluğun kaderine hükmeden Jön Türkler için esas mesele Cengizer'in ifadesiyle şöyle açıklanmıştır: “*Batı karşısında zayıf düşmüş virane haldeki bu eski imparatorluk, önce güç kaynaklarını derleyip tutunmalı, sonra da ayakta kalmalıydı.*” Ancak Büyük Güçler bu düşüncenin hayata geçmemesi için aralarındaki ölümcül rekabete rağmen elbirliği ile çalışacaklardı. Bu sebeple Jön Türklerin İmparatorluğun sonuna kadar takip ettikleri politikalar geniş ölçüde Büyük Güçlerin dayatmalarından kaynaklanmıştır. Bu politikaların Batıya kayıtsız şartsız teslim olarak yok oluşu hızlandırma dışında uygulanabilir bir alternatifi de mevcut olmamıştır.

İttihat Terakki idaresinin Alman hayranı olarak devleti Birinci Dünya Harbi'ne sürüklediği şeklindeki günümüzdeki yaygın anlayışın anılan dönemdeki İngiliz propagandası ürünü olduğunu ileri süren yazar, Jön Türklerin İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından ittifaka kabul edilmemeleri yüzünden harbin çıkmasından kısa bir süre önce Almanya ile ittifaka mecbur kaldıklarını göstermektedir. Bu ittifakta Rusların İstanbul'a ve Boğazlara el koyma hazırlıklarının önemli bir faktör olduğu dönemin diplomatik belgelerine atfen gerekçelendirilmiştir.

Rusya harp başlamadan aylar önce 21 Şubat 1914'te İstanbul'un ve Boğaz'ın işgali için bakanlıklar, kara ve deniz kuvvetlerinin katıldığı Çarlık konferansı tertip etmiştir. Esasen İtilaf Devletleri Rusya'nın geniş insan kaynaklarından istifade için Çarlığa büyük ikramiye olarak Türkiye'nin başkentini söz vermişlerdi. Bütün bu süreç Rusya'nın dahliyle çıkmış olan Balkan Harbi sonucunda Türkiye'nin ağır bir bozguna uğraması Türklerin Asya'daki varlıklarının da sonlanmak üzere olduğu algısı ile hızlanmıştı.

1913-1914 yıllarında Dicle-Fırat su yolları, Bağdat Demiryolunun Basra'dan Körfeze uzanan hattı üzerinde İngiltere'ye yoğun imtiyaz verilmesi, Bağdat ve Basra liman inşası ve Aden ile Yemen arasındaki sınırlar konusunda İngiltere ile bir kısmı harp çıkmazdan 8 gün önce anlaşmalar yapılmasına rağmen İngiltere son taksitleri de aldıktan sonra halkın kefen parası bağışlama dâhil büyük fedakârlıklarla bedelini ödediği Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarına el koymuştur. Daha Osmanlı Devleti harbe girmeden iki ay önce İngiltere Çanakkale Boğazı ve Basra girişinde askeri abluka uygulamaya başlamıştır. Kısaca Türkiye'yi idare edenlerin gösterdikleri iyi niyete rağmen İngiltere'den açık düşmanlık görmüşlerdir.

Büyükelçi Altay Cengizer, bu şartlar altında İttihat Terakki yöneticilerinin Almanya ittifakı ile harbe girerek İstanbul'un ve Boğaz'ın Doğu Anadolu ile beraber işgali tasarısını sonuçsuz bıraktıkları fikrindedir. 29 Ekim sadece yeni Türk devletinin rejiminin 1923 yılında ilan edildiği gün değil, bundan 9 yıl önce harbe girerek Türklerin siyasi varlıklarını mutlak bir yıkılıştan kurtulmak üzere atılım yaptıkları bir gündür de. Böylece realpolitığın gereklerinin yerine getirildiği ve zamanlıca karar verildiği savunulmaktadır.

Ayrıca “*Jön Türkler ve onların siyasi örgütü İttihat ve Terakki’yi yerden yere vurmak, Birinci Dünya Savaşı’na rastgele girmiş olmakla suçlamak, körü körüne Alman taraftarlığıyla itham etmek, yaşanmış ya da elde kalmış her belayı İttihatçıların içine yuvarlandığı çukurdan aşağı atmak, en kolay ve en zahmetsiz yol olmuştur.*” Bu tercihin Cumhuriyet döneminde yakın tarih algısının inşasında önemli rol sahibi Hikmet Bayur’dan milliyetçi ve muhafazakâr kesimlerin referans vermekten hoşlandıkları İsmail Hami Danişmend’e kadar geniş bir yelpazede benimsenmesi yazara göre dönemin yaşanmışlıkları ve açmazlarının “*çocukça bir nisyarla hafızalardan*” silinmesidir. Ama bu yaklaşım insafli ve vicdanlı değildir.

Eserde Ermeni tehciri ile Türkiye’nin “*Ermeni unsurunu yitirmiş*” olmasından hayıflanan Cengizer, Türkler ve Ermenilerin dış müdahaleler olmasaydı acı olayların yaşanmamış olacağı iddiasındadır. Tehcirin bir diğer vebali de yazara göre dönemin Ermeni liderliğinin dar görüşlülüğüne düşmektedir. Ermeni devrimci örgütleri çoğunluk teşkil etmedikleri topraklarda *tekelci ve radikal* bir siyasi çizgiyi tartışmasız sürdürmeyi esas almasalardı sonucun başka türlü olabileceği ileri sürülmektedir.

Günümüzde ise “*Ermeni tarafının ruhi kurtuluşu, Türk tarafının ruhen en dibe atılması ve münhasıran tek başına suçlu ilan edilmesi şartına bağlanmıştır.*” Bu anlayışın asgari uzlaşmadan anlayacağı da kitaba göre “*Türklerin, altından kalkamayacakları bir geçmişle baş başa bırakılmaları, yüz kızartıcı bir suç işlediklerinden yaşamlarına medeni âlemde yeri olmayan bir ulus olarak devam etmeleridir.*” Oysa Osmanlılar adına verilmiş hayatta kalma mücadelesinde kendi acılarına hiç gözyaşı dökmemiş ve kendi acılarını hatırlama çabalarını hakir ve küçük gören bir ulusun başkasının acısını onarabileceği zannı aydın zümre ve kamuoyuna dayatılmaktadır. Bu ise acılar arasında hiyerarşi kurmaktır ve kalıcı bir çözümün önünü kapatmaktır.

Kitap okuyucuya pek duyulmamış sayısız ilginç bilgiler sunmaktadır. Mesela Balkan Harbi öncesi Yunanistan ile Bulgaristan arasında Türkiye’ye karşı ittifak anlaşması etkili İngiliz gazetesi The Times’ın Balkanlar muhabiri *Bourchier*’in yardımıyla kotarılmıştır. Hem de bu anlaşma İstanbul’un fethi yıldönümüne 29 Mayıs 1912 gününe denk getirilerek... Yazar, Batı kamuoyunu da Osmanlı Devletine karşı bu tarz önyargılı kişilerin belirlediğini söylemektedir.

Adil Hafızanın Işığında, tanınmış devrimci gazeteci John Reed'den Balkan Harbi sırasında bölgeyi dolaşırken erkek çocuk doğuran Sırp kadınların “Kosova'nın intikamını alacak küçüğüm, hoş geldin” diye sevinç çılgınlıkları attıklarını alıntılıyor. Yine daha 1896 gibi bir tarihte Rusya'nın İstanbul ve Boğazı baskın tarzında bir askeri harekâtla ele geçirme girişimi çerçevesinde Büyükelçi Nelidov'un Petersburg'a İstanbul'un işgali için gerekçe teşkil edecek kargaşayı yaratabileceğini rapor etmesi de eserdeki diğer bir şaşırtıcı bilgi olsa gerektir. Daha şaşırtıcı bir bilgi ise Balkan Harbi'nde bozguna uğrayan ordusunu yeniden yapılandırma için Almanya'dan rica minnet Liman von Sanders'i getiren Osmanlı Devletinden Rusya'nın da Doğu'da bir ordusunun bir Rus generalin komutasına verilmesini talep etmesidir. 1911 yılında İngiltere'nin Bağdat demiryolu projesinin Bağdat-Basra hattında Rusya için yüzde 20 hisse talebinde bulunması da Osmanlı'nın nasıl bir İtilaf baskısı altında bulunduğunu göstermektedir. Büyükelçi Cengizer, Alman imparatoru Kayzer Wilhelm'in Balkan Harbi sıralarında Türklerin Avrupa'da varlığının “lüzumundan fazla uzamıştır” beyanını aktararak denklemin karşı tarafının da Türkiye için hayırlı olmadığını göstermektedir.

Adil Hafızanın Işığında hazırlanırken dönemin sadrazamı Said Halim Paşa'nın Ermeni bir katil tarafından 1921 yılında şehit edilmesinden kısa bir süre önce yazdığı yarım kalan hatıralarının *Türkiye'nin Birinci Dünya Harbine Katılmasının Sebepleri* başlıklı kısmı ile Yusuf Akçura'nın 1928 yılında yayınladığı *Osmanlı Devleti Umumi Harbde Bitaraf Kalabilir miydi?* adlı makalesinin görülmediği anlaşılıyor. Ancak ilginçtir: Büyükelçi Cengizer'in hacimli kitabının ana fikri olarak Said Halim Paşa'nın yazdıklarının esas alındığı kolaylıkla ileri sürülebilir, eserin kapsam itibarıyla da dönemi bütün ağırlığıyla yaşamış siyasi tarih hocası bir fikir adamının Birinci Dünya Harbi'ne giriş incelenirken göz önüne alınmasını şart gördüğü konular neredeyse birebir alınmıştır. Bu *tevafuk* yazarın dönemi yaşayan her ikisi de nitelikli düşünce adamı olan iki önemli şahsiyetin yaşadıklarını bir yüzyıl sonra içselleştirerek hakikate yaklaştığının kanıtı olarak ileri sürülebilir.

Altay Cengizer'in bu eseri sahasında büyük bir boşluğu doldurmasına rağmen yeni baskılarında giderileceğini umduğumuz bazı küçük maddi hataları da içermektedir. Bu çerçevede Petersburg'daki Osmanlı Sefirinin Türkhan Paşa (s. 200) değil Turhan Paşa olduğu, Osmanlı idaresinin ekonomik güçlükleri zikredilirken memurlara borç veremez halde (s. 207) değil aylık veremez durumda olduğu, Drama'nın Edirne'ye bağlı bir merkez olduğu (s. 289) bilgisi de Selanik'e tabî diye düzeltilmesi gereken bir başka küçük ayrıntı hatasıdır. Yine Mareşal Moltke'nin 1880 yılında Türkiye'ye askeri danışman olarak gönderildiği bilgisi (s. 237) doğru görünmemektedir. Bilindiği gibi Moltke Alman Genelkurmay Başkanı iken Osmanlı Devleti'ne 1882 yılında dört danışman subayın gönderilmesine muvafakat etmiştir. Diğer taraftan Teselya'nın Berlin Antlaşması ile elden çıktığı (s. 43) ise ancak sonuç itibarıyla doğrudur. Yani Teselya Berlin Antlaşması'nın açtığı yol ile birkaç yıl sonra kaybedilecektir.

Bu değerli eserin akademik çevreler ve ilgi duyanlarca okunarak eleştirilmesinin yanı sıra aktif hizmetteki karar vericilerce de bizzat okunmasını salık veriyoruz. Bu mümkün değilse karar vericilerin maiyetlerindeki eğitimli genç dimağlara okutarak onlardan özetini ve ana fikrini dinlemelerini temenni ediyoruz. Diğer taraftan entelektüel birikimi olan kimselerin kendi fikirlerini kamuoyunda ifade edebilecek medeni cesareti gösterebilmelerini yüreklendirme maksadıyla bürokratik patinajların mümkün mertebe azaltılması için Büyükelçi Cengizer'in incelediğimiz bu çalışması gecikmiş de olsa bir başlangıç teşkil etmelidir.

Andrew Abbott, *Bölüm ve Disiplin: 100. Yılında Şikago Okulu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, 333 Sayfa, ISBN : 9786055383442

Coşkun GÜLLÜ*

Andrew Abbott'un Bölüm ve Disiplin adlı eseri American Journal of Sociology'nin (Amerikan Sosyoloji Dergisi - AJS) 100. yıl dönümü sayısı için 1992 yılında derginin o dönemdeki editörü tarafından 1995 yılında basılmak üzere Chicago School'un (Şikago Okulu) kurumsal temellerini ve tarihini anlatan bir yazı istemesi üzerine ortaya çıkmıştır. Böyle bir yazı talebini uzun ısrarlar üzerine kabul eden bölüm sosyologlarından Abbott yazmaya başladıktan sonra analitik tarih yazımının ve tarihsel olayların monografik yazım gerektirmesinden dolayı istenilen yazıyı yüzüncü yıl sayısına yetiştirememiştir.

AJS'nin 100. yıldönümü sayısı için hazırlanması düşünülen eserin Şikago Okulu etrafında örgünlendirilmesi amacıyla "Şikago Okulu'nun gerçekte ne olduğu" hakkında kısa bir özet yazma fikriyle başlamış ancak daha sonra genişleyerek; Şikago Okulu, okulun düşünsel mirası ve daha büyük olan disiplinle arasındaki değişen ilişkiyi ele alıp son olarak da Şikago Okulu'na ilişkin tarih yazımı hakkında bir giriş denemesiyle birbirine bağlanarak kendiliğinden bu boyutta bir esere dönüşmüştür.

Abbott' un yazısı oldukça uzun bulunarak neredeyse yeniden yazılması istenmiştir. Düşündüğü yazıyı eksiksiz olarak tamamladığında da 100. yıl sayısı iki yıl öncesinde çıkmıştır. Abbott istenilen yazıyı yazmaya başladığı sırada modern akademik yayıncılığın kurumsal yapıları hakkında ciddi tarihi araştırma neredeyse hiç yoktur. Uzun bir tarihi araştırmayla eserini yazmaya başlayan Abbott, eserini tamamladığında da Şikago Okulu'nu, Okul'un disiplindeki yerini ve Şikago Okulu'nun kurumsallaşmasında önemli bir yere sahip olan AJS'nin oluşumunu tarihsel olarak anlatmıştır.

* Araştırma Görevlisi, Celal Bayar Üniversitesi

Bu kitap Abbott'un kendi ifadesiyle, Şikago Okulu'nun doğasına ve bununla bağlantılı olarak da sosyal gerçekliğin doğasına ilişkin düşüncelere dalmak olarak kabul edilebilir. Hem kuramsal hem de pratik gerçeklik bakımından Şikago Okulu'nun bir olgu olmaktan çok bir olgu haline geliş şekli ve nasıl böyle bir olguya dönüştüğü anlatılmaktadır. Bölüm ve Disiplin'de Abbott, Şikago Okulu'nun durağan bir olgu veya sosyal ilişkilerin ya da düşünsel fikirlerin belirli bir zamanda var olan sabit bir düzenlemesi olmadığını iddia etmektedir. Abbott'a göre Okul, bu tür ilişkilerle fikirlerin geleneğinin ve geleneğin zaman içerisinde nasıl yeniden üretileceği kavramının birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir olgudur.

AJS, 1920'ler ve 1930'larda Sosyoloji Bölümü'nü ve onun -daha ziyade eklektik bir paket olan ve adına Şikago Okulu denilen- düşünsel programını oluşturmada temel amaç olmuştur. Abbott'a göre AJS'yi anlamak, Sosyoloji Bölümü'nü anlamak anlamına geliyordu ve dahası zamanla açıkça görüldüğü üzere, disiplinin de kavranmasında temel unsurdur. Bundan dolayı Bölüm ve Disiplin, Sosyoloji Bölümü'nü ve Şikago Okulu'nu anlatırken bunların kurumsallaşmasında en büyük paya sahip olan AJS'yi de ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

Yukarıda genel hatlarıyla bahsedilen çerçevede yazılmış olan eser yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Şikago Okulu'nun bir ekol olarak oluşumuyla birlikte, Sosyoloji Bölümü'nün oluşmasını akademik ve idari kadroda süregelen tartışmalar etrafında tarihi olarak ele almaktadır. Emanuel Gaziano ile birlikte ve iki kısma ayrılarak yazılmış olan ikinci bölümün ilk kısmında, bölüm içi öğretim üyeleri arasındaki bölümün kurumsallaşmasını etkileyecek tartışmalar, ikinci kısımda da 1950'lerde bölümün gelişim süreci aktarılmaktadır. Daha sonraki üç bölümde de Şikago Okulu'nun ve bölümün kurumsallaşmasında temel saç ayağı AJS'nin farklı editoryal dönemlerdeki çeşitli yaklaşımları ve tartışmaları tarihsel olarak anlatılmaktadır. Altıncı bölümde 1970'lerdeki AJS'nin modern dönemi ele alınmıştır. Son bölümde ise genel olarak Sosyoloji Bölümü'nün son yıllardaki çıkmazlarından bahsedilmiştir.

Abbott kitabın ilk bölümünde Şikago Okulu'nun geleneğini tarihsel açıdan inceleyerek ortaya koymaktadır. Okul'un oluşumunu rastlantısal olarak kabul eden Abbott, Şikago Okulu'nun tarih yazımını, Okul'un geleneğini tarihsel olarak ele almakta ve onu bir gerçekliğe dönüştüren bazı düzenlemeleri incelemeye çalışmaktadır. Okul'un oluşumunu birçok sosyolojik akımın kesişimi olarak yeniden değerlendiren yazar, onun <varlığı'nı oluşturan sosyal güçleri dönüştürebilme yetisine bağlı olduğunu belirterek Okul'un <varlığı'na ilişkin fikirleri zihinlerde tekrar kavramsallaştırır.

Kitabın ikinci bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Abbott ilk olarak Şikago Okulu'nun oluşumundaki öğretim kadrosu ile bu öğretim üyeleri arasındaki siyaseti ve bölümün yapısını ayrıntılı olarak kaleme almıştır. İkinci kısımda ise 1951-1952 yıllarında bölümün kendi içinde yaptığı derin çalışmalarından,

sosyoloji için nasıl bir vizyonun inşa edildiğinden ve en nihayetinde de Birinci Şikago Okulu'nun imajını resmi hale getiren karşılıklı iletişimden bahsetmektedir.

İlk bölümde anlatılan Birinci Şikago Okulu zamanında gevşek bir sosyal <nesne> olarak ele alınan Okul, ikinci bölümde tarih yazımının derinlerine inilerek bu nesne'nin (Okul'un) kültürel kimliğinin daha sonraki Şikagolular tarafından nasıl belirlendiğini tahlil etmektedir. Bu nedenle de Soğuk Savaş sonrası dönemde Okul'un daha önceki zamanlarla birlikte tüm gelenekleri birbirine bağlanarak somut-kültürel bir nesne olarak Okul'un öğretim kadrosu içerisindeki ilişkiler, akademik ve idari işleyiş üzerinden yapılan yoğun tartışmalar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünden altıncı bölümüne kadar ise AJS'nin kuruluşundan itibaren yüzyıllık tarihi belirli dönemlere ayrılarak anlatılmaktadır. Bu bölümlerde, bölümün hem bir parçası hem de ondan bağımsız kurumlarından biri olan AJS'nin Şikago Okulu içerisindeki ağsal yapısını, bölüm ile onun disiplini arasındaki ilişkilerde ortaya çıkış şekli ve tarihi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü, “Albion Small’ın AJS’si”nde, Şikago Üniversitesi'nin ilk başkanı William Rainey Harper'ın, Sosyoloji bölüm başkanı Albion Small'a ilk defa sosyoloji dergisinin yayımlanmasına ilişkin teklifiyle başlayan ve Small'ın otuz yıllık editörlüğüyle beraber AJS'nin kuruluşu ve bu yıllardaki tarihi anlatılmaktadır. Bu yıllar ayrıca, sosyolojinin her disiplin gibi küçük bir disiplinden ve bu haliyle sosyal refaha ilişkin bir kuram ve pratikleri hakkında bir takım iddiadan daha sonra akademik bir birim ve en nihayetinde de üniversitelerde standart bir bölüm olarak var olduğu zamanı kapsamaktadır.

Üçüncü bölümde AJS'nin Bölümün oluşumunda ve kurumsallaşmasında önemli bir yere sahip olduğu hatırlanmakta, dergi bir organizmaya benzetilerek ilk otuz yıllık süreç AJS'nin varlık kazanma ve gelişme evresi olarak görülmektedir. “Şikago Okulları'nın Dergisi AJS” başlığındaki dördüncü bölüm, derginin bir kimlik kazanarak olgunlaşmasını ve bu sürede yaşanan önemli olayları ele alarak 1926'dan 1955'e kadarki gelişmeleri aktarmaktadır. Başka bir ifadeyle, Small'ın özverisiyle 1920'lere kadar başarılı bir şekilde varlığını sürdüren AJS, bu dönemden sonra da bölümün tüm üyelerinin destekleriyle geliştirilmiştir.

Dördüncü bölümde, AJS'nin bu gelişme dönemi, dergiyi (dolayısıyla Şikago Okulu'nu) daha iyi anlamak adına tüm farklılıkları ve görüşleriyle birlikte bölüm üyeleri arasındaki ilişkiler ile dergiyi geliştirmek adına ortaya konan farklı yaklaşımlara değinilmiştir. Bu bölümde, bölüm içi yaşanan gelişmelerle birlikte derginin bu dönemde olgunlaşmasına etki eden diğer faktörlere de yer verilmiştir. 1930'lu yıllarda sosyoloji bilimi kurumsal olgunluğa erişmiş ve önemli Amerikan üniversitelerinin yarısına yakınında (100 civarında) sosyoloji bölümü açılmıştır. Bu haliyle disiplinin büyümesi ve farklılaşması

AJS'nin gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Dönem içerisinde gerçekleşen bir başka önemli gelişme American Sociological Review'in (ASR) kurulması da AJS'nin ulusal normlara göre düzenlenmesi, rekabetçi bir ortamda gelişmesine zemin oluşturmuştur.

Kitabın beşinci ve altıncı bölümleri AJS'nin 1950'li yıllardan günümüze, derginin ulaştığı son gelişme düzeyine kadar olan dönemdeki önemli ayrıntıları ele almaktadır. Bu dönemi de ikiye ayıran Abbott ilk olarak beşinci bölümde 1955 yılı sonrasını, dergideki kurumsal değişikliklere dayandırarak AJS'nin profesyonelliğe geçiş süreci olarak tanımlamaktadır. Abbott altıncı bölümde de en nihayetinde 1970'lerden sonrasını, bir başka deyişle AJS'nin günümüzdeki düzeyiyle modern halini ve bu dönemdeki önemli gelişmeleri kapsayacak şekilde anlatmaktadır.

Abbott beşinci bölümde, AJS editörlerinden Hughes'ın son yıllarına kadar olan dönemi, AJS'nin 1955 yılı öncesini, derginin niteliği bakımından modern öncesi dönem olarak tasvir eder. Beşinci bölümde bahsedilen AJS'nin modern öncesi dönemindeki, yani profesyonelliğe geçiş sürecindeki değişiklikler ve disiplinin ulusal düzeyde yaygınlaşarak rekabetin ve tartışmaların artmasıyla birlikte derginin nasıl tamamıyla bürokratik ve ulusallaşmış bir kurum haline geldiği incelenmektedir. Bu bölümde, özellikle editörlerden Everett Hughes ve Peter Rossi'nin farklı yaklaşımları ve uygulamaları neticesinde AJS'nin geçiş süreci anlatılmıştır. Derginin editörlük uygulama esasları, değerlendirilmesi, içerik metin incelemesi ile sayısı, dergi hakem kurulu ile disiplin, yazı çeşitleri ve buna benzer diğer meseleler üzerinden yapılan tartışmalar bağlamında AJS'nin bu dönemdeki değişimi ve gelişimi açıklanmıştır.

Altıncı bölümde 1970'lerle birlikte özellikle Charles Bidwell ve Edward Laumann'ın editörlükleriyle beraber en nihayetinde AJS'nin modern dönemi anlatılmıştır. Bu dönemdeki editörlerin katkısıyla derginin yayın politikasına ilişkin tüm kavramların ve uygulamaların yerleştiği aktarılmıştır.

Son bölümde ise son yıllarda sosyolojinin bazı sosyal bilimlere bölümlerine kıyasla öğrenciler tarafından daha az talep edilmesi, hükümetlere siyaset danışmanlığı rolünü yitirmesi, bölümün kendi içerisinde birbirinden bağlantısız birimlere ayrılması ve ASD çatısı altında organik bağların zayıflamasıyla; kısaca sosyoloji, formüllerle -ampirik, kuramsal, tarihsel-bozulmaya uğramıştır. Abbott, esasında sosyolojinin sorununun öncelikle düşünsel olduğunu ifade etmekte ve yukarıda bahsedilen sorunların hepsinin esas itibariyle fikirlerin zayıflığının yansıması olduğunu belirtmektedir.

Şikago Üniversitesi yayınları tarafından 1999 yılında basılan Bölüm ve Disiplin; Şikago Okulu'nun, AJS'nin ve bölümünün temelleri ile oluşumu hakkında ayrıntılı tarih anlatımıyla birlikte önemli bir kaynak eser niteliğindedir. Küre Yayınları tarafından 2009 yılında yayın hakkı alınan eserin birinci basımı ancak 2014 yılının Ocak ayında gerçekleşmiştir. Eserin Türkçe literatüre kazandırılması uzun sürmüş gibi gözükse de, bu süre yayıncılık zorluklarıyla

ve eserin kapsamıyla birlikte düşünülecek olursa makul bulunmalıdır. En nihayetinde de bir bölümün kurulması, bir disiplinin oluşması ve bunların da monografik tarih anlatımıyla aktarımı hem sosyoloji bölümü hem de diğer disiplinler adına büyük bir kazanım olarak kabul edilebilir.

Numan Hazar, *İnsan Hakları ve Diplomasi*, Büyüluğ Yayınları, İstanbul, Şubat 2015. 300 Sayfa. ISBN: 978-605-851-086-9

“İnsan hakları ile ilgili olmayan bir meslek yok ise de bazı meslekler insan haklarının korunmasıyla yakından ilgilidir...” Numan Hazar

Hacı Mehmet BOYRAZ*

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen hemen tüm devletler üzerindeki olumsuz etkileri takip eden süreçte insan haklarına dair belgelerin (anlaşma, konvansiyon, sözleşme, vb.) ve örgütlerin sayısını kat be kat arttırmıştır. Devletlerarasındaki bu belgelerin ve örgütlerin giderek artmasıyla birlikte insan haklarına dair konular da giderek önem kazanmaya başlamıştır. Ancak, Soğuk Savaş döneminin dayatmış olduğu statükocu politikalarından ötürü devletler, bilhassa dış politika yapım süreçlerinde insan hakları ihlallerine önem ver(e)memişlerdir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin tarihteki yerini almasıyla birlikte insan haklarına dair politikalarını gözden geçirmeye başlayan devletler, bu sefer de Soğuk Savaş zihniyetinin de etkisiyle ulusal çıkarlarını her konunun üzerinde tutmaya devam ederek diğer devletlerdeki insan hakları ihlallerini görmezden gelmişlerdir. Ancak, 2001 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) düzenlenen terörist saldırılarla birlikte bir ülkedeki insan hakları sorunlarına değinerek eleştiride bulunmanın, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan “iç işlerine karışmama” ilkesini ihlal etmediği anlayışı giderek egemen olmaya başlamıştır.

Emekli Büyükelçi Numan Hazar, meslekte edindiği deneyimlerini “İnsan Hakları ve Diplomasi” isimli kitabıyla insan hakları ve dış politika konularına meraklı okuyucularla paylaşmıştır. Daha önce “Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye–Afrika İlişkileri”, “Uluslararası Politika ve Uygarlıklar” ve “Bilim ve Teknolojinin Uygarlıklar ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri” başlıklı kitapları yayımlayan yazar, bu kitabında önceki kitaplarının devamı

* Gediz Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

olarak insan hakları ve diplomasi arasındaki bağı ele almıştır. Kitabın ana argümanları dâhilinde bu bağın bilhassa İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte ivme kazandığı ancak asıl olarak yakın zamanda gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Kitabın konusu ile ilgili olarak yazar, “*devletler dış politika yapım süreçlerinde ulusal çıkarlarını ön planda tutarak bu sistem içerisindeki diğer devletlerde gerçekleşen insan hakları ihlallerine çoğu zaman sessiz kalmışlardır*” hipotezini benimsemiş ve on bir bölümde konuyla ilgili alt başlıklara değinerek hipotezini doğrulamaya çalışmıştır. Yazar bu çalışmasıyla daha önce bu konuda yazılmış kitap ve makalelerden farklı olarak kişisel deneyim ve gözlemlerini de eklemiştir. Bu sayede olayların ve olguların diplomatik boyutunun nasıl ifa edildiği görülebilmektedir. Kitabı açıklayıcı bir teknikle kaleme alan yazar, yer yer tartışmalara da yer vermiş ve bu tartışmalara yönelik vicdani ve insani eleştirilerini de yöneltmekten geri durmamıştır. Son olarak, yazar çok fazla grafik ve tablo kullanmaktan da çekinmiştir.

Kitabın “Demokrasi ve İnsan Hakları” başlıklı kısmında yazar, öncelikle insan haklarıyla ilintili olarak demokrasi terimini etimolojik ve ontolojik olarak incelemiş, sonrasında aynı terimin tarihsel süreç içerisindeki evrimini ve değişen unsurlarını açıklamıştır. Akabinde demokrasinin farklı uygulamalarına yer vermiş ve demokrasi ile laiklik olgusu arasındaki ilişkiyi açıklamıştır.

Kitabın “Tarihsel Süreç İçerisinde İnsan Haklarının Gelişimi” başlıklı kısmında yazar, insan hakları kavramının tarihsel süreç içerisindeki evrim sürecini incelemiştir. Bu kapsamda yazar, Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlükler Sözleşmesi), İngiliz İnsan Hakları Bildirgesi, Amerikan İnsan Hakları Bildirgesi ve Fransız Devrimi İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi gibi Birinci Dünya Savaşı öncesi döneme kadar olan dönemde insan haklarına dair gelişmeleri incelemiştir. Bu inceleme esnasında John Locke ve Thomas Hobbes gibi önemli düşünürlerin fikirlerine de yer vermiştir.

Kitabın “Osmanlı Devleti’ndeki Gelişmeler” başlıklı kısmında yazar, Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş, Gerileme ve Dağılma dönemlerindeki insan hakları uygulamalarını incelemiştir. Bu dâhilde yazar, Fatih Sultan Mehmet’in ve Kanun-i Sultan Süleyman’ın çıkardığı kanunnamelerden başlayarak Osmanlı’daki insan haklarına dair önemli süreçler olan Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Birinci Meşrutiyet ve İkinci Meşrutiyet’i incelemiştir. Bu süreçlerin sebepleri, sonuçları ve evrilmesi üzerinde duran yazar, dış etkenleri de diplomatik bir gözle incelemiştir.

Kitabın “İnsani Hukuk ve İnsan Hakları” başlıklı kısmında yazar, Birinci Dünya Savaşı’nın yol açtığı felaketlerin devletler nezdinde büyük tesir yaratmasından ötürü yeryüzünde bir daha böyle bir savaş ihtimalinin vuku bulmamasına dair imzalanan Briand-Kellogg Paktı, Cenevre Sözleşmesi gibi metinleri ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi önemli oluşumları incelemiştir. Bu süreçlerin incelenmesiyle yazar kitabın ilerleyen kısımları için ön hazırlık yapmıştır. Ayrıca, uygulamada hukukta ele alınan üç tür savaş suçuna (saldırı

suçu veya barışa karşı suç, insanlığı karşı suç ve dar anlamda suç) dair örnekler de vermiştir. Yazara göre, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle insani hukuk tartışılmaya başlanmıştır; ancak güncel bir konu haline gelmesi Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Balkanlar'da, Afganistan'da ve Kafkasya'da beliren çatışmalar ve Orta Doğu'daki sürekli savaş hali ile olmuştur.

Kitabın “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Ertesinde İnsan Hakları” başlıklı kısmında yazar, savaş öncesi ve sonrası dönemde insan hakları hukukunun gelişmiş olmadığını ve bazı sınırlı konularda gelişmeler yaşandığını ifade etmiştir. Savaş sonrası dönemde yaşanan tek olumlu gelişme Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu olmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte bu gelişme başarısız olmuştur. İki savaş arasındaki dönemin kısa olması ve tek gelişmenin Milletler Cemiyeti olmasından ötürü bu kısımda başka bir inceleme yapılmamıştır.

Kitabın “İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra İnsan Hakları Alanında Kaydedilen Gelişmeler” başlıklı kısmında yazar, savaş sonrası dönemden bugüne kaydedilen gelişmeleri incelemiştir. “*Günümüzde, uluslararası insan hakları hukuku tarihte emsali görülmemiş bir düzeydedir.*” diyen yazar Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi önemli kuruluşları örnek olarak ele almıştır. Yazar, bu kurumların ortak özelliği olarak üye devletlerin iç hukuku üzerindeki belirli yaptırım güçlerini görmüş ve bu sebepten “*İnsan hakları bir ülkenin iç işi olmaktan çıkmıştır*” tezini desteklemiştir. Bu dâhilde yazar, bahsi geçen kurumların genel yapılarına, amaçlarına, söylem-eylem kapasitelerine, faaliyet alanlarına, insan haklarının korunmasına dair düzenledikleri anlaşmalara ve bu anlaşmaların yürütülmesine dair oluşturulan mekanizmalara değinmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin bu kurumlardaki konumu ve bu kurumların Türk hukukundaki konumunu da inceleyen yazar, bu kısımda ayrıca UNESCO'da ve Avrupa Konseyi'nde Daimi Temsilci olarak bulunmasından ötürü kendi tecrübelerine de yer vermiştir. Loizidou Davası ile ilgili olarak yazarın “*Avrupa Konseyi nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak bu konuda, Avrupa Konseyi Dönem Başkanı Hollanda Daimi Temsilcisi'nin başkanlığındaki müzakere sürecine katıldım. Hollanda'nın istediğimiz istikametteki karar tasarılarına yeterli desteği sağladığına dair güvence vermesi üzerine, Dışişleri Bakanımız Abdullah Gül'ün bizzat verdiği talimat ile Loizidou tazminatı yapılan bir törenle Avrupa Konseyi Sekreteryası'na tarafımdan ödenmiş ve sorun kapanmıştır*” şeklindeki ifadesi bu tecrübelerden birine örnek gösterilebilir.

Kitabın “İnsan Hakları, Demokrasi ve İslam Dünyası” başlıklı kısmında yazar, demokrasi ve insan hakları alanlarındaki ilerlemenin sadece Yahudi – Hıristiyan uygarlığına ait bir husus olduğu tezine karşı çıkmıştır ve bu alanlarda İslam dininin de önemli katkıları olduğunu, yani bu alanların evrensel niteliğe haiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, İslam İşbirliği Örgütü'ne; Kahire Deklarasyonu'na; İslam dünyasında Türkiye'nin sui generis pozisyonuna ve

İslam ülkelerindeki demokrasi ve insan haklarına dair farklı anlayışlara ve bu anlayışlara dayalı uygulamalara, eksikliklere, benzerliklere ve farklılıklara da değinmiştir.

Kitabın “İç ve Dış Politika İnsan Hakları” başlıklı kısmında yazar, demokrasi ve insan hakları gibi alanlarda ilerleme kaydetmiş devletlerin geçmişinde ve güncelinde bu kavramlarla bağdaşmayan birtakım faaliyetlerinden örnekler vermiştir. Yazar bugün demokrasi ve insan hakları alanlarında önemli mesafeler kat eden ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi devletlerle birlikte Rusya, Çin ve İspanya gibi büyük devletlerin demokrasi ve insan haklarına dair yapmış oldukları ihlalleri örnek olarak ele almıştır. Bu dâhilde yazar, bu devletlerin günümüzde demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler gibi konularda diğer devletlere telkinlerde bulunurken ve eleştiriler yaparken tarihte bizzat kendilerinin ne kadar vahim insan hakları ihlalleri yapmış olduklarına ve günümüzde de benzeri eylemlerde bulduklarına değinmiştir. Yazarın bu devletlere dair ele aldığı belli başlı örnekler şunlardır:

- İspanya'nın tarihte Amerika kıtasında yaptığı soykırımlar ve bu soykırımlar sonrasında Afrika'dan getirdiği köleler;
- Almanya'nın Reform döneminden itibaren Yahudilere karşı uyguladığı insan hakları ihlalleri;
- İngiltere'nin tarihte Çin ile girdiği Afyon Savaşı'ndaki zorbalıkları;
- Fransa'nın Cezayir'de yaptığı soykırım;
- Çin'in Tiananmen Meydanı'nda 1989 yılında gerçekleşen isyanı bastırmadaki yöntemi ve hâlihazırda gerek Tibet gerekse Doğu Türkistan'da insan haklarını hiçe sayması;
- Rusya'nın hâlihazırda iç politika sorunu olarak gördüğü Çeçen meselesindeki insan hakları ihlalleri;
- ABD'nin Irak'ta Abu Ghraib Hapishanesi'nde yaptığı insan hakları ihlalleri ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerindeki insan haklarını hiçe sayarak bu ülkeleri stratejik müttefik konumunda görmesi.

Kitabın en önemli iki kısmından biri bu kısımdır, zira yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere demokrasi ve insan hakları gibi normlarda önemli mesafe kat eden devletler pragmatik bir bakış açısıyla iç ve dış politikalarında farklı tutumlar göstermişlerdir. Yazara göre bu gerçek, dış politikada ulusal çıkarların her şeyin üstünde geldiğinin bir ispatıdır.

Kitabın “İnsan Hakları ile Bağlantılı Sorunlar” başlıklı kısmında yazar; terörizm, azınlıklar, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, sığınmacılar, insan kaçakçılığı, kültürel çeşitliliğin tahribatı gibi uluslararası insan haklarına dair birtakım sorunları incelemiştir. Bu sorunların ortak noktasını sınır

tanımamaları olarak gören yazar, bu sorunlarla ilgili örnekler de vermiştir.

Kitabın “İnsani Müdahale” başlıklı kısmında yazar, BM Anlaşması’nın 43. maddesine göndermede bulunarak belirli dönemlerde gerçekleşen insan hakları ihlallerine karşı BM tarafından yapılan insani müdahale çağrılarını incelemiştir. Kitabın diğer en önemli bölümü bu kısımdır, zira insani müdahalelerin hazırlık ve uygulama aşamasında uluslararası toplumun neden yavaş kaldığı tartışılmıştır. Uzun yıllar uluslararası toplum nezdinde görevlerde bulunan yazara göre bu geç kalmanın sebebi uluslararası toplumun kilit aktörlerinden olan devletlerin çoğu kez ulusal çıkarlarını ön plana koymalarıdır. Bundan dolayı, insan hakları ihlallerine sıklıkla göz yummuşlar ya da müdahale etmekte gecikmişlerdir. Örneğin; yazar, Libya’ya müdahalede bulunan uluslararası toplumun Suriye’de ağır insan hakları ihlalleri var olmasına rağmen aynı tutumu sergileyememesinin altında BM Güvenlik Konseyi’nin daimi üyelerinin farklı görüşlerini/ çıkarlarını görmüştür. Bir başka ifadeyle, yazar bu kısımda kitabın hipotezini doğrulayabilecek birtakım çifte standart örneklerine yer vermiştir.

Kitabın “Uluslararası Ceza Mahkemesi, Eski Yugoslavya ve Ruanda Mahkemeleri” başlıklı kısmında yazar, “İnsani Hukuk” başlıklı kısımda değindiği Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin faaliyetleri konusunda detaya inmiştir. Mahkeme’nin faaliyet gösterdiği insanlığa karşı suçların yargılanmasına dair 1990’larda Yugoslavya’daki ve Ruanda’daki büyük kıyımları örnek olarak ele alan yazar, bu kıyımların sorumlularının yargılanmasına dair ad hoc mahkemelerin işleyişini incelemiştir.

Kitabın “Değerlendirme” kısmında yazar aşağıdaki tespitleri yaparak kitaba son vermiştir:

- İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan insan hakları çalışmaları Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle iyice ivme kazanmış ve hâlihazırda uluslararası politikada önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir;
- İnsan haklarındaki ilerlemeler evrenseldir;
- İnsan hakları ve temel özgürlük alanları sınır-ötesi alanlardır, yani artık devletlerin salt bir iç işi değildir;
- İnsan haklarında gelişmiş devletler birçok kez çifte standart uygulamışlardır ve soykırım, terörizm, demokrasi ve insan hakları ihlalleri gibi kavramlardan başkalarına zarar vermek amacıyla, diledikleri biçimde yararlanmışlardır;
- İnsan haklarında gelişmiş devletlerin çifte standart uygulamalarının sebebi dış politika ve ulusal çıkarlarını ön plana koymalarıdır.

Kitabın olumlu eleştirileri olumsuz eleştirilerine ağır basmaktadır. Olumlu

eleştirilerle ilgili ilk olarak, yazar insan hakları gibi oldukça teknik bir konuyu duru bir üslup kullanarak herkesin anlayabileceği bir dilde kaleme almıştır. İkinci olumlu eleştiri olarak, yazar kırk yıl hizmet ettiği diplomatlık mesleğinde Avrupa Konseyi ve UNESCO gibi önemli uluslararası örgütlerde görevlendirildiğinden ötürü bu tür kurumların insan haklarına dair faaliyetlerinin bizzat içerisinde yer almış ve bu deneyimlerinden okuyucuya aktarmıştır. Ayrıca, yazarın akademik kimliği olmamasına rağmen literatür taramasında ve referans yapımında göstermiş olduğu hassasiyet taktire şayandır. Son olarak ve en önemlisi yazar “devletlerin dış politika yapım süreçleri ve insan hakları politikaları arasında bağ olduğu” hipotezini geçmiş ve güncel örneklerle doğrulamayı başarmıştır. Kitabın olumsuz eleştirileriyle ilgili olarak kitabın teorik altyapısının olmaması önemli bir eksiklik, ancak yazarın akademik kimliğinden öte bürokratik kimliği göz önünde bulundurulduğunda bu eleştiri göz ardı edilebilmektedir. İkinci olumsuz eleştiri olarak, yazar insan hakları alanında faaliyet gösteren ulusal, bölgesel ve uluslararası örgütlerden bahsetmişse de devlet-dışı aktörlerden pek fazla bahsetmemiştir. Kitabın bir sonraki muhtemel baskısında yazarın bu eleştirileri dikkate alması kitabın içeriğine katkı sağlayacaktır.

Özetle, Emekli Büyükelçi Numan Hazar, kırk yılı aşkın meslek yaşamında yaptığı gözlemlere ve kazandığı engin deneyime dayanarak kaleme aldığı bu kitapta, uluslararası ilişkilerdeki insan hakları sorunlarına bir diplomat bakış açısıyla ayna tutmuştur. Kitapta vurgulanmak istenen husus, insan hakları ve temel özgürlükler konusunun uluslararası ilişkilerde ve diplomaside önemli bir gündem maddesi haline gelmiş olduğu ve buna rağmen uluslararası ilişkilerde ulusal çıkarların hala ön planda olduğudur. Bu çerçevede, bu sorunsalın tarihsel sürecine, arka planına ve gerçekleri anlamaya yardım edecek yönlerine değinilmiştir. İnsan hakları konusuna ilgi duyan bilhassa lisans düzeyindeki öğrenciler için bir giriş niteliğinde olan bu kitap, konunun pratiğini kavramak isteyenler için de başvurulabilecek niteliktedir.